

UNIVERZITA KARLOVA, FILOZOFICKÁ FAKULTA
Ústav českých dějin

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Komeniologické studie Jiřiny Popelové

Autor DP: Mgr. Jakub Hajíček. 6. ročník historie, specializace: dějiny
dějepisectví.

Vedoucí DP: prof. PhDr. Zdeněk Beneš, CSc.

Rok dokončení: 2006

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracoval samostatně
s použitím uvedené literatury.

Praha, 17.4. 2006

Mgr. Jakub Hajíček

Věnováno památce prof. PhDr. Jaroslavy Peškové, CSc.

Obsah

1. Úvod
2. Stručný životopis Jiřiny Popelové
  - 2.1. Mládí a studia - život do habilitace
  - 2.2. Myšlenkový svět v letech do habilitace
  - 2.3. Život od habilitace do Pražského jara
  - 2.4. Myšlenkový vývoj od habilitace do Pražského jara
  - 2.5. Život od Pražského jara do konce dní
  - 2.6. Myšlenkový vývoj od Pražského jara do konce dní
3. Místo Jiřiny Popelové v moderní české komeniologii
  - 3.1. Základní pojmy
    - 3.1.1. Orientace obecná - zasazení do marxistického paradigmatu
    - 3.1.2. Orientace komeniologická
  - 3.2. Rozhled po dosavadní literatuře
4. Místo komeniologických studií v celku díla J. Popelové
  - 4.1. Úvodní zamyšlení
  - 4.2. Tři základní složky díla
    - 4.2.1. Úvod
    - 4.2.2. Umělecká a publicistická složka
    - 4.2.3. Vědecká složka
5. Vnitřní struktura komeniologického díla
  - 5.1. Úvod
  - 5.2. Vstup Jiřiny Popelové do komeniologie
  - 5.3. Komeniologické studie z prvního období
    - 5.3.1. Menší studie
    - 5.3.2. Cesta k Všenápravě
  - 5.4. Komeniologické studie z druhého období
    - 5.4.1. Úvod
    - 5.4.2. Vydané texty
    - 5.4.3. Filozofie J.A. Komenského
    - 5.4.4. Nevydané texty zachované v pozůstalosti

5.4.4.1. Komenského filosofie ve vztahu k filosofickým
systémům 17. století

5.4.4.2. Vnitřní drama života Komenského

5.4.4.3. J.A. Komenského etický systém

6. Závěr

7. Výběrová bibliografie

8. Příloha

9. Resumé

Motto: „Komenský hovoří k dnešku celým svým myšlenkovým odkazem zejména proto, jeho centrem od počátku až do díla vrcholného jsou „lidské věci“. Ty jsou základní kategorií Komenského myšlení, v zaměření na ně se spojuje jeho úsilí teoretické i vědecké“ (Jiřina Popelová)¹.

1. Úvod

Moderní česká komeniologie prošla v průběhu dvacátého století velmi bouřlivým a mnohdy dramatickým vývojem, kterému však dosavadní literatura věnovala jen naprosto minimální pozornost². Zatímco na jeho počátku bylo vnímání myšlenkového systému a odkazu Jana Amose Komenského do značné míry podobné u všech badatelů, přinesla druhá polovina století zásadní změnu: možných úhlů pohledu se objevuje více, přičemž ani jeden si nemůže nárokovat prvenství.

Zároveň dochází i k posunu od silně zúženého pohledu, který na Komenském oceňoval jen jeho příspěvek ke vzniku moderní pedagogiky a didaktiky a téměř všechny jeho ostatní složky zavrhoval či ignoroval, k novému, který akcentuje Komenského především jako svébytného filosofa, jehož myšlenkový systém je plným právem možno chápat jako alternativu systému Descartova - snad právě proto mnoho autorů věnovalo slavnému, přesto však do určité míry vnitřně tragickému setkání Komenského s Descartem, které údajně skončilo Descartovou

---

¹ J. Popelová: Aktuálnost myslitelského díla J.A. Komenského. Nová mysl 1970, s. 1514.

² O dosud ojedinělé, dnes však už nenávratně zastaralé zhodnocení tohoto vývoje se pokusila Bečková, M.: Československá poválečná komeniologie (nástin vývojových linií). Pedagogika 33, 1983, č. 2, s. 209 - 224.

poznámkou: „Já za okruh filosofie nevykročím; bude tedy u mne jenom částí toho, čeho je u tebe celek“³, mimořádnou pozornost⁴.

Komenský, který byl dosud chápán jako „vousatý inspektor“, tedy ten, jehož sochy a busty zdobily téměř každou školu, ale jehož myšlení bylo v mnoha ohledech považováno za nenávratně přežilé a zastaralé, začíná být postupně chápán jako fascinující filosof, jehož myšlení začíná být stále více a více aktuální. Zatímco totiž Descartův systém, který tak striktně odděluje člověka od světa kolem něj, plně vyhovoval základnímu ladění novověkého evropského myšlení, tváří tvář blížícímu se konci dvacátého století a počínající postmoderně vyznívá základní ladění Komenského myšlenkového systému tolik zdůrazňujícího myšlenku Celku s novou závažností a intenzitou⁵.

V této situaci nám jako ilustrativní příklad může posloužit Komenského chiliasmus, tedy přesvědčení o již nastávajícím konci světových dějin a druhém příchodu Kristově: zatímco novověk sní sen o stále pokračujícím pokroku a nastávající šťastné době, v důsledku čehož je chiliasmus odsuzován jako tmářský a zpátečnický, začíná člověk konce dvacátého století, konfrontovaný s ekologickými, politickými i dalšími hrozbami hrozícími možným zánikem lidské civilizace ve velmi blízkém časovém horizontu, znovu chápat význam a aktuálnost myšlenky o brzkém konci času.

Na tomto základním posunu celé moderní komeniologie má zásluhu mnoho badatelů - z nejvýznamnějších jmenujme kupř. Jana

---

³ Komenský, J.A.: Vlastní životopis. In: Vybrané spisy Jana Amose Komenského. Sv. VIII, Praha 1975, s. 128.

⁴ Jen namátkou: Palouš, R.: Komenského Boží svět. Praha 1992, s. 118 - 127 i jinde; tentýž: Česká zkušenost. Praha 1994, s. 16 - 17; Floss, P.: Jan Amos Komenský. Od divadla věcí k dramatu člověka. Ostrava 1970, s. 126 - 127; Ransdorf, M.: Muž velké touhy. Komenský proti proudu dějin. Praha 1995, s. 28-29.

⁵ Srov. v obecnějším rámci: Hogenová, A.: Areté. Základ olympijské filozofie. Praha 2001, s. 5 - 7 i jinde.

Patočku, Roberta Kalivodu, Pavla Flosse, Klause Schallera či Dagmar Čapkovou.

Cílem této diplomové práce je ukázat, že mezi tyto badatele je možno plným právem započítat i profesorku Jiřinu Popelovou, ženu s pozoruhodným osudem, která komeniologickému studiu zasvětila podstatou část svého bohatého a mnohostranného díla, které v mnoha případech není jen „čistě“ vědecké - vždyť jedním z jeho ústředních motivů je nepřestávající touha po ideálním vzájemnou láskou a vzájemným respektem naplněném uspořádání lidské společnosti, která je však znovu a znovu konfrontována s krvavými dějinami dvacátého století.

Domnívám se, že myšlenkový systém Jiřiny Popelové představuje jedinečné svědectví o ženě - komenioložce a jejím putování po spletitých cestách dvacátého století. Tím dochází k překročení úzkých úzce specializovaných komeniologických horizontů pohledu a k otevření se novému, mnohem širšímu úhlu pohledu, který si všímá i aspektů genderových a obecně filosofických. Vynikne tak nejenom mnohohrstevnatost, ale i vnitřní rozporuplnost celého díla, kterou však nechci ani v nejmenším chápat jako něco negativního, ale naopak jako něco je jedinečným svědectvím o specifické dominanci „kontextuálního pojetí světa (převaha levé hemisféry), která je častěji typická pro ženský pohled⁶.

Komeniologické dílo Jiřiny Popelové je možno chápat ve dvou významech: jednak jako sumu všech textů, které Jiřina Popelová o myšlenkovém systému Jana Amose Komenského napsala, jednak jako všechny zmíněné stati a navíc „nepřímé dílo“, tj. její vliv na celkovou podobu moderní české komeniologie, neboť byla to právě Jiřina Popelová, kdo vstupoval v mnoha případech na dosud nezkoumanou či daným způsobem netematizovanou půdu. Proto Jiřinu Popelovou a Jana Patočku můžeme chápat jako dvě vůdčí osobnosti, která každá svým vlastním a osobitým způsobem prolamují stojaté vody dosavadního

---

⁶ Pešková, J.: Zamyšlení nad dílem Jiřiny Otáhalové-Popelové u příležitosti stého výročí jejího narození. In: Foglarová, E. (ed.): *Filosofka Jiřina Popelová*. Praha 2005, s. 11.

bádání a současně svou autoritou zaštiťující zkoumání dalších badatelů, kteří do komeniologie teprve vstupují - jmenujme jen pro nejběžnější ilustraci Dagmar Čapkovou, kterou Jiřina Popelová „poněkud přeškolila na filozofii a dala jí podnět k sestavení překladatelského kolektivu pro Konzultaci“⁷.

Proto se tato diplomová práce nechce omezovat jen na vnitřní strukturu komeniologického díla Jiřiny Popelové, ale chce se věnovat i jeho místu, tj. předpokladům i následkům, v celkovém vývoji moderní české komeniologie a v důsledku toho ukázat na jeho závažnost pro každé další bádání v dějinách českého bádání o Janu Amosi Komenském.

V průběhu velikého množství hodin a dnů strávených v archivech, knihovnách i za deskou svého pracovního stolu jsem často znovu a znovu žasnul nad závažností a originálností komeniologického díla Jiřiny Popelové. Kéž je tedy tato diplomová práce svědectvím o tomto nepřestávajícím úžasu, o kterém již staří Řekové věřili, že je počátkem filosofie!

---

⁷ Nováková, J.: Čtvrtstoletí nad Komenským. Praha 1990, s. 6.

2. Stručný životopis a přehled myšlenkového vývoje J. Popelové

2.1. mládí a studia - život do habilitace

Jiřina Popelová se narodila dne 29. února 1904 na Královských Vinohradech, které byly až do roku 1921 samostatným městem. Její otec JUDr. Richard Popel se narodil 7.6. 1872 ve Slaném a pracoval v této době jako místotajemník hypoteční banky a později krátce jako samostatný advokát. Matka Zdeňka Popelová, rozená Vosátková, se narodila 15.12. 1881 v Žatci⁸. Manželství rodičů bylo poměrně spokojené a také vztahy mladé Jiřiny se třemi mladšími bratry byly srdečné.

V letech 1910 až 1915 navštěvovala obecnou školu na Královských Vinohradech, od roku 1915 pak studovala dívčí reformní reálné gymnázium tamtéž⁹. Maturitní zkoušku složila dne 13.6. 1923¹⁰. Ve studiích pak od roku 1923 pokračovala na Filosofické fakultě University Karlovy. V roce 1928 získala aprobaci středoškolského profesora pro obory latinu, řečtinu a filosofickou propedeutiku. Svá pražská studia pak uzavřela vedlejším rigorózem z dějin filosofie dne 10. prosince 1928 a 14. ledna 1929 hlavním rigorózem z klasické filologie a dějin starověku¹¹. Za téma doktorské disertace si zvolila téma na pomezí klasické filologie a dějin filosofie - výklad o Lucretiově výkladu Epikurova učení o přirozenosti bohů - „Quo modo Lucretius Epicuri de natura deorum doctrinam explicaverit“. Z vyučujících na ni asi nejsilněji zapůsobili F. Krejčí, J.B. Kozák, E. Rádl, V. Hoppe a K. Vorovka v oboru filosofie, dále J. Dobiáš a J. Ludvíkovský v oboru klasické filologie a dějin starověku a O. Kádner a J. Hendrich v oboru pedagogika (Hendrich byl dokonce po určitou dobu třídním učitelem mladé Jiřiny na vinohradském gymnáziu¹²)

---

⁸ A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, kartón č. 1, sign. 20.

⁹ Pokorný, Z.: Jiřina Popelová (1904-1985). Praha 1989, s. 7 (dále jen „Pokorný 1989“).

¹⁰ Foglarová, E. (ed.): Filosofka Jiřina Popelová. Praha 2005, s. 106.

¹¹ Inventář k fondu J. Popelová, s. 1.

¹² Pokorný 1989, s. 9-10.

Již od získání učitelské aproby téměř dvacet let působila na různých místech Čech i Moravy jako středoškolská profesorka latiny, řečtiny a filosofické propedeutiky - v letech 1927-28 v Břeclavi¹³, 1928-29 ve Strážnici¹⁴, 1929-30 v České Třebové, 1930-31 v Čáslavi, 1931-32 v Kralupech nad Vltavou. Od roku 1933 až do odchodu na univerzitu v roce 1946 působila na několika pražských gymnáziích, přičemž v letech 1938-1941 učila na avantgardní pokusné škole Atheneum¹⁵. Až do pozdního věku J. Popelová udržovala poměrně živé kontakty se svými středoškolskými žáky, jak o tom svědčí především zachované dopisy bývalých žáků a četné pozvánky na srazy abiturientů¹⁶.

V letech 1932 - 1934 pobývala díky stipendiu na univerzitách v Neapoli a Římě, kde také získala dne 21.7. 1933 svůj druhý doktorát z filosofie, na který byla velmi hrdá. Za italského pobytu se také

---

¹³ Sama o tom napsala: „V Břeclavi jsem se poprvé setkala s venkovem. Také jsem poprvé žila sama (...), měla jsem klid k práci a k přemýšlení. (...) Příroda byla kouzelná. (...) V tomto prostředí a ze vzpomínek na fakultní studium rostly mé úvahy o filozofii dějin“. Pramen: Popelová, J.: Co dala Morava mé filozofii. In: Jiřina Popelová. Filozofka a učitelka filozofie. Brno 1984, s. 7.

¹⁴ O roce svého působení ve Strážnici poznamenala: „Strážnice (...) neměla dobrou pověst, (...) ale měla i své půvaby. (...) Z oken gymnázia bylo vidět ozdobené svatby či okrášlené rekruty z okolních vesnic. Zpívali dospělí i děti. (...) Vzpomínala jsem především na dva přátele, kteří tu prožívali svá školská léta - na Komenského a Drabíka. Sedala jsem na troskách bratrské školy, do níž chodili a myslela na jejich další osudy. Na družbu, která trvala po celý život, živena společnou vzpomínkou na ztracený domov i nezlomnou vírou v budoucnost, tak žhavou a tak pevnou, že (...) propadla víře ve věštby“ (tamtéž, s. 8). Viz též A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 22, sign. 901 (Výroční zpráva gymnázia ve Strážnici za školní rok 1928/1929).

¹⁵ Pokorný, Z. 1989, s. 10.

¹⁶ A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, kartón č. 1 a 2 - např. sign. 160, 241 a mnohé další.

seznámila se sochařem Karlem Otáhallem (1901-1972), za kterého se roku 1934 provdala. O svých dojmech z Itálie uveřejnila soubor novinových článků (převážně v deníku *Národní osvobození*), které jsou cenným svědectvím o nejen o jejím vnímání Mussoliniho Itálie, ale i o její začínající dlouhé vnitřní cestě k marxismu¹⁷. Setkala se zde také s **Benedetto Crocem**, významným italským myslitelem, který byl perzekvován fašistickým režimem a žil v Římě jako soukromý učenec. Dlouhé diskuse s ním zcela jistě ovlivnily její myšlenkový vývoj, a to z několika důvodů: Croce ve svém myšlenkovém systému vychází z německé klasické filosofie - především Hegela¹⁸ a je silně ovlivněn i Marxem. Věnoval proto na počátku své filosofického díla velkou pozornost ekonomii a pokusil se „o to, aby osvětlil, co je zdravého v myšlení Marxově a aby to odloučil od metafysického a literárního obalu, jímž to bylo oděno od svého autora, jakož i od neprozřetelných a málo bezpečných výkladů a dedukcí Marxovy školy“¹⁹. Výsledkem je důraz na nemožnost rozlišování mezi dějinami a filosofií dějin: tvrdí totiž, že filosofie dějin „jest a musí být obsažena již přímo v díle historikově. Bez ní by nevzniklo historické dílo, nýbrž jen kronika nebo sbírka pramenů. Historické líčení a filosofie dějin spadají v jedno. (...) Jestliže se filosofie dějin a dějiny od sebe odtrhnou, znamená to, že tu jde o dějiny, které nejsou opravdovými dějinami a o filosofii, která není opravdovou historií. Croce tedy postuluje filosofii in historia a ne až post historiam“²⁰. Ukázkovým příkladem, kde je možno toto tvrzení zcela jednoznačně prokázat, je Croceho kniha o evropských dějinách 19. století: základní myšlenka jeho filosofie dějin, tj. hegelovský koncept

---

¹⁷ A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 12, sign. 584; 585; 586; 589, 593; 595 i jinde.

¹⁸ Popelová, J.: Benedetto Croce. In: Croce, B.: *Evropa v XIX. století*. Praha 1938, s. 6.

¹⁹ Bartoš, J.: Benedetto Croce filosof. In: Croce, B.: *Breviř estetiky*. Praha 1927, s. 25.

²⁰ Popelová, J.: Benedetto Croce. In: Croce, B.: *Evropa v XIX. století*. Praha 1938, s. 8.

vývoje dějin směřující k stále větší svobodě, je tu velmi silně přítomen a celé dílo tak stojí „plně na půdě hegelismu svým názorem, že duch vytváří dějiny“²¹. Domnívám se, že právě tyto myšlenky byly pro mladou Jiřinu Popelovou (bylo jí v době setkání s Crocem necelých 30 let) nanejvýš inspirativní: důraz na prvořadou důležitost filosofie dějin nejen pro filosofii, ale i pro historickou vědu, a její apriorní nutnost a esenciální přítomnost v každém historiografickém díle a současně z Marxe vycházející respekt k ekonomickým skutečnostem, které nejsou ignorovány, ale je jim věnována adekvátní pozornost.

Zároveň není možno ponechat stranou vliv Croceho myšlenek o „liberalismu“. Pod termínem „liberalismus“ totiž Croce nerozumí klasický politicko-hospodářský liberalismus 19. století, ale „nazývá jej náboženstvím svobody a míním jím snahu po stále větší svobodě a sebeurčení, jak pro všechny národy, tak pro všechny vrstvy národa; snahu po stále širším rozvoji lidské tvořivosti ve všech oborech“²². Naopak demokracii chápe velmi úzce a je proto hodnocena vcelku negativně. Rozumí ji totiž jako vládě davu, samozvaných revolucionářů, se kterou se v dějinách setkáváme především v období jakobínské diktatury.

Sama Jiřina Popelová tedy v konečném souhrnu konstatuje podobnost mezi filosofií dějin u Croceho a Masaryka, a to především jednak v širokém chápání demokracie (Masaryk), tj. liberalismu (Croce), kdy oba tyto pojmy znamenají takové společenské uspořádání, které dává člověku možnost žít svoji existenci naplno, jednak v přesvědčení o směřování dějin k co nejširšímu uplatnění tohoto uspořádání, tedy k „ideálům humanitním“.

Vliv na celkovou podobu myšlení J. Popelové, která se jednou bude snažit být horlivou a věrnou marxistkou, má zcela jistě také oficiální, marxisticko-leninské striktní odmítání Croceho myšlenek. Ve velkých sovětských oficiálních dějinách filosofie z padesátých let se proto dočteme, že v době před koncem 19. století „Croce přes jistý vliv marxismu a jednotlivé pochvalné výroky o něm reviduje a odmítá

---

²¹ Tamtéž, s. 9.

²² Tamtéž, s. 10.

základní teze marxistické teorie. (...) Vývoj Croceových názorů probíhal dále doprava. Sílily v něm idealistické, protimarxistické a protidemokratické tendence. V prvních letech 20. století Croce definitivně přešel do konzervativního tábora a stává se uznávaným ideologickým vůdcem italského buržoazního liberalismu“²³.

---

²³ Kol.: Dějiny filosofie V. Praha 1963, s. 553.

2.2. myšlenkový svět v letech do habilitace

Abychom pochopili důvody, které vedly ke vstupu mladé Jiřiny Popelové na půdu filosofie, je nutné, abychom ve stručnosti načrtli i vlivy, které na ni působily a nějakým způsobem tak formovaly podobu jejího myšlenkového systému i jeho proměny v čase. Je totiž zapotřebí říci, že Jiřina Popelová prošla v průběhu svého života spleťtým myšlenkovým vývojem, kdy jen zdánlivě jedna etapa popírá etapu následující. Celé její dílo je tak nabito zdánlivě protichůdnými tvrzeními, které však při bližším pohledu vytváří podivuhodně strukturovaný celek²⁴. To vše s důrazem na pokud možno přehledný, syntetický pohled - je podivuhodné, kolika tématickým oblastem se Jiřina Popelová v průběhu svého života věnovala - od filosofie dějin přes axiologii a etiku k úvahám o socialistickém životním stylu anebo vlivu XX. sjezdu KSSS na situaci v české kultuře²⁵. Její dílo tedy nepředstavuje jen veliké množství „přísně vědeckých“ monografií a studií, ale i pokusy o uměleckou tvorbu a v neposlední řadě veliké množství článků na zcela „populární“ a nefilosofická témata - jako příklad je možno uvést její zamyšlení nad pozitivy i negativy soužití tří generací v jednom bytě²⁶. Nedomnívám se, že mezi těmito zdánlivě různorodými pracemi leží nějaký hluboký vnitřní předěl, hluboká cézúra, která by nějak striktně ohraničovala její „vědecké“ a „ne-vědecké“ (anebo „populární“) dílo, ale naopak, jsem hluboce přesvědčen, že toto samotné rozdělení díla

---

²⁴ J. Pešková v této souvislosti velmi trefně konstatuje: „Její pohledy vystupují často jako nepochopitelné polarity, ač obě stránky v jistých souvislostech - relacích - platí“ - Pešková, J.: Zamyšlení nad dílem Jiřiny Otáhalové-Popelové u příležitosti stého výročí jejího narození. In: Foglarová, E. (ed.), s. 11.

²⁵ A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 12, sign. 643. Poznamenejme jen, že velmi obdobný článek publikovala i u příležitosti XXII. sjezdu téže strany (A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 13, sign. 656)

²⁶ A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 12, sign. 639).

Jiřiny Popelové je jen něčím pracovním, provizorním a v žádném případě definitivním.

Již za gymnaziálních let se Jiřina Popelová snažila přemýšlet o všem kolem sebe, jak o tom svědčí především její deník²⁷. Z této doby také pocházejí její první literární pokusy - divadelní hra „Logaritmy“ (z let 1923-24) a dvě krátké jednoaktové hry „Pohádka o hořících“ a „Fiat iustitia“, které byly obě uvedeny v roce 1925. Mimo to publikovala i několik kratších prozaických textů i několik básní²⁸.

Ještě před maturitou také u ní dochází k velké krizi náboženské víry, protože cítí, že katolická víra ji naprosto neuspokojuje - dne 7.11. 1918 si píše do deníku: „umínila jsem si, že vystoupím z církve, v kterou nevěřím, která zasadila smrtelnou ránu mému národu a spojila se proti nám s Habsburky. Oznámila jsem to matince a ta mi to dovolila“²⁹. Jejím světonázorem se tak v této době stává ateistický humanismus s velkým respektem k ideji národa a socialismu, ale zároveň se vši rozhodností (i když v jádru velmi naivně) odmítá marxismus, chápaný ovšem velmi naivně - ve svém deníku to vyjadřuje slovy: „Odmítám Marxe i ideje německé, neboť dobro nelze tvořit po továrnicku a Marxův systém i systém anglických a amerických socialistů mi připadá jako továrna na lidská práva. A tím cpali naši duši (...). Tím zničili Rusko (...). Socialismus slovanský, v němž jest láska a hloubka citů a myšlenek, jež nevyvěrá z rozumování a chladného fabrického uvažování, ale z duše. Ctím demokracii Husovu, Táborskou, ctím ideje Chelčického, českých bratří, Komenského, ideje naše české, slovanské“³⁰.

V letech svých universitních studií se setkává s mnoha osobnostmi, které měly zásadní vliv na podobu české filosofie své doby. Na prvním místě je třeba jmenovat **Františka Krejčího** - vztah mladé Jiřiny Popelové k tomuto filosofovi a psychologovi, klíčovému

---

²⁷ Viz úryvky z tohoto deníku, které zachycují částečně roky 1918-19. In: Foglarová, E. (ed.): *Filosofka Jiřina Popelová*. Praha 2005, s. 60 n.

²⁸ Pokorný 1989, s. 9.

²⁹ Foglarová 2005, s. 74.

³⁰ Foglarová 2005, s. 87.

představiteli pozitivismu (i když trochu svérázného) je více jak rozporuplný a prochází v průběhu času vývojem³¹. Na jedné straně chová Popelová ke Krejčímu obrovskou úctu a proto „vzdvihla Krejčího lidské kvality“³², když Krejčímu a jeho myšlenkovému systému věnuje celou jednu svou knihu z roku 1942, kde jeho osobnost charakterizuje jako „imponující svou myšlenkovou důsledností, systematickostí, jasností a přímočarostí názorovou, odvahou domýšlet, neústupností ve věcech

---

³¹ Svědectvím o tom jsou zejména dvě práce ze čtyřicátých let: kniha: Popelová, J.: *Filosof František Krejčí*. Praha 1942 a stat': „Deset let od smrti filosofa Františka Krejčího“. A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 13, sign. 667 (pocházející z roku 1944), kde celkový tón je v celku přejný a chápavý. Naproti tomu v době po druhé světové válce se hodnocení zcela mění v nepříznivé. Svědectvím o tom je kupř.: Popelová, J.: Jan Blahoslav Kozák. *Kostnické jiskry*, 1948, č. 33-34, s. 3, kde čteme: „Když se připravoval (*J.B. Kozák - pozn. J.H.*) k samostatnému filosofickému rozletu, vládl již na filosofické fakultě značně dogmaticky a absolutisticky pozitivismus Františka Krejčího, málo vlídný k myšlenkovým odchýlkám“. Avšak na konci padesátých let se tento odsudek opět mění a hodnocení se tak stává veskrze kladným: „I když v jeho výsledcích byly dobové omyly, jeho hledání bylo vždy čestné a přímé, vkládal do něho celou svou lidsky krásnou osobnost. Proto mu vzdávali úctu představitelé vyšší pravdy než byla jeho - Julius Fučík i Zdeněk Nejedlý a viděli v něm spolubojovníka“ (Popelová, J.: *Filosofie Františka Krejčího*. *Československá psychologie* 2, 1958, s. 302). Určitý význam pro tuto změnu hodnocení má snad J. Popelovou poprvé zmiňovaná skutečnost, že F. Krejčí se na konci svého života začal věnovat Hegelovi a filosofii dějin. „Politicky vede tato cesta od vládních stran ke krajní levici. Chronologicky lze vymezit toto období od r. 1929 až ke sklonku jeho života“ (tamtéž, s. 301). Poznamenejme jen, že tento názor zřejmě nebyl zcela výjimečný, neboť ve stejné době velmi podobně Krejčího hodnotí i Josef Váňa (Váňa, J.: *Pedagogické názory Františka Krejčího*. *Pedagogika* 8, 1958, č. 6, s. 683 - 704).

ideových a mravních, citovou ušlechtilostí“³³, na druhou stranu ji však hodnotí jako „tragickou postavu české filosofie“³⁴, jejíž tragičnost vzniká ze dvou kořenů: z rozporů „mezi požadavky, které Krejčí na svůj filosofický systém kladl, a mezi naplněním těchto požadavků“³⁵ a z nesnášenlivosti - „Krejčí byl často nespravedlivě nesnášenlivý. Vedl zaryté spory s lidmi odlišného filosofického přesvědčení a rozcházel se s nimi nejen ideově, ale i lidsky“³⁶. Zároveň je ovšem třeba podotknout, že 'tragičnost' zde není míněna a priori negativně a pejorativně, vždyt sama J. Popelová v této souvislosti konstatuje: „Tragičnost však není synonymem marnosti a tragické dílo není marným dílem. Ztroskotává, protože si kladlo nedostižné cíle, ale každá tragická prohra je zároveň i kladem, protože je povzbuzením k odvaze a vykoupením z malosti. Filosofie a tragedie byly vždy rodné sestry. V mnoha bodech zůstává Krejčího pravda nedotčena časem, ale i když jeho základní problematika - poměr náboženství a vědy - byla posunuta jiným směrem, řešitelská odvaha a poctivost zůstávají vzorem přítomnosti i budoucnosti“³⁷.

Ale František Krejčí nepředstavuje pro Jiřinu Popelovou vzor a výchozí pozici jen na půdě filosofie a psychologie (ta totiž Jiřinu Popelovou nikdy příliš nezajímala). Mnohem více ji ovlivní jeho zájem o etiku, neboť Krejčí se začátkem 20. let především v knize „Pozitivní etika“ (1922) snažil o vytvoření pozitivistické, ne-náboženské etiky, která se snaží „nahradit jednu autoritu (náboženskou) jinou domněle neotřesitelnou autoritou - autoritou vědy“³⁸. Ve 30. letech, kdy píše spis „Politika a mravnost“ (1932), už je jeho pojetí etiky mírně odlišné, neboť „dospěl až ke skeptickým názorům na praktický význam etiky a

---

³² Schlegelová, J.: Jiřina Popelová a František Krejčí. In: Gabriel, J. (ed.): Jiřina Popelová. Filozofka a učitelka filozofie. Brno 1984, s. 52.

³³ Popelová, J.: Filosof František Krejčí. Praha 1942, s. 8 - 9.

³⁴ Tamtéž, s. 43.

³⁵ Tamtéž.

³⁶ Tamtéž, s. 44.

³⁷ Tamtéž, s. 45.

³⁸ Gabriel 1995, s. 253.

přiklonil se k dukheimovskému pojetí etiky jako nenormativní, nehodnotící vědy, i když sám nikdy nedokázal plně na tomto stanovisku setrvat“³⁹.

Když totiž Jiřina Popelová vydá roku 1962 svou velkou Etiku⁴⁰, kterou je možno chápat jako dílo nesmírně problematické a vnitřně rozporné, bude mít Krejčího dílo zcela jistě stále před očima, neboť její kniha bude představovat první následující soustavnější pokus o zpracování etické problematiky, neboť ve 40. a 50. letech k žádným významnějším pokusům z nejrůznějších příčin nedošlo⁴¹. A snad je zde ještě jedna příčina: základní ladění etiky J. Popelové je stejné jako u F. Krejčího - v obou případech jde o snahu o vytvoření moderní, vědecké, ne-náboženské etiky, která by splňovala kritérium závaznosti a normativnosti a zároveň kritérium vědeckosti a odmítání metafyzických příčin dění.

Z ostatních filosofů, kteří na mladou Jiřinu Popelovou zapůsobili, je dále zapotřebí jmenovat ne-positivistické filosofy z okruhu kolem Ruchu filosofického a Filozofie, kteří kladli důraz na propojení filosofie s přírodními vědami a tak se stavěli do opozice vůči pomalu odcházejícímu pozitivismu⁴², který byl spojen, jak jsme pověděli již výše, především s Františkem Krejčím. Patří sem především **Karel Vorovka**, **Vladimír Hoppe** a svým způsobem i **Emanuel Rádl**. Z myšlenek **Karla Vorovky** na mladou Jiřinu Popelovou asi nejsilněji zapůsobilo jeho zánícení pro exaktní vědy a úsilí spojit je s filosofií v jeden smysluplný

---

³⁹ Gabriel 1995, s. 253.

⁴⁰ Popelová, J.: Etika. K historické a současné problematice mravní teorie. Praha 1962.

⁴¹ Hlavoň, K.: Pojetí etiky u J. Popelové. In: Gabriel 1984, s. 109 n. Bez zajímavosti není skutečnost, že autor celkově opomíjí knihu Etika a svou pozornost zaměřuje na jiná drobnější díla.

⁴² Spojovalo je totiž přesvědčení, že „pozitivismus svou dogmatickou strnulostí a neschopností přizpůsobit se brání rozmachu českého filosofického myšlení“ (Gabriel, J. (ed.): Česká filosofie ve 20. století. Směry, osobnosti, problémy. Brno 1995, s. 50).

celek⁴³, díky čemuž určuje jeden z důležitých momentů na Popelové cestě od idealismu k marxismu. Domnívala se totiž, že Vorovka dovede lépe chápat filosofii jako vědu než jak se to dařilo Krejčímu. Ale ani vztah k Vorovkovi není neproblematický a bezvýhradně přijímající⁴⁴, což je možno chápat jako částečnou snahu zachovat alespoň v náznacích věrnost myšlenkovému systému Františka Krejčího.

Snad právě proto v posledním publikovaném rozhovoru na otázku, kdo byli ti, kdo nejsilněji utvářeli podobu jejího mladého filosofování, Jiřina Popelová odpověděla: „Myslíte - než jsem se propracovala filozoficky k marxismu? Tak vedle Krejčího, proti jehož pozitivismu jsem se hodně vyvíjela, to byl hlavně v řadě ohledů Vorovka. Já chodila na Vorovku a na Rádlu. Bydlela jsem tehdy ve Vodičkově ulici a my jsme

---

⁴³ Zřetelně to vyjadřovalo i jeho povolání - byl profesorem filozofie exaktních věd UK. Viz též jeho spisy: Vorovka, K.: Úvahy o názoru v matematice. Praha 1917; tentýž: Kantova filosofie ve svých vztazích k vědám exaktním. Praha 1924.

⁴⁴ Stroha, S.: Jiřina Popelová a Karel Vorovka. In: Gabriel, J. (ed.): Jiřina Popelová. Filozofka a učitelka filozofie. Brno 1984, s. 55 - 58. Viz též: Popelová, J.: Skepse a gnose v díle K. Vorovky. A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 10, sign. 492; táž: Deset let od smrti Karla Vorovky. A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 12, sign. 606; táž: Filosof a národ. A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 13, sign. 671 - zde nalézáme velice zajímavou myšlenku, která ovlivní i vlastní myšlení J. Popelové v oblasti filosofie dějin: „Vorovka nesouhlasí s Masarykovým názorem, že smysl českých dějin je náboženský, pro Vorovku smysl našich dějin je mravní. (...) Myslím, že jen pro nedostatek náležitých odstupů je dnes možno klásti Masarykův a Vorovkův názor na české dějiny proti sobě - v perspektivě budoucna objeví se příkře proti sobě jen názory dvou stran. Na jedné budou ti, jimž dějiny jsou jen výsledkem hmotných sil a sobeckých zájmů, tedy otevření i zakuklení historičtí materialisté, na druhé straně ti, kteří věří, že ideje a mravní princip jsou důležitou složkou dějinnou, a na této straně bude jistě státi blízko sebe Masarykův náboženský smysl českých dějin (...) a Vorovkův smysl mravní“ (s. 3)

vždycky chodili z fakulty s Vorovkou, tou hezkou uličkou, co je tam Diezenhoferův palác, a tak mne vždy vyprovodil až do Vodičkovy a tam sedl na tramvaj. Mne ovlivnil Vorovka dokonce i v tom, že jsem znala věci, které lidé tady celkem neznali. Vorovka totiž přednášel moderní logiku na matematické fakultě a francouzskou přírodní filozofii“⁴⁵.

Podobný vztah jako ke Karlu Vorovkovi měla J. Popelová k Vladimíru Hoppemu. Podobně jako u Krejčího velmi kladně hodnotí jeho osobnost - „pro jeho upřímnou snahu pomoci bezradným a smutným“⁴⁶. Odpor k pozitivistickému odmítání veškerých citů a intuice vede Hoppeho k zdůraznění iracionality a mystiky a tedy role filosofie jako útěchy v nehostinném světě, čímž se jeho filosofie „mění jen v jakousi náboženskou propedeutiku“⁴⁷. To samozřejmě Jiřina Popelová, která se tak radikálně ideově rozešla s římsko-katolickou církví radikálně odmítá a dál hledá svou cestu.

---

⁴⁵ Steindl,R.: Pracuji, co jiného bych pořád dělala? Rozhovor s prof. dr. Jiřinou Popelovou, DrSc. Tvorba, 1984, č. 9, s. 2.

⁴⁶ Jemelka,P.: Jiřina Popelová a odkaz Vladimíra Hoppeho. In: tamtéž, s. 59; Viz též několik vlastních vyjádření J. Popelové samotné: Popelová,J.: Vladimír Hoppe-filosof duchovního života. Studie 97, 1985, s. 50-60 anebo Popelová,J.: Pod zorným polem věčnosti. Pokroková revue Nové Čechy, ročník 15, 1932, č. 5-6, s. 137 - 138; táž: Chci vyprávět o životě myslitele. A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 13, sign. 678. Viz též jiné její obsáhlejší vyjádření: „Byl vzácným člověkem. Snad šel příliš mimo tento svět, mimo tuto dobu, jejíž bolesti sice cítil, ale řešil je ponořením do nitra, jež mu bylo jedinou hlubinou bezpečnosti. (...) měl duši podivuhodné čistoty a krásy“ (Popelová,J.: Za profesorem Vladimírem Hoppem. Právo lidu 10.3. 1931, strana neurčitelná - uloženo: A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 12, sign. 571.

⁴⁷ Velmi silný vliv zde mělo především Hoppeho studium Kanta a jeho žáků, jak se to projevuje především v jeho spise Dva základní problémy Kantova kriticizmu. Brno 1932. Viz: Gabriel,J. (ed.): Česká filosofie ve 20. století. Směry, osobnosti, problémy. Brno 1995, s. 54.

Velice inspirativní pro ni však bezpochyby byl především jeho „samostatný přístup (...) k myslitelům. Nedržel se oficiálních hodnocení filosofických učebnic, nýbrž hledal ve všech filosofických systémech to, co bylo příbuzné jeho duchovní filosofii“⁴⁸. Rovněž tak jeho pevná jistota o základním mylném přesvědčení pozitivismu, že „absolutní skutečnost lze zachytit pouze rozumem“⁴⁹.

Zároveň je dosti pravděpodobné, že Hoppe dal J. Popelové první impulsy ke studiu myšlenkového systému J.A. Komenského, neboť sám ho pokládal za jednoho z nejvýznamnějších myslitelů vůbec a za jednoho z předchůdců svého filosofického názoru⁵⁰. Hoppe se totiž mnohdy cítil v podobné situaci jako Poutník v Komenského Labyrintu světa a ráji srdce - vnější svět je nehostinný a neradostný, ale máme vždy možnost utéci se do ráje svého srdce, tj. do svého vlastního prožívání⁵¹.

Někdy kolem poloviny 30. let pokračuje pomalá a dlouhá myšlenková cesta Jiřiny Popelové od výše naznačeného ateistického humanismu silně ovlivněného pozitivismem směrem k marxismu⁵².

---

⁴⁸ Popelová, J.: Vladimír Hoppe - filosof duchovního života. Studie 97, 1985, s. 57.

⁴⁹ Foglarová, E: „Zelená světýlka“ Jiřiny Popelové. In: Foglarová 2005, s. 14.

⁵⁰ Jemelka, P.: Jiřina Popelová a odkaz Vladimíra Hoppeho. In: Gabriel, J. (ed.): Jiřina Popelová. Filozofka a učitelka filozofie. Brno 1984, s. 60-61; Floss, P.: Ke komeniologické práci Jiřiny Popelové. In: tamtéž, s. 77.

⁵¹ J.L. Fischer V. Hoppemu vyčítal tento jeho „kvietismus“ jako zradu na životě (Fischer, J.L.: Listy o druhých a o sobě. Praha 2005, s. 154).

⁵² Mezi první signály tohoto myšlenkového posunu je možno považovat stati: a) Filosofie v SSSR (Dělnická osvěta 18, 1932, č. 4, s. 127-131); Leninův filosofický portrét (Dělnická osvěta 18, 1932, č. 1, s. 11-17); b) Marxismus v SSSR. A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 13, sign. 688 (nedatováno, ale zřejmě též z první poloviny 30. let) - úryvek rukopisu téhož: tamtéž, k. 19, sign. 859. Velmi výmluvné svědectví podávají rovněž básně: za zmínku stojí především a) „Legenda z dělnické čtvrti“, plná zájmu o sociální problematiku, která byla publikována roku 1931 -

Kořeny tohoto posunu v jejím myšlenkovém systému je potřeba hledat zejména ve slabosti současného pozitivismu⁵³, její nespokojenosti se systémy kruhu filosofů kolem Emanuela Rádl (viz výše), jejím kontaktu s realitou Itálie za vlády Mussoliniho⁵⁴ a pravděpodobně i jejím kontaktem s bídou českého a moravského venkova, jak ji poznala na svých venkovských učitelských působištích. Svou roli zde zcela jistě sehrály i události německé okupace českých zemí a druhé světové války vůbec⁵⁵, čímž byla již vznikající inklinace J. Popelové k marxismu zcela jistě ovlivněna a urychlena. Tato víra v platnost marxismu ji vydrží poměrně dlouho - až do Pražského jara.

---

jako úryvek je možno ocitovat: „Snad si nemyslíš, ty ženo dělnická, zpozdlá/že jsi to dítě pro sebe a život slunečný zrodila./Ať sebe víc se ti k hrudi k tváři přitulí, to dítě je zrozeno pro šrapnel, pro bodák, pro kuli/Za cizí zájmy, za mocných klid někde se bojovat bude/za boháčů zlato se polije pramének krve rudé (...) A tam v tmě - snad byla to reklama - ne na tom nezáleží/pro ženu to byl rudý květ, rudý signál těch již věří/to byla rudá naděje, co trysklo nad domy a komíny/-to nebyla už reklama - to byl rudý znak chudiny.“ (otištěno: Ženské noviny, 1931, č. 40, s. 6-7; uloženo: A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 22, sign. 866); b) ve velmi podobném tónu laděná „1. máj 1931“ (otištěno: Východočeský obzor 30.4 1931, s. 4; uloženo: A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 22, sign. 865).

⁵³ Sama k tomu poznamenala: „Tragickým důsledkem doktriny Krejčího bylo, že jeho pozitivistická filosofie s ním zaniká; ne proto, že by byl neodchoval pozitivisty, ale že to nebyli pozitivističtí filosofové“ (Popelová, J.: *Filosof František Krejčí*. Praha 1942, s. 44-45).

⁵⁴ Sobotka, M.: *O filosofickém díle Jiřiny Popelové*. AUC Philosophica et historica 1964, s. 7. Výstřižky novinových článků, které vycházely ponejvíce v Národním osvobození a věnují se situaci v Itálii: A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 12, sign. 584, 585, 588, 589, 593, 595 i jinde.

⁵⁵ Domnívám se, že válečné události nejvíce ovlivnily podobu její filosofie dějin. Viz: Sobotka, M.: *O filosofickém díle Jiřiny Popelové*. AUC Philosophica et historica 1964, s. 7 - 8.

Nelze ovšem říci, že by se Jiřina Popelová stala věrnou, nepřemýšlející komunistkou a pouze přebírající oficiálně daná schémata⁵⁶, domnívám se, že už jen kvůli intenzivním kontaktům s B. Crocem, který byl významným kritikem marxismu, to jednoduše nebylo možné.

Velice výstižná jsou zde slova, kterými zachycuje tehdejší atmosféru J.L. Fischer ve svých pamětech, když popisuje nejen svou osobní, ale obecnou situaci českých levicových intelektuálů a mluví o hledání nových myšlenkových cest po první světové válce: „Lze-li o celé kulturní levici poválečné, že hledala svou cestu k socialismu, lze o ní také říci, že jí socialismus byl záležitostí primárně etickou a teprve v dalším sledu politickou. Protože lze dále říci o ní, že její představitelé nevězeli z „proletářských“ vrstev, nebylo u ní lze zpočátku mluvit ani o „třídním uvědomění“. Nechci rozhodovat, pokud kdo z ní se k němu dopracoval, jistě ale platí, že to byl především vliv Ruské revoluce a bolševické ideologie, jimiž byla postupně formována“⁵⁷. Domnívám se, že toto tvrzení platí i pro myšlenkový vývoj J. Popelové, jen s tou poznámkou, že její hledání marxismu začíná až na začátku 30. let a je tak oproti jiným (třeba právě J.L. Fischerovi) přibližně o deset let pozdější a tím pádem i mírně odlišné.

Vyznívá proto směs komična a tragiky, když Josef Mužík naprosto vážně konstatuje: „Avšak stejnou světonázorovou orientaci (*tj.*

---

⁵⁶ Velice zajímavě se to projevilo v recenzi J. Popelové na knihu S. Freuda „Úvod do psychanalýzy“ (Právo lidu, 12.12. 1936). Ačkoli oficiální ruská bolševická ideologie psychoanalýzu velmi tvrdě odmítala (a Jiřina Popelová to dobře věděla - viz její stat' *Marxismus v SSSR. A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 13, sign. 688*), ona sama už tak vyostřené stanovisko nezastávala: „Tento překlad je dlužno vítat, ale zároveň mít i určitou obavu. (...) Znamená také obohacení české psychologické a filosofické terminologie a vykonává v tomto směru pro psychoanalýzu práci průkopnickou. (...) Ve Freudovi máme jedno z nejšťastnějších ovlivnění vědy uměním a umění vědou“.

⁵⁷ Fischer, J.L.: *Listy o druhých a o sobě*. Praha 2005, s. 124.

marxismus a věrnost ideálu komunismu - pozn. J.H.) manifestuje soudružka Popelová před válkou, ve třicátých letech, v podmínkách buržoazního Československa“⁵⁸. „Konverze“ Jiřiny Popelové k marxismu totiž není ničím prudkým, náhlým a nečekaným, ale jedná se spíše o dlouhý, vnitřně strukturovaný a jen velmi těžko zachytitelný proces, který začíná někdy kolem poloviny 30. let a končí někdy v průběhu druhé světové války. Nezapomínejme zároveň na trvajících, i když mnohdy jen podvědomý, vliv myšlení B. Croceho, který nepochybně v tomto procesu rovněž sehrál svoji závažnou roli.

Je potřeba též zmínit, že ve 30. a 40. letech se J. Popelová věnovala i antické filosofii, když od roku 1940 řídila Antickou knihovnu nakladatelství Melantrich⁵⁹ a vydala i několik překladů ze starořecké a starořímské literatury (Senekovy dopisy, Plutarchovy Životopisy a další)⁶⁰

---

⁵⁸ Mužík, J.: O smyslu filosofického díla Jiřiny Popelové. In: Gabriel 1984, s. 11.

⁵⁹ K významu tohoto nakladatelství naposled: Sak, R.: „Život na vidrholci“. Život Bedřicha Fučíka. Praha - Litomyšl 2004.

⁶⁰ Foglarová, E: „Zelená světýlka“ Jiřiny Popelové. In: Foglarová 2005, s. 13.

2.3. Život od habilitace do Pražského jara

Po skončení druhé světové války zanechává Jiřina Popelová svého mnohaletého pedagogického působení na středních školách a roku 1946 získává docenturu na filosofické fakultě Masarykovy university v Brně pro obor filosofie⁶¹. Nijak zde systematicky nepůsobila⁶², avšak kontakty s brněnským prostředím udržovala až do vysokého věku.

Již následujícího roku přešla už jako mimořádná profesorka na pedagogickou fakultu pražské univerzity. Od prvního října 1948 pak zde působila jako profesorka řádná⁶³.

Od podzimu roku 1948 začíná krátké, ale významné olomoucké období. V akademickém roce 1948/1949 byla děkankou pedagogické fakulty a v letech 1949 až 1953 nahradila J.L. Fischera v úřadě rektora zdejší Palackého univerzity⁶⁴. Stala se tak první rektorkou v dějinách českého vysokého školství.

---

⁶¹ Jako habilitační spis předložila práci *Bytí a dění*. Tři studie z filosofie dějin, kterou napsala v letech druhé světové války a která pod názvem *Tři studie z filosofie dějin. Příspěvek k problematice bytí a dění* vyšla roku 1947 i tiskem. Viz: Pavlincová, H.: *Moravská zastavení Jiřiny Popelové*. In: Foglarová 2005, s. 51. Viz též: Kalendovská, J., Pulec, J.: *Profesoři Masarykovy univerzity v letech 1938 - 1948*. Universitas. Revue Masarykovy university v Brně, 2000, č. 4, s. 29 n.

⁶² Viz skutečnost, že se o této skutečnosti ani slovem nezmiňuje ve své stati *Co dala Morava mé filosofii*. In: Gabriel, J. (ed.): *Jiřina Popelová. Filozofka a učitelka filozofie*. Brno 1984, s. 7 - 9. Viz též posudek komise ve složení J.B. Kozák, J. Král a L. Rieger ze dne 18.12. 1946, kde je J. Popelová navrhována na mimořádnou profesuru „pro Prahu, kde jest radno jí udržeti“ (A UK. Fond: FF, k. 46, sign. 551 - osobní spis J. Popelové).

⁶³ Pokorný 1989, s. 12.

⁶⁴ Viz jmenovací dekret rektorkou Palackého univerzity - A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 1, sign. 17.

Rok 1948 přinesl do života J. Popelové i další důležitou okolnost: po slučovací sjezdu se jako dlouholetá členka sociální demokracie⁶⁵ stala členkou KSČ⁶⁶.

V roce 1953 opouští Olomouc a vrací se zpět do Prahy⁶⁷. Sen o vybudování nové, moderním vědeckým proudům otevřené univerzity v Olomouci⁶⁸ se tak definitivně rozplývá. Vrací se na pražskou filosofickou fakultu, kde v letech 1953-1959 vede katedru dějin filosofie⁶⁹. Pracovala zde plně až do svého nuceného odchodu do důchodu a i v pozdějších letech zde externě vypomáhala. Velmi intenzivně spolupracovala i s Ústavem pro filozofii a sociologii a s Pedagogickým ústavem J.A. Komenského Československé akademie věd.

Veliký vliv na celkový myšlenkový vývoj J. Popelové, a především pro její komeniologické bádání, měla skutečnost, že moskevská Lomonosova universita jí dne 25.4. 1958 udělila doktorát filosofických

---

⁶⁵ Mnoho dokladů o dosti aktivním působení v sociálně demokratické straně uloženo: A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 22, sign. 911, 912, 913 i jinde.

⁶⁶ I v době tohoto sloučení vystupovala jako sociální demokratka - viz A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 22, sign.914.

⁶⁷ Silně však přemýšlela i o návratu na brněnskou univerzitu. Viz dopis J. Macháčka J. Popelové ze dne 30.8. 1953, kde jí zevrubně líčí výhody působení v Brně, navrhuje možnost vést katedru filosofie tamější univerzity a konstatuje: „pokud jsem informován, můj návrh by určitě byl v Brně podporován. Záleží jen na Tobě“ (A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 2, sign. 155).

⁶⁸ Poznamenejme jen, že na konci 40. let učili a působili v Olomouci mimo jiné František Kutnar a Josef Polišenský. V Olomouci totiž vznikla myšlenka vytvořit zde vedle Prahy a Brna třetí velkou univerzitu, která by se

⁶⁹ A UK. Fond: FF, k. 46, sign. 551 - osobní spis J. Popelové. Pozn.: Katedra plným jménem nazývala katedra dějin filosofie a dialektického a historického materialismu.

věd⁷⁰, na který byla, podobně jako na římský, velmi hrdá. Událost však velmi silně ovlivnila českou komeniologii jako celek - došlo totiž k dalšímu oficiálnímu, tentokrát už sovětskému, potvrzení teze, že bádání o J.A. Komenském je v souladu s oficiální marxisticko-leninistickou ideologií a je tedy něčím v zásadě přípustným, neboť Komenský a jeho základní pedagogické spisy byl znám v Rusku už za předrevolučních časů a i po bolševické revoluci byl chápán jako „pokroková tradice“. Došlo tak k dalšímu potvrzení nastoupené cesty, která byla započata už zřízením Pedagogického ústavu J.A. Komenského ČSAV a přeložením velké práce sovětského badatele A.A. Krasnovského roku 1955 i do češtiny⁷¹.

---

⁷⁰ Kopie originálu otištěna: Foglarová, E. (ed.) 2005, s. 109

⁷¹ Krasnovskij, A.A.: Jan Amos Komenský. Praha 1955.

2.4. myšlenkový vývoj od habilitace do Pražského jara

V prvních poválečných letech se Jiřina Popelová věnuje především filosofii dějin: vydává velmi pronikavou studii, která je upravenou verzí habilitační práce pod názvem „Tři studie z filosofie dějin. Příspěvek k problematice bytí a dění“⁷², kde se zabývá filosofií dějin nejen starých Řeků, ale i Diltheyovou a Troeltschovou a dotýká se dokonce i názorů Martina Heideggera. Vydává též populárněji laděné velice zajímavé „Rozjímání o českých dějinách“⁷³. V této stylizované divadelní hře (spíše jen pokusu o hru) rozjímají v době okupace dva septimáni a dva oktáváni se svým učitelem dějepisu nad smyslem českých dějin. Učitel (nazývaný zde „Historik“) zde zcela jistě tvrdí, že dějiny mají svůj hluboký smysl⁷⁴ a zároveň velmi zdůrazňuje význam národa⁷⁵. Bez zajímavosti není ani zde předkládané hodnocení dosavadní historiografie: František Palacký je líčen jen v superlativech⁷⁶ a nevádí ani zde zmiňované skutečnosti, že

---

⁷² Popelová, J.: Tři studie z filosofie dějin. Příspěvek k problematice bytí a dění. Prah 1947.

⁷³ Popelová, J.: Rozjímání o českých dějinách. Praha 1948.

⁷⁴ „Minulost má smysl. Má svůj, minulostní smysl. Můžeme jí dnes přikládat jen proto, že nás naučila, jaký jí jej máme přikládat“ (tamtéž, s. 11). A dále: „Smysl dějin plyne deterministicky z dějin samých, z událostí i myšlenek, z fakt a snů“ (s. 18).

⁷⁵ „Smysl našich dějin byl určován mnoha okolnostmi a celým naším historickým vývojem. Byla to jistě naše poloha na křižovatce světového dění. (...) To, co nebývá u národů jiných, nastává zde - mezi pojmy národ a lid jest možno položití rovnítka“ (s. 17 - 18).

⁷⁶ „Palacký byl olbřímí postava. (...) Je klasik v plném slova smyslu. Do určité míry jediný klasik, kterého máme. V krásné literatuře nemáme zjevu jemu obdobného. Je klasikem svým myšlenkovým světem, svou duchovní harmonií, svým uměním obrovitých visí, svými majestátními větnými periodami, svým vyjádřením národního života v jeho nejvyšším vzepětí. (...) Jím vylíčené husitství - to je národní epos. Nikoli Rukopisy, nýbrž Palacký dává národu ono heroické epos, bez něhož v době

v politice zastával konzervativní postoje, přiřazenil se mezi bohatou buržoazii a stýkal se šlechtou. Jedinou malinkou chybou je víra v romantický mýtus o slovanské demokracii v pravěku. Dostí kladně je překvapivě hodnocen i Jaroslav Goll⁷⁷; T.G. Masaryk⁷⁸ a Josef Pekař⁷⁹ už méně, přesto ale nejsou celkově odsuzováni a zavržováni. Závěr knihy ale už směřuje jiným směrem, jakoby předjímá již velmi blízkou budoucnost: „Dlouhý oblak nad kostelem svaté Ludmily se zarděl dosud skrytými paprsky a rozvinul se po nebi podoben rudé vlajce. Jeho odlesk padl na střechy i na tváře dětí této postižené generace. Na východě svítalo“⁸⁰.

Na počátku 50. let se pozornost Jiřiny Popelové obrací ke komeniologii a začíná tak její první vstup do komeniologické pozornosti, kterému bude níže věnována zvláštní pozornost. Někdy kolem roku 1960 toto první komeniologické období končí a Jiřina Popelová se začíná

---

romantismu národ nemohl býti národem. A pravdivěji řečeno - eposy dva - jeden o národu v době pravěké, druhý o národu v době husitské, oba eposy proniknuté stejnou myšlenkou lidovosti a demokracie“ (tamtéž, s. 18 - 19).

⁷⁷ „Goll již v době zcela jiné. (...) Věda je již opatrná a skeptická. (...) Jeho světem je věda, archiv, ale rovněž zjemnělé umění. Je přítelem Vrchlického. Je velmi kultivovaný a jemně ironický. Zakládá vědeckou školu. Učí žáky poctivé, přesné, do hloubky jdoucí práci a nedůvěře v dalekosáhlé koncepce, v mísení filosofických a etických hodnocení či sociologických úvah do historiografie“ (tamtéž, s. 20)

⁷⁸ „Smysl českých dějin byl mu (*tj. Masarykovi - pozn. J.H.*) vždycky hluboce mravní, a protože národy se udržují těmi ideami, jimiž se povznesly v minulosti, byla myšlenka humanity majákem, ozařujícím budování první republiky. Měla své vady, ale měla i své veliké a krásné klady, a ty byly ozářeny Masarykovou humanitou“ (tamtéž, s. 24).

⁷⁹ Tamtéž, s. 25 - 30. Objevuje se zde zajímavá myšlenka: „Pekař dělá pozitivistickou historiografii a romanticky v ní hodnotí“ (tamtéž, s. 25 - 26).

⁸⁰ Tamtéž, s. 40.

zabývat problematikou některých výseků dějin filosofie⁸¹ a problematikou etiky, kdy je prvním, kdo problematiku etiky, která od smrti Františka Krejčího zůstávala nepovšimnuta (částečně vinou vlivu nepřízně komunistických vládců), vrací zpět do filosofické diskuse. Nečiní to vždy zcela neproblematickým způsobem, ale je potřeba ocenit především odvalu k tomuto kroku⁸².

---

⁸¹ Zvláštní pozornost si zde zaslouží předmluva k Lockovým Dvěma pojednáním o vládě (Popelová, J.: Politická teorie Johna Locka (Úvodní studie k dílu). In: Locke, J.: Dvě pojednání o vládě. Praha 1965. s. 5 - 32.

⁸² Snad právě proto se Gabriel, 1995 se omezuje jen na hodnocení pozitivistické tradice v české etice a k hodnocení J. Popelové se radši ani slovem nevyjadřuje (viz Gabriel, 1995, s. 246 n.).

2.5. Život od Pražského jara do konce dní

Nezdar reforem Pražského jara a nástup tuhé normalizace počátkem 70. let přinesl Jiřině Popelové veliké rozčarování a domnívám se, že i rozpad její až dosud věrné víry v ideály komunismu. Zatímco ještě roku 1962 vydává svou Etiku⁸³ (především systematickou část) snad až příliš nabitou marxisticko-leninistickými frázemi⁸⁴, na konci šedesátých a začátku sedmdesátých let začíná Jiřina Popelová jakoby otvírat oči a chápat, že dosavadní vidění bylo až příliš jednostranné, což ovšem vede zákonitě k tomu, že musí znovu od základu promyslet základní prvky svého myšlenkového systému - její dlouholetá víra v komunismus se zhroutila. Je však zároveň potřeba zdůraznit, že stejně jako proces „konverze“ k marxismu z konce 30. a počátku 40. let je procesem velmi dlouhým, je i tento proces „deziluze“ záležitostí delšího časového období⁸⁵. Nepochybným svědectvím této vnitřní proměny je i po několikaleté odmlce návrat ke komeniologické problematice.

---

⁸³ Popelová, J.: Etika. K historické a současné problematice mravní teorie. Praha 1962.

⁸⁴ Viz brilantní hodnocení J. Peškové ve stati Zamyšlení nad dílem Jiřiny Otáhalové-Popelové u příležitosti stého výročí jejího narození. In: Foglarová 2005, s. 11. Srov. též Machovec, D.: Moje vzpomínka na profesorku Popelovou. In: tamtéž, s. 40.

⁸⁵ Svědčí o tom například posudek vědecké a pedagogické činnosti horlivého normalizátora Jindřicha Filipce ze dne 18.6. 1970, který je doslova po okraj naplněn ideologickými frázemi a kde kupř. čteme: „doc. dr. Jindřich Filipec je oním typem marxistického filosofa, pro něhož marxisticky filosofovat neznámá jen studovat marxismus a teoreticky a na základě literatury se zabývat některými z jeho problémů, nýbrž znamená prožívat dnešní skutečnost v jejích společenských a politických zápasech a z bojů o dnešek a o zítřek čerpat podněty k filosofickému zamyšlení i směrnice k řešení základních problémů“ (A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 14, sign. 780, s. 1 - strojopis je průběžně paginován).

Velmi zraňující byl pro Jiřinu Popelovou především nedobrovolný odchod (možná lépe řečeno vyhazov) z Filozofické fakulty UK roku 1970⁸⁶. Oznámení o ukončení pracovního poměru jí bylo totiž naprosto nedůstojně doručeno na cyklostylovaném papíru s rozmnoženým textem⁸⁷. Dušan Machovec vzpomíná, že si kvůli této záležitosti „vyžádala slyšení u tehdejšího rektora. Před ním údajně ten papír roztrhala a ještě při odchodu zahlédla, jak se tehdejší soudruh rektor pokoušel ten papír sestavit“⁸⁸. Jen nedlouho poté obdržela dopis od Milana Machovce, kde čteme: „Bohužel všechno to nechutné, co v komunistickém hnutí bylo sice vždy, ale ne vždy tak okatě, tak jednoznačně v centru, vyvstalo teď tolik do popředí, když na Tebe nepadne (...) ani stín jakékoliv snad jinak možné domněnky o smíru se systémem, který povýšil očividnou lež na základní dogma“⁸⁹. Co se asi honilo hlavou Jiřiny Popelové, když četla tyto řádky plné smutku a zklamané naděje? Dávala jim zapravdu?

Přesto však až téměř do své smrti s filosofickou fakultou i akademií věd externě spolupracovala - zasedala v komisích pro státní závěrečné zkoušky, posuzovala diplomové a kandidátské práce⁹⁰ atd. Je

---

⁸⁶ K obecnějším okolnostem nástupu normalizace v prostředí vysokých škol srov.: Morkes, F.: Vysoké školy v letech normalizace. In: Kostlán, A. (ed.): Věda v Československu v období normalizace (1970-1975). Praha 2002, s. 61 - 74; Urbášek, Pavel: Diskontinuita jako určující faktor vývoje českých vysokých škol v letech 1970-1975. In: tamtéž, s. 89 - 96.

⁸⁷ A UK. Fond: FF, k. 46, sign. 551 - osobní spis J. Popelové.

⁸⁸ Machovec, D.: Moje vzpomínka na profesorku Popelovou. In: Foglarová 2005, s. 41.

⁸⁹ A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 2, sign. 156. Text celého dopisu uveden v Příloze č. 1. Je velmi pravděpodobné, že Jiřina Popelová Milanu Machovcovi odepsala, avšak dopis v jeho osobním archivu dle sdělení Martina Machovce není. Nalézají se zde totiž několik dokumentů se vztahem k Jiřině Popelové, ale všechny jsou staršího data.

⁹⁰ Viz. A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 13, sign. 766, 768, 769, 772 a další; tamtéž, k. 14, sign. 777, 780, 782, 783, 795, 796 a další.

to možná trochu podivné a dosti symptomatické zároveň, ale nevystoupila ani nebyla vyhozena z KSČ⁹¹ a až do konce svých dní se tak alespoň navenek tvářila, že její víra v komunismus trvá dál.

Důkazů o „deziluzi“, tj. zhroucení víry v komunismus je jen velmi málo - snad nejpregnantnějším z nich je reakce na tragickou smrt Jana Patočky v březnu 1977, kdy veřejně prohlásila, že stát „vraždí filosofy“⁹². Zajímavě v této situaci vyznívají i slova dopisu, který Jiřině Popelové zaslal v roce 1979 prof. Karel Mácha ze svého mnichovského exilu: „Jsi na samém vrcholu národa: není už nikoho, kdo by Ti byl partnerem. V době, která ráda zapomíná na klasiku hodnot, tvoříš nesmírně důležitou kontinuální linii se skutečným vzděláním; ba, jsi naše jediná filosofická fakulta (- tu školičku na nábřeží mohu dnes stěží brát vážně). Snad je to všechno proto, že jsi byla vždy tak opravdově skromně lidská a lidsky opravdová“⁹³.

Velký vliv také zcela jistě měla dlouhá nemoc Karla Otáhala a smrt roku 1972. Jejich manželství, které trvalo dlouhých 38 let, zřejmě nebylo příliš šťastné a harmonické. Každý z manželů měl svůj vlastní svět a tak se zdá, že spíše žili vedle sebe než spolu. Zatímco ona trávila naprostou většinu času vykonáváním všem povinností univerzitní profesorky, on tvořil ve svém ateliéru - jeho zřejmě nejznámějším dílem je pomník Petra Bezruče v Němčicích na Hané. Měli spolu jediné dítě - dceru Jiřinu, která se věnovala geologii.

V roce 1984 oslavila Jiřina Popelová své 80. narozeniny. Filosofická fakulta brněnské univerzity, ačkoli Jiřina Popelová v tomto městě nikdy systematicky nepůsobila, při této příležitosti uspořádala dvoudenní

---

⁹¹ Proto kupř. 15.3. 1971 řečnila v budově středočeského krajského sekretariátu KSČ na téma „Hodnoty ve společenském vývoji“ před frekventanty I. ročníku VUML (A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 22, sign. 909.

⁹² Kot'a, J.: Několik vzpomínek na filosofku Jiřinu Popelovou. In: Foglarová 2005, s. 49.

⁹³ A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 2, sign. 154 (dopis ze dne 23.2. 1979).

konferenci a vydala speciální sborník ⁹⁴. Dokonce i pražská universita, která ji po celá sedmdesátá léta téměř ignorovala, jí udělila stříbrnou medaili ⁹⁵. Olomoucká univerzita se kupodivu zachovala naprosto nejhůře - zůstala v naprosté pasivitě a jubileum přešla naprostým mlčením.

Nedlouho poté, 14. června 1985, Jiřina Popelová ve věku 81 let zemřela. Nekrology byly publikovány v několika časopisech ⁹⁶, ale zdaleka ne ve všech, se kterými Jiřina Popelová spolupracovala - kupř. časopis *Pedagogika* její úmrtí nezmínil ani slovem. V *Rudém právu* byla otištěna jen velmi krátká a téměř nepostřehnutelná zpráva ⁹⁷.

---

⁹⁴ Gabriel 1984.

⁹⁵ Pokorný 1989, s. 18-19.

⁹⁶ Jedná se především o články: Gabriel, J.: Za profesorkou Jiřinou Popelovou. *SCetH* 16, 1986, č. 31, s. 134 - 138; -red-: Jiřina Popelová. *Filosofický časopis* 34, 1986, č. 1, s. 170 - 172.

⁹⁷ *Rudé právo* 16.5. 1985, s. 4.

2.6. myšlenkový svět od Pražského jara do konce dní

Zhroucení víry v komunismus i zklamání z událostí Pražského jara donutily Jiřinu Popelovou znovu promyslet základní východiska svého myšlenkového systému. Výsledkem je druhý vstup do komeniologie, oproti prvnímu s částečně odlišnými důrazy. Jinou problematikou se v této poslední fázi svého díla příliš nezaobírala, čímž ovšem nechce popřít její neustálou činnost, kterou nejlépe charakterizuje název interview s ní z roku 1984 - „Pracuji, co jiného bych pořád dělala?“⁹⁸.

Pojala však úmysl napsat velkou syntézu o dějinách českého myšlení v období raného novověku, tedy jakousi (snad stručnější) paralelu Kalivodova zamýšleného druhého dílu spisu o české reformaci. Projekt dostal název „České myšlení“⁹⁹. Zůstal však zachován jen značně fragmentárně. Uchované partie svědčí o zamýšleném populárně-vědném stylu knihy¹⁰⁰ a představují počáteční kapitoly zamýšleného díla a věnují se především českému předbělohorskému státoprávnímu a sociálně filosofickému myšlení¹⁰¹ se zvláštním důrazem na význam Viktorína Kornela ze Všehrd a Pavla Skálu ze Zhoře.

V období po Pražském jaru se v životě Jiřiny Popelové objevuje ještě jedna poměrně významná odlišnost oproti staršímu období: zatímco předtím mohla svá díla vydávat většinou bez důležitějších překážek, v 70. letech jen těžko zápasí o vydání svých studií, jak o tom svědčí

---

⁹⁸ Pracuji, co jiného bych pořád dělala? Rozhovor s prof. dr. Jiřinou Popelovou, DrSc. (Záznam dr. Rudolf Steindl). Tvorba, 1984, č. 9, s. 4.

⁹⁹ A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 7, sign. 406.

¹⁰⁰ „Studie z českého myšlení je určena lidem, aby doplnila jejich znalosti naší kulturní minulosti. Kulturní dějiny pohusitské byly až dosud chabě zpracovány a školní výchova se jimi příliš nezabývá“ (tamtéž, s. 1).

¹⁰¹ J. Popelová k tomu snad až příliš ostrými slovy podotýká: „Mluvím o myšlení, nikoli o filosofii, neboť abstraktní ontologie a gnoseologie bylo v tomto období málo a netvoří jeho charakteristiku. Vyznačuje se především zájmem o otázky společenské, politické, morální i náboženské“ (tamtéž).

především dvě skutečnosti: jednak fakt, že velká kniha o filosofii J.A. Komenského mohla vyjít až posmrtně a pouze ve slovenském překladu ¹⁰², jednak skutečnost, že mnoho studií z této doby nebylo vydáno vůbec a zůstalo jen v pozůstalosti. Velice zajímavě proto v této souvislosti zaznívají slova dopisu Jiřího Zhora z roku 1974: „tož přeju Vám, by také přišli časy, by knihy snadněji se mohly vydávat“ ¹⁰³.

---

¹⁰² Popelová, J.: *Filozofia Jana Amosa Komenského*. Bratislava 1986. Nebyla ovšem jediným českým autorem, který mohl publikovat pouze na Slovensku - viz. např. Zdeněk Horský a jeho překlad Koperníkova díla.

¹⁰³ A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 2, sign. 248.

3. Místo Jiřiny Popelové v moderní české komeniologii

3.1. Základní pojmy

3.1.1. Orientace obecná - zasazení do marxistického paradigmatu

Abychom se mohli ptát po místě, které zaujímá dílo Jiřiny Popelové v celku moderní české filosofické komeniologie, je především zapotřebí podat vysvětlení základních pojmů, bez kterých je jakákoli další snaha o orientaci zbytečná.

Pod slovem „komeniologie“ chápeme vědní obor, který se v mnoha rovinách a v různých úhlech pohledu zabývá nesmírně mnohovrstevnatým dílem Jana Amose Komenského, a tedy v plné shodě s pojetím Marty Bečkové¹⁰⁴. Pod termínem „moderní česká komeniologie“ rozumím komeniologii české provenience, která vznikla v době po nalezení rukopisu Obecné porady o nápravě věcí lidských D. Čiževským v Halle ve 30. letech 20. století. Není totiž pochyb o tom, že nález tohoto Komenského „opus magnum“, z něhož byly do té doby známy jen první dvě části, naprosto změnil tvář komeniologie a převrátil všechny dosavadní hlavní linie bádání.

Komeniologie se od tohoto základního objevu rozrostla do takové šíře, že není možné postihnout a pojmout ji v úplnosti. Jana Kumpera proto ve své monografii o Komenském rozlišuje v současné komeniologii čtyři hlavní aspekty: filosofický, historický, literárně-filologický a pedagogický¹⁰⁵. Je samozřejmé, že tyto aspekty nejsou striktním rozlišením Komenského díla, ale spíše snahou vyznačit různé převládající moderní přístupy v chápání tohoto složitého celku. Také tím není řečeno, že tyto aspekty jsou jedinými možnými - viz např. teprve dnes počínající studium Komenského teologie¹⁰⁶.

---

¹⁰⁴ Bečková, M.: Komeniologie - vědní obor? ScetH 63-64, 2000, s. 11 n.

¹⁰⁵ Kumpera, J.: Jan Amos Komenský. Poutník na rozhraní věků. Ostrava 1992, s. 173.

¹⁰⁶ Dvořák, J.V.; Lášek, J.B. (eds.): Comenius als Theologe. Prag 1998, především studie: Lochman, J.M.: Der Mensch im Ganzen der Schöpfung. Zur ökumenischen und ökologischen Aktualität von Johann Amos

Komeniologické dílo Jiřiny Popelové je možno zařadit do aspektu filosofického, částečně snad do aspektu pedagogického. O zbylých dvou se domnívám, že jsou pro naše další zkoumání nepodstatné a jdoucí jiným směrem. Nebudu jim tedy věnovat žádnou další pozornost.

Soudím rovněž, že rozdělení Jana Kumpery není dostatečně vystihující, a proto jsem již ve své předchozí diplomové práci provedl další rozčlenění a analýzu filosofického aspektu¹⁰⁷. Rozlišil jsem proto v jeho rámci paradigma didaktické, fenomenologické, marxistické, evangelické a existenciální a pokusil se o stručnou charakteristiku jejich nejvýznamnějších rysů.

Zdůraznil jsem i skutečnost, že tato paradigmatata představují jakési pomyslné východisko, ze kterého každá dosavadní práce na téma filosofické komeniologie vychází a odkud čerpá své základní metody a přístupy. Nejedná se tedy o nic striktně daného, ale o pouhé pracovní rozvržení celé mnohohrstevnatě strukturované problematiky. Celá situace je navíc komplikovaná i skutečností, že jen velmi málo badatelů lze považovat za „čisté komeniology“, tj. že celé jejich dílo je věnováno komeniologické problematice. V naprosté případě totiž představuje komeniologické dílo jen část mnohem většího a širšího díla, které se věnuje i jiným oblastem bádání, jak se to ukazuje např. v případě Jana Patočky, Radima Palouše anebo Pavla Flosse.

Ačkoli základní myšlenkové východisko Jiřiny Popelové není marxistické, domnívám se že je možno její příspěvek do komeniologie označit za náležející do marxistického paradigmatu, a to zejména proto, že vstupu J. Popelové do komeniologie došlo až v letech, kdy již pevně stála na marxistických pozicích. Vždy se také snažila o užívání základních kategorií marxistického myšlení.

Zároveň ovšem platí, že toto výše naznačené paradigma není ničím naprosto konzistentním a homogenním, ale představuje spíše dosti

---

Comenius (s. 27-35) a Smolík, J.: Theologische und ökumenische Motive in Johann Amos Comenius' Consultatio catholica (s. 61-67).

¹⁰⁷ Hajíček, J.: Filosofické aspekty moderní komeniologie. DP PedF UK 2005.

široké „mantinely“, ve kterých se komeniologické bádání pohybovalo. Proto na jedné straně nacházíme uvnitř tohoto paradigmatu díla, která můžeme charakterizovat jako „schématicky marxistická“ - jsou totiž plná ideologických tvrzení a se skutečným vědeckým bádáním nemají mnoho společného, jak nám to ukazuje například stať věrného komunisty Ondreje Pavlíka¹⁰⁸ z roku 1954 nazvaná naprosto charakteristicky: „S J.A. Komenským do budování socialistické školy“¹⁰⁹.

Stejně tak zde nacházíme díla, která sice v zásadě stojí na marxistických pozicích, ale jsou zároveň velmi silně ovlivněna jinými myšlenkovými proudy, anebo se snaží uvnitř daného paradigmatu pohybovat „neortodoxním“ způsobem. Proto je nanejvýš vhodné chápat toto paradigma jako vnitřně nekonzistentní a sestávající se ze dvou vzájemně velmi úzce propojených složek: „ortodoxní“ a „neortodoxní“. Myslím v této situaci především na dílo Roberta Kalivody anebo Miloslava Ransdorfa. Domnívám se, že právě do tohoto „ne-ortodoxního“ marxistického proudu patří i Jiřina Popelová. Z toho ale plyne zároveň nutnost ptát se po zdrojích, ze kterých tato „ne-ortodoxie“ pramení.

Domnívám se, že těchto zdrojů je možno nalézt několik: především je to „positivistické“ mládí Jiřiny Popelové a její silné ovlivnění různými filosofickými proudy období první republiky, dále pak výše analyzované setkání s myšlenkovým systémem Benedetta Croceho a v neposlední řadě i její originální pronikání do dosud neznámých a nezkoumaných částí Komenského myšlení, které veškeré dosavadní bádání neznalo anebo nechápalo plně jejich význam. Snad je možno vyslovit hypotézu, že svou roli zde sehrála i její olomoucká léta, kdy se setkává s mnoha lidmi, kteří nehlásili k marxismu, avšak byli jím ve větší či menší míře ovlivněni či alespoň užívali marxistické terminologie, a byli proto komunistickým režimem a jeho oficiální ideologií perzekvováni -

---

¹⁰⁸ K jeho osobě souhrnně: Mátej, J.: Akademik Ondrej Pavlík 60-ročný. *Pedagogika* 26, 1976, č. 2, s. 209 - 214.

¹⁰⁹ Pavlík, O.: S J.A. Komenským do budování socialistické školy. In: Komenský, J.A.: *Didaktické spisy (výbor)*. Praha 1954, s. 3 - 16. Otištěno beze změn též: *Pedagogika* 1, 1951, č. 7 - 8, s. 410 - 420.

jako příklad je možno uvést Josefa Polišenského, Františka Kutnara anebo Josefa Ludvíka Fišera ¹¹⁰. Ověření pravdivosti této hypotézy je ovšem při dnešním stavu bádání nemožné, neboť nemáme zatím k dispozici žádné studie k poválečným dějinám olomoucké univerzity.

Stejně tak je důležité si položit otázku po vlivu zřejmě nejoriginálnějšího marxistického komeniologa 20. století Roberta Kalivody na komeniologické dílo Jiřiny Popelové. Domnívám se, že je možno tvrdit, že v období padesátých let je myšlenkové působení spíše protisměrné, tj. že Kalivodovo dílo je silně ovlivněno dílem Jiřiny Popelové ¹¹¹, avšak později, v sedmdesátých letech se situace vyrovnává a oba filosofové se stávají partnery při dalším studiu. Začátkem 70. let se jejich osudy navíc spojily ve velmi smutné, snad možno říci až tragické, záležitosti - už od konce 60. let byla připravována edice spisu Mikuláše z Pelhřimova „Víra a obrana Táborů“, přičemž celý spis byl uvozen předmluvou Roberta Kalivody. V době počínající normalizace však začala být chápána jako politicky nevhodná a byla proto již z vytištěných knih vyříznuta. Nakladatelství Academia proto vyzvalo „průchodnější“

---

¹¹⁰ Srov. A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 22, sign. 896 - program cyklu přednášek Palackého universita lidu pro rok 1950/51. Poznamenejme jen, že Jiřina Popelová proslovala tyto přednášky: Základní rysy nové pedagogiky, O stranickosti ve vědě, Sovětská beletrie pomáhá výchově, Historický materialismus, Sovětská beletrie jako pomocník v roce stranického školení a Žena v sovětské beletrii.

¹¹¹ Sám Robert Kalivoda o tom v dopise Jiřině Popelové napsal: „Tvé práce měly pro mou generaci obrovský význam, jak jsem se to několikrát pokusil vyjádřit a napsat. Svým Komenským jsi v roce 1958 zahájila a otevřela epochu rozkvětu filosofické práce v naší zemi, na kterém se podílely obě naše generace (*R.K. byl o 20 let mladší a chápe se jako příslušník mladší generace - pozn. J.H.*) a ovšem i ti, kteří jsou mladší než my a dnes již i ti nejmladší“ (A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 1, sign. 119, dopis ze dne 19.2. 1984). Bezpochyby měl v této souvislosti na mysli především svou stat' „Několik úvah nad komeniologickým dílem Jiřiny Popelové“, které věnuji pozornost na jiném místě.

Jiřinu Popelovou, aby napsala předmluvu novou ¹¹². A ona přijala... Co se jí asi honilo hlavou při psaní?

V těchto letech se také oba zabývají podobným plánem - napsat velké duchovní dějiny Čech - J. Popelová chtěla obsáhnout látku minimálně od doby humanismu po Jana Amose Komenského, R. Kalivoda měl v úmyslu pojednat ještě mnohem širší látku - od Husových předchůdců po Komenského a možná ještě dále, až k národnímu obrození a snad až k avantgardnímu umění počátku 20. století. Oba plány však naneštěstí zůstaly neuskutečněny a zbyly po nich jen neúplné skici ¹¹³. Jiřina Popelová zanechala již krátce zmíněný vnitřně nestejnorodý soubor textů, který nesl pracovní název „České myšlení“ ¹¹⁴, kde se zabývá především myšlením předbělohorské doby a částečně i J.A. Komenským. Bohužel ani rozbor tohoto období není úplný a je zcela zřetelný pracovní charakter celého textu. Ze zajímavých myšlenek, které se zde objevují, je zapotřebí zmínit především tezi o paralele myšlení doby raného novověku a doby konce 19. a počátku 20. století: „Tato dějinná filosofie (tj. předbělohorská s vyvrcholením u Komenského - pozn. J.H.) svým dualismem (tj. především katolíci x nekatolíci, neboť rozpor Češi x Němci v této době ustupoval do pozadí - pozn. J.H.) nachází své pokračování v době národního obrození, zvláště u Palackého. Tak i tu nacházíme kontinuitu mezi myšlením předbělohorským a pozdějším úsilím hledat smysl českých dějin. Katastrofa bělohorská zesílila úsilí spojit s dějinami českých zemí i filosofické úvahy“ ¹¹⁵ a rovněž tezi o spojitosti dějin předbělohorské doby a osvícenstvím: „Doba

---

¹¹² Originál dopisu uložen v A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 2, sign. 256.

¹¹³ Viz. první díl Kalivodova zamýšleného souboru: Kalivoda, R.: Husitské myšlení. Praha 1997 a skici a studie k druhému dílu, které vyšly pod názvem: tentýž: Husitská epocha a J.A. Komenský. Praha 1992, kde autorův syn v předmluvě poznamenává: „Necht' je tato kniha vděčným a smutným rozloučením s nedokončeným dílem svého autora“ (tamtéž, s. 9).

¹¹⁴A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 7, sign. 406.

veleslavínská, kterou se nerozpakují nazvat preosvícenskou, se také zabývá poučením o právu“¹¹⁶. Podrobnější argumentaci pro tuto pozoruhodnou tezi však v tomto torzovitě zachovalém souboru nenacházíme. Zdá se však, že klíčem k pochopení této myšlenky je zdůraznění ideje tolerance - v posudku jedné studie Pavla Flosse totiž Jiřina Popelová napsala: „Bylo by třeba více podtrhnout myšlenku tolerance, která je předchůdcem koncepce osvícenské a má své vynikající domácí tradice“¹¹⁷. Dochází zde tedy k vyjádření obdobné myšlenky, jakou naznačuje i Robert Kalivoda především ve svých analýzách významu a role kutnohorského náboženského míru z roku 1485¹¹⁸.

---

¹¹⁵ Tamtéž, s. 48 (rukopis je průběžně paginován, avšak některé partie chybí).

¹¹⁶ Tamtéž, s. 62.

¹¹⁷ AAV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 14, sign. 787. Datováno 27.4. 1977.

¹¹⁸ Kalivoda, R.: Husitská epocha a J.A. Komenský. Praha 1992, s. 16 n.

3.1.2. Orientace komeniologická - inspirační zdroje

Naznačený pokus o zahrnutí komeniologického díla Jiřiny Popelové do marxistického paradigmatu však postrádá druhou základní linii - zasazení do časových souvislostí. Ačkoli si plně uvědomuji, že vývoj moderní filosofické komeniologie není něčím, co je možno naprosto přesně rozdělit do jasně definovaných period, domnívám se, že zde jsou události, které na tento proces měly zásadní vliv. Je proto zapotřebí, abychom se zamysleli nad tím, které komeniologické práce představují východisko analýz Jiřiny Popelové a také naopak, které práce jsou dílem Jiřiny Popelové inspirovány, tedy zjednodušeně řečeno, jde nám o zachycení významu a vlivu J. Popelové ve spleťtém procesu vývoje moderní filosofické komeniologie.

Předně je zapotřebí reflektovat skutečnost, že Jiřina Popelová vstupuje do komeniologie už v době po hallských objevech D. Čyževského. Starší zásadní komeniologická pojednání, především pak velká monografie Novákova dokončená Hendrichem ¹¹⁹, ztrácí v důsledku těchto objevů a velmi postupného rozpoznání jejich významu platnost svých myšlenkových východisek, vždyť např. výše uvedená kniha o významu Komenského pansofických snah soudí: „Svým světovým názorem tkvěl (...) Komenský spíše v minulosti než by přesahoval do budoucnosti. Jeho vševěda jest pokusem velmi svérázným, který svědčí o horlivém hledání pravdy, ale který jest dnes již jen historicky zajímavý. Vševěda zůstala stranou vývojových linek; nikdo ji nepřejal, aby na ní dále budoval. Ani na pěstování věd neměla myšlenka vševědy zúrodňujícího vlivu. Lze sice zjistiti styky Komenského s kruhem osob, který stál při počátcích londýnské akademie, ale nedá se dokázati, že by jejich práce byla pod vlivem Komenského. (...) Nejcennější z celku vševědného snažení zůstaly dvě jeho složky, snahy osvětňé a snahy mírové“ ¹²⁰. Zato Komenského pedagogickou činnost vyzdvihuje na přední místo:

---

¹¹⁹ Novák, J.V., Hendrich, J.: Jan Amos Komenský. Jeho život a spisy. Praha 1932.

¹²⁰ Tamtéž, s. 681.

„Nejúspěšnější byla činnost Komenského v oboru výchovném; jako pedagog stojí Komenský nejvýše; souhlasem celého světa uznán jest za jednoho z pedagogických klasiků“¹²¹.

Základní přehled zdrojů, ze kterých Jiřina Popelová ve své komeniologické práci vycházela, nalézáme na začátku knihy Cesta k Všenápravě. Zde osvětluje, jaké je její hodnocení dosavadního stavu bádání a jaké jsou její hlavní inspirační zdroje. Prameny, ze kterých čerpala v pozdějších letech, zmiňuje porůznu na různých svých studiích.

Z dosavadní komeniologické literatury se proto Jiřina Popelová ponejvíce opírala o několik starších studií svého již středoškolského učitele Josefa Hendricha¹²² a především pak o poválečný překlad Panpaedie a Panorthosie (první překlad těchto částí Konzultace do češtiny vůbec)¹²³, nové vydání České didaktiky¹²⁴ a několik menších studií téhož autora¹²⁵. Není možno zapomenout ani na Hendrichovo dokončení Novákovy monografie o Komenském, kterou Jiřina Popelová vždy chápala jako základní knihu pro každé další studium, protože „je to nepřeborná pokladnice pro další komeniology, je tu o Komenském a jeho

---

¹²¹ Tamtéž, s. 683.

¹²² Hlavní pozornost zaslouží pojednání: „Jana Amosa Komenského snahy vševědné, všeosvětové a všenápravové. In: Pedagogické rozhledy 33, 1923, s. 2 n.; tentýž: „Příspěvky ke studiu Komenského“. Bratislava 1927. Tyto studie však pochází z doby před objevem Konzultace. Ve druhé z nich však nacházíme studii „Poznámky k Všeobecné poradě o nápravě věcí lidských“, kde Hendrich analyzuje první dvě části Konzultace, které zná a zamýšlí se i nad přibližně známým obsahem Panorthosie, o které dovozuje, že byla rovněž vysázena a připravena k tisku (s. 26).

¹²³ Rukopis překladu Panorthosie je kompletně zachován, Panpaedie jen částečně (A AV ČR, fond: Josef Hendrich, k. 4, sign. 131 a 132).

¹²⁴ Obě díla byla publikována roku 1948.

¹²⁵ Hendrich, J.: První metafysika u J.A. Komenského? Česká mysl 36, 1942, s. 49 n. Rukopis uložen: A AV ČR, fond: Josef Hendrich, k. 3, sign. 95.

dílu vše, co bylo možno zjistit“¹²⁶, zároveň však ji i Hendricha tvrdě kritizovala a vytýkala především pouhé hromadění materiálu a naprostou absenci „koncepce a snaha vysvětlovat fakta životní nebo názorová jinak než nejbližšími zjistitelnými vlivy, ona typická pozitivistická metoda ve společenských vědách“¹²⁷. Hendrichovo dílo (a velmi podobná situace je i v případě díla Jána Kvačaly¹²⁸) se tak pro Jiřinu Popelovou stává jakýmsi stabilním rezervoárem, ze kterého čerpá základní faktografické informace.

Jiřina Popelová zcela jistě dobře znala i studie svého jen o málo mladšího vrstevníka¹²⁹ Jana Patočky, které pilně cituje a již na stránkách Cesty k Všenápravě velmi kladně oceňuje: „Je neobyčejně cenné, že byl pro komeniologické bádání získán docent Jan Patočka, který osvětluje s jemnou znalostí názorových odstínů a s bystrým pohledem do složitosti problematiky spojitost Komenského s filosofickými proudy doby jemu předcházející i doby současné, a který kriticky odmítá podceňování Komenského jako filosofa a ukazuje jeho originální, tvůrčí podíl na řešení významných filosofických problémů“¹³⁰. Jak krásná a opatrně zastírající formulace! Vždyť cesty, které Jana Patočku vedly ke vstupu do komeniologie, byly velmi spleťité a spojené z počátku s odporem a nechutí tuto zdánlivě dávno mrtvou problematiku otevírat¹³¹.

---

¹²⁶ Popelová, J.: Cesta, s. 21

¹²⁷ Tamtéž.

¹²⁸ Popelová, J.: Cesta, s. 19 - 20. Pozn.: Je velmi překvapivé, že J. Popelová ani slovem nezmiňuje, že J. Kvačala většinu svého života prožil na území carského Ruska.

¹²⁹ Patočka se narodil roku 1907 a byl tedy o tři roky mladší než J. Popelová (viz Blecha, I.: Jan Patočka. Olomouc 1997, s. 13).

¹³⁰ Popelová, J.: Cesta, s. 31.

¹³¹ Radim Palouš k tomu poznamenává: „Nepřízeň osudu, která Patočkovi nedala pokračovat v univerzitním rozběhu a která ho jako zaměstnance Pedagogického ústavu orientovala ke studiu Komenského a dovedla ho k významným objevům v komeniologii (pro nepřízeň je to paradoxní, ale

Z hlavních Patočkových studií, které Jiřinu Popelovou nějakým způsobem ovlivnily, je zapotřebí jmenovat především stati z období druhé poloviny 50. let: „Mezihra na prahu moderní vědy: Cusanus a Komenský“; „Náčrt Komenského díla ve světle nových objevů“, „Komenský a hlavní filosofické myšlenky 17. století“; „Dvojí filosofování mladého Komenského“¹³². Vliv však byl nejspíše obousměrný, protože Patočka sice náznakem vstupuje do komeniologie už na počátku 40. let¹³³, ale poté se na více než deset let odmlčí a věnuje se jiné problematice, aby se ke komeniologii znovu vrátil až v padesátých letech¹³⁴. Patočkův časový „náskok“ se tak výrazně zmenšil a je proto snad možno říci, že oba filosofové vstupují do komeniologie přibližně ve stejné době a ačkoli oba stáli na zcela odlišných myšlenkových východiscích, v mnohém ovlivnili jeden druhého, i když je zapotřebí uznat, že Patočkův vliv na Popelovou byl zřejmě silnější¹³⁵.

---

jen podle zmatených představ evropské moderny o přízni a úspěšnosti), nám zase otevřela cestu k důvěrným setkáním“ (Palouš,R.: Česká zkušenost. Praha 1994, s. 172). Viz též: Schifferová,V.: Úvodní poznámka. In: Patočka,J.: Komeniologické studie I. Praha 1997, s. 7.

¹³² Všechny jsou uceleně publikovány v Patočka,J.: Komeniologické studie I. Praha 1997.

¹³³ Stalo se tak studií: „O nový pohled na Komenského“ z roku 1941. In: Patočka,J.: Komeniologické studie I. Praha 1997, s. 11 n. Pozn.: už v této době na počátku 40. let došlo mezi nimi k prvnímu významnějšímu kontaktu na stránkách časopisu Česká mysl - „jejich téma je podobné: mnohoznačnost a jednoznačnost filosofického textu u Patočky a historický relativismus a pokusy o jeho překonání u Popelové“ (Pešková,J.: Zamyšlení nad dílem Jiřiny Otáhalové-Popelové u příležitosti stého výročí jejího narození. In: Foglarová 2005, s. 10.

¹³⁴ První studie z tohoto období (nazvaná „Dvojí filosofování mladého Komenského“ (Komeniologické studie I., s. 22) pochází z roku 1953. Srov.: Palouš,R.: Patočka - komeniolog. SCeTH 52, 1994, s. 7 - 8.

¹³⁵ Viz Patočkovu hodnocení díla J. Popelové z roku 1958: „Rozprava J. Popelové (tj. její spis J.A. Komenského cesta k Všenápravě - pozn. J.H.)

Zároveň však nesmíme zapomínat na skutečnost, že Jan Patočka mnoho ze svého komeniologického díla nesměl uveřejnit¹³⁶ a je tak více než pravděpodobné, že Jiřina Popelová tyto studie neznala, protože prozatím nemáme stopy po jejich vzájemném užším kontaktu především v období první polovině 70. let. Ochladnutí vzájemných vztahů však bylo, podle mého názoru, ovlivněno především Patočkovým odklonem od komeniologie k projektu asubjektivní fenomenologie¹³⁷. Přesto však o sobě pravděpodobně pořád věděli, protože Jiřina Popelová byla kupříkladu informována o korespondenci mezi Patočkou a Františkem Laichtrem i o tom, že v jednom z těchto dopisů Patočka napsal: „Rádl měl ve všem pravdu!“¹³⁸.

Na konci padesátých let proběhla mezi Jiřinou Popelovou a Janem Patočkou dosti ostrá polemika o významu synkritické metody v celku Komenského myšlení¹³⁹, která však měla ryze vědecký charakter.

---

je nepochybně originálním pokusem uplatnit principy marxistického výkladu společenských protikladů na epochu, kterou český myslitel prožíval; autorka zdůrazňuje materialistickou povahu svého úsilí, obrací se proti těm, kteří hledají tyto protiklady na poli ideologickém a sama přijímá za východisko napětí v samotné společenské situaci“ (Patočka, J.: Komeniologické studie II. Praha 1998, s. 62); viz též: Patočka, J.: Komeniologické studie III. Praha 2003, s. 18-19.

¹³⁶ Viz Patočka, J.: Komeniologické studie III. Praha 2003.

¹³⁷ Hermann, T.: Projekt asubjektivní fenomenologie Jana Patočky: příspěvek evropské filosofii z doby normalizace. In: Kostlán, A. (ed.): Věda v Československu v období normalizace (1970 - 1975). Praha 2002, s. 461 n.

¹³⁸ Tamtéž, s. 477.

¹³⁹ K tomuto problému nejúplněji: Kyrášek, J.: Synkritická metoda v díle J.A. Komenského. Praha 1964, popř. zkráceně: tentýž: Didaktická úloha synkrise u Komenského (příspěvek k objasnění synkritické metody u Komenského). Pedagogika 7, 1957, č. 2, s. 244 - 254. Srov. Patočkovy studie k témuž, např.: Sensus, ratio, fides a synkritická metoda. In: Komeniologické studie III. Praha 2003, s. 301 n.

Dlouholeté přátelské styky tak ani v nejmenším nenarušila. Sama Jiřina Popelová o této výměně názorů zcela výmluvně napsala: „V poslední době vyslovil mnoho pozoruhodných poznatků i názorů o vniku a vývoji všenápravy zvláště se zaměřením na její pansofickou složku Jan Patočka. Jeho soudy jsou tím závažnější, že mají význačný podíl na přípravě vydání hallských rukopisů, mohl se lépe než kdo jiný seznámit s materiálem. Patočka vidí v pansofické myšlence základ veškeré, i pedagogické činnosti Komenského. Činí z nich i význačné kritérium periodisační, děle činnost jeho na období encyklopedických snah, po nichž, kolem roku 1627 dochází k pansofickému obratu, období pansofických snah pak trvá až do druhého pobytu lešenského, kdy pansofické snahy se stávají součástí snah všenápravných. Filosofický obrat je Komenskému východiskem z krise, dominuje v něm myšlenka všeobecné harmonie universa a z ní vyplývající synkritická metoda, s jejíž pomocí se musí dojít k universálnímu poznání. Didaktika je Patočkovi prvním spisem Komenského, v němž se již plně uplatňuje jeho myšlenka pansofická, i metoda pansofie, synkrise, třebaže se o ní ani o pansofii, ani o synkrisi přímo nerozepisuje. Nemohu souhlasit se základní koncepcí Patočkovou, protože v ní je příliš přeceněn imanentní vliv apriorní filosofické koncepce nad ostatní vlivy spolupůsobícími při vzniku pedagogických názorů Komenského. Připouštím ovšem, že vševědná tendence se u Komenského silně projevuje již dříve, než užívá termínu pansofie a než se zabývá zvláštním dílem pansofii věnovaným. V tom smyslu jsou zárodky vševědné koncepce i v didaktice, avšak ještě podřízené didaktickým cílům. Uplatňuje se tu již i synkritická metoda v jisté omezené míře, avšak nesdílím Patočkovu vysoké hodnocení této metody“¹⁴⁰.

Domnívám se však, že vzájemné spory Jiřiny Popelové s Janem Patočkou sice vycházely především z naprosto odlišných myšlenkových východisek, ale nebyly naplněny osobní urážlivostí. Je totiž zřetelně zřejmé, že více než osobní konflikty pro oba znamenalo spojení v závažné otázce zkoumání J.A. Komenského, která se jim oběma stala

---

¹⁴⁰ A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 18, sign. 844.

osudem. Zdá se proto, že jejich konflikty někdy na začátku šedesátých let ustaly, jak o tom svědčí velmi přejný a pochvalný posudek J. Popelové na Patočkův doslov k latinské edici Konzultace z roku 1966 ¹⁴¹: „Pokud se týká zpracování doslovu, pak byl v Patočkovi nalezen autor, který byl s to se zhostit úkolu v naprosto dokonalé formě, protože se účastnil jak všech edičních prací, tak jeho filologická i filosofická erudice jej přímo předurčují, aby byl vynikajícím interpretem tohoto díla“ ¹⁴². Navíc zde nalézáme i náznak na politické problémy, se kterými se Patočka musel neustále potýkat: „Závěrem zdůrazňuji, že si velmi cením toho, že bylo změněno původní rozhodnutí, vydat stěžejní dílo Komenského bez doslovu (škoda jen, že to nemohla být raději předmluva!) a že doslov pokládám za zdařilý a (...) politicky velmi užitečný“ ¹⁴³. Velmi podobný je i tón v recenzi na Schellerovu knihu: „Vydání knihy „Místo člověka v kosmu“ ¹⁴⁴ je cenné především tím, že je opatřeno vynikající předmlouvou univ. prof. dr. Jana Patočky“ ¹⁴⁵. Naprosto zřetelně pak vyznívají slova z recenze knihy Jaromíra Červenky ¹⁴⁶: „Mám jedinou připomínku. O nové hodnocení filosofie Komenského a odhalení jeho vztahů k novoplatonismu i ke Kusanovi a o kritiku jednostranně pozitivistického znevážení jeho filosofie má u nás zejména zásluhu Jan Patočka a soudím, že by bylo třeba ji výrazně vyzvednout“ ¹⁴⁷. Ostatně velmi dobré vztahy Jiřiny Popelové a Jana Patočky, které byly vždy naplněné jistou galantností a vzájemným respektem, potvrdil kupř. při osobním setkání i Radim Palouš.

---

¹⁴¹ A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 13, sign. 737, datováno 27.2. 1964, průběžně paginováno.

¹⁴² Tamtéž, s. 2

¹⁴³ Tamtéž, s. 5.

¹⁴⁴ Míňeno: Scheller, M.: Místo člověka v kosmu. Praha 1968.

¹⁴⁵ A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 13, sign. 739.

¹⁴⁶ Míňeno: Červenka, J.: Die Naturphilosophie des Johann Amos Comenius. Praha 1970.

¹⁴⁷ A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 13, sign. 753, s. 7 (strojopis je průběžně paginován).

Velmi blízko komeniologické práci Jana Patočky stojí Klaus Schaller, který podobně jako Jiřina Popelová již na konci padesátých let věnuje svou pozornost filosofickému rozboru Konzultace¹⁴⁸. Zatímco však Schaller svou pozornost věnuje především Komenského pedagogice a filosofii výchovy a jeho základním pramenem je tedy Panpaedie, soustřeďuje se Jiřina Popelová na problematiku společenské nápravy a jejím základním pramenem se proto stává Panorthosie. Poznamenejme rovněž, že později, na konci sedmdesátých letech, však mezi nimi došlo k roztržce, kdy Jiřina Popelová se cítila Schallerovým jednáním poškozena¹⁴⁹. Jádrem sporu se staly dva problémy: jednak otázka Schallerovy německé edice Clamores Eliae, jednak polemika o významu tohoto díla v celku pozdního Komenského myšlení a především jeho vztah ke Konzultaci¹⁵⁰. Zatímco Schaller razil tezi o dvojkolejnosti pozdních Komenského emendačních snah: na jedné straně stojí snahy „ortodoxní“ - sem řadí především Konzultaci a její systém, na straně druhé pak snahy stále významnější „neortodoxní“, kam řadí především Clamores, soubory revelací (Lux in tenebris a další) a snahy o nalezení „machynky“ (perpetuum mobile). Popírá tak tezi o významu Konzultace jako vrcholu a středu celého Komenského myšlení. Současně tvrdí, že význam výše naznačených neortodoxních emendačních snah v posledním období Komenského života prudce stoupá, protože podle Schallerova tvrzení platí, že: „Nedočkavému starci, nedočkavému chiliastovi, který chtěl pokud možno neprodleně odklidit z cesty vše, co se stavělo na odpor zřízení tisícileté říše Krista na zemi, zdály se dosavadní „zbraně“ pansophia, panaugia, pampaedia a v ní vyvinuté nástroje příliš pomalé ve

---

¹⁴⁸ Viz především jeho základní dílo z tohoto období: Schaller, K.: Die Pampaedia des Johann Amos Comenius. Eine Einführung in sein pädagogisches Hauptwerk. Heidelberg 1958.

¹⁴⁹ Viz korespondence s Julií Novákovou (A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 2, sign. 176).

¹⁵⁰ K. Schaller své stanovisko nejzřetelněji osvětlil v článku: Komenského Clamores Eliae jako poučný politicko-pedagogický text. SCetH 16, 1977, s. 62-76.

své účinnosti. (...) Volá se nyní po mužích, kteří mají připravit cestu novému věku. Komenský je nazývá podle vzoru biblického napomínatele „Eliášové“¹⁵¹. Z toho plyne, že *Clamores* jsou Konzultaci nadřazeny, i když nestojí proti ní. Jiřina Popelová¹⁵² naproti tomu razí tezi o naprosté jednotě Komenského myšlenkového systému a rovněž tak tezi o postavení Konzultace jako nejvýznamnější části Komenského díla - říká proto: „Komenského bytostná touha po jednotě je těžko slučitelná s úmyslnou dvojkolejností. Víme také, jak náboženské sekty zásadně potíraly myšlenku dvojí pravdy, která odporovala jejich etickému přesvědčení. Pokládám za vyvrcholení myšlenkového díla Jana Amose Konzultaci, *Klamory* (tj. *Clamores Eliae* - pozn. J.H.) jen za její dočasnou náhradu, za níž ji vydává i on sám“¹⁵³. Navíc razí i tezi o v zásadě racionální povaze i zdánlivě problematických míst spisu¹⁵⁴. Revelace i představa o seslání nových Eliášů proto nejsou jednoduše

---

¹⁵¹ Tamtéž, s. 66.

¹⁵² Své stanovisko uložila do nepublikovaného textu, který je součástí rozsáhlejšího celku nazvaného „České myšlení“, především pak na s. 291 n. (A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 7, sign. 406).

¹⁵³ Tamtéž, s. 292.

¹⁵⁴ Viz vyjádření v recenzi připravené edice *Clamores*, kterou pořídila Julie Nováková (A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 13, sign. 749, průběžně stránkované): (*Spis Clamores Eliae*) „má veliký význam pro poznání osobnosti Komenského i jeho pracovní metody. (...) Je to plán chystaného závěrečného díla. Proto je spis bezprostřední, naprosto upřímný, psaný pro sebe ne pro čtenáře. Je to intimní zpověď. Poznáváme v ní osobnost Komenského v její velikosti i v její lidské jímavosti. (...) Není divu, že po tolika životních zklamání a konfliktech Komenského neotřesitelná naděje potřebuje pomoc nadpřirozených sil, revelací a nebem seslaných Eliášů. Tento příklon od jen reálných činitelů nápravy k pomocníkům od boha poslaných a k věštbám není dán beznadějí, ale naopak Komenského nezdolnou nadějí, že zlo nemůže definitivně zvítězit nad dobrem“ (s. 1).

odsuzovány jako ve starší komeniologické literatuře ¹⁵⁵, ale chápány a vnímány jako integrální a plně promyšlená součást Komenského myšlenkového systému. J. Popelová proto konstatuje: „pojetí proroka Eliáše tu není nějakým zázračným znovuzrozením, nýbrž (...) J.A. Komenský navazuje na racionalistické pojetí Matěje z Janova a Eliášové jsou mu osvícení proroci - učitelé, kteří výchovou a napomínáním budou připravovat tisícileté království boží na zemi“ ¹⁵⁶.

Dalším badatelem, který Jiřinu Popelovou silně ovlivnil, je Josef Polišenský. Oba badatelé totiž usilovali o začlenění Komenského do dějin raného novověku. Zatímco však Polišenský postupuje metodou historika, uplatňuje Popelová postup filosofický. Jeden druhého zřejmě respektovali, jak o tom svědčí kupř. Polišenského předmluva k brožuře Popelové, která byla publikována pod názvem „J.A. Komenský - pedagog dospělých“ ¹⁵⁷.

Čilé styky udržovala Jiřina Popelovou s Julií Novákovou, odbornicí především na Komenského latinu. Můžeme tak soudit na základě několika dochovaných dopisů ¹⁵⁸. Také odkazy na dílo J. Popelové jsou v textech Julie Novákové vždy plné respektu a uznání ¹⁵⁹.

Bez povšimnutí nelze nechat ani vliv zahraniční marxistické komeniologie, který je zcela bezpochyby nejsilnější v období padesátých let, neboť právě zde se objevují mnohé paralely s dílem Jiřiny Popelové. Patří sem především A.A. Krasnovskij a D.O. Lordkipanidze z tehdejšího Sovětského svazu ¹⁶⁰ a R. Alt a F. Hofmann z NDR. Všichni tito autoři se totiž pokoušeli o podobný cíl jako Jiřina Popelová: zevrubné a důkladné

---

¹⁵⁵ Jeden příklad za všechny: „Jen hrozná osudná životní a děsná útrapy válečné (...) mohou nám vysvětliti, že duch tak hluboký mohl hledati útěchy ve věcech tak povrchních a pochybných“ Kádner, O.: Jan Amos Komenský. Praha 1912, s. 11.

¹⁵⁶ A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 13, sign. 749, s. 3 - 4.

¹⁵⁷ Popelová, J.: J.A. Komenský - pedagog dospělých. Praha 1970.

¹⁵⁸ A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 2, sign. 176.

¹⁵⁹ Např.: Nováková, J.: Čtvrtstoletí nad Komenským. Praha 1990, s. 6, 8, 48 i jinde.

zhodnocení Komenského myšlenkového systému na základě marxistické metodologie. Současně se k tomu přidružuje snaha o marxistickou reflexi nových komeniologických objevů (tj. především Konzultace a Clamores Eliae) - poznamenejme však, že někteří (především Krasnovskij) Konzultaci neznají a nemohou ji tedy brát v potaz. Jiřina Popelová byla zřejmě vůbec první, kdo se o tuto reflexi pokusil. Měla totiž přístup k rukopisu Konzultace a také jej pilně využívala. Problematiku rovněž zcela jistě konzultovala s Josefem Hendrichem, který už v této době usilovně pracoval na českém překladu Komenského rukopisu. Tím ovšem nemá být řečeno, že dílo ostatních zahraničních badatelů bylo marné a zbytečné. Jiřina Popelová k tomu napsala: „Není divu, že první syntetické práce marxistické vznikly v cizině a nikoli u nás. U nás by bylo totiž třeba dříve vykonati obrovské práce přípravné, zhodnocení a přehodnocení dosavadní komeniologické literatury, dlouholetou práci ediční, rozsáhlé studie historické a literárně historické, které by umožnily dokonaleji vysvětlit Komenského dílo z historických podmínek i z předchozího českého kulturního vývoje. Stručnou syntesu na základě neúplného materiálu je daleko snazší a účelnější vydat tam, kde celková znalost Komenského je mnohem menší a kde nebude nikdo žádat řešení různých dílčích problémů, než u nás, kde je nutno navázat na tradice komeniologie a kde jakékoli zjednodušení a případné zeschematizování, které je nebezpečím, hrozcím každé předčasné synthese, by bylo neodpustitelné“¹⁶¹.

---

¹⁶⁰ Domnívám se, že tyto dva autoři pro charakteristiku vlivu sovětské komeniologie plně dostačují, neboť sama Jiřina Popelová tvrdí: „Ostatní sovětské práce se zabývají především pedagogickým názory a v celkovém pohledu se podstatně neliší od práce Krasnovského. Cenné je v nich to, že zdůrazňují progresivní rysy pedagogiky Komenského i pokrokové prvky v jeho gnoseologii a vyzdvihují vliv husitských tradic i vliv současné pokrokové buržoasie na západě. Nedostatky jsou tytéž jako v práci u Krasnovského“ (Popelová, J.: Cesta, s. 27).

¹⁶¹ Popelová, J.: Cesta, s. 30.

Už v době svého prvního vstupu do komeniologie v padesátých letech měla Jiřina Popelová v ruce knihu Roberta Alta o charakteru Komenského pedagogiky¹⁶². Autor se sice pokouší o zhodnocení společenských poměrů v době Komenského¹⁶³ i o nalezení vzájemného vztahu pedagogiky Komenského a sociálních utopií či nově nastupujících filosofických směrů¹⁶⁴, ale činí tak velmi zkratkovitě a s hlavním důrazem na Komenského - pedagoga a filosofický aspekt věci tak ponechává stranou. Jiřina Popelová při svém hodnocení tyto analýzy sice vyzdvihla (především výklad o významu výchovy v českobratrském prostředí¹⁶⁵), ale zároveň vytkla dva důležité nedostatky: jednak příliš zjednodušující podání díla, „které se projeví, chceme-li ho použít k jinému účelu, než k němuž bylo psáno, např. k potřebám badatelským“¹⁶⁶ (zamýšleným cílem totiž bylo informovat učitele v NDR) - Komenský je proto líčen jako v zásadě harmonická osobnost, prostá závažnějších vnitřních bojů a zápasů, jednak autorova neúplná znalost Komenského díla a literatury o něm (poznamenejme jen, že z Konzultace zná jen první dvě části)¹⁶⁷. Ale bezpochyby nejvýznamnějším impulsem, který ovlivnil komeniologické dílo Jiřiny Popelové, je Altův důraz na význam lidových náboženských hnutí (míněno především husitství) a jejich vlivu na Komenského myšlení. Snad právě odtud pak také pramení snaha pozdějších autorů (především R. Kalivoda) vysvětlit Komenského nadšení pro revelace jako důkaz jeho sepětí s lidovými a tedy zákonitě pokrokovými vrstvami a přehodnotit tak dosavadní velmi přísně odsuzující stanovisko dosavadní literatury k tomuto dosud velmi málo probádanému fenoménu.

---

¹⁶² Alt, R.: Pokrokový charakter Komenského pedagogiky. Praha 1955.

¹⁶³ Tamtéž, s. 9 - 13.

¹⁶⁴ Tamtéž, s. 89 n.

¹⁶⁵ Popelová, J.: Cesta, s. 28; viz Alt, R.: Pokroková tradice, s. 94 n; srov. Molnár, A.: Českobratrská výchova před Komenským. Praha 1956, kde je výklad založen na křesťanském paradigmatu.

¹⁶⁶ Popelová, J.: Cesta, s. 27.

¹⁶⁷ Tamtéž, s. 28 - 29.

Druhým závažným marxistickým dílem z počátku 50. let, které mělo vliv na další komeniologické směřování Jiřiny Popelové je bezpochyby spis Archipa Alexejeviče Krasnovského nazvaný jednoduše „Jan Amos Komenský“¹⁶⁸, jak o tom svědčí už první slova české předmluvy k dílu, kde Jiřina Popelová až básnicky konstatuje: „Jsou knihy, při jejichž vyjití se chce říci na uvítanou vřelá slova, jako při příchodu drahého přítele“¹⁶⁹.

Oproti předchozí knize se zde setkáváme s dílem mnohem hlubším a obsažnějším, které bylo prvním soustavným pojednáním o Komenském a jeho významu publikovaným v ruštině. Nebyla to samozřejmě první kniha na toto téma, ale na rozdíl od předchozích zde nalézáme snahu o komplexnost¹⁷⁰. Domnívám se, že nejdůležitější byl už samotný tón knihy: už tím, že Komenský nebyl v souladu s celou dosavadní tradicí ruské pedagogiky jednoduše odmítnut jako tmářský a zpátečnický, ale naopak oceněn jako pokroková tradice¹⁷¹, byl dán jeden ze základních impulsů pro další rozvoj nejen české komeniologie druhé poloviny 20. století. Je totiž pravděpodobné, že bez sovětského souhlasu by bylo

---

¹⁶⁸ Krasnovskij, A.A.: Jan Amos Komenský. Praha 1955.

¹⁶⁹ Tamtéž, s. 5.

¹⁷⁰ Stručný přehled dosavadní komeniologie v Sovětském svazu podává Lordkipanidze, D.O.: Jan Amos Komenský. Praha 1970, s. 268 n.

¹⁷¹ Hodnocení Komenského v Sovětském svazu výstižně i s příslušnými frázemi vystihl Josef Váňa: „V Sovětském svazu není Komenský pojímán jako historická osobnost, již stačí vzpomenout při nějakém výročí. Jako zakladatel pedagogické vědy a jako bojovník za dorozumění a mír mezi národy je Komenský účastníkem současného života. Komenský je v Sovětském svazu chápán zároveň jako veliký vlastenec, ztělesňující v duchu husitských tradic pokrokové úsilí českého lidu“ (Váňa, J.: Oslavy J.A. Komenského v Moskvě. Učitel'ské noviny 19, 1957, s. 1. Srov. též podrobněji i s odkazy na příslušnou literaturu: Frumov, S.A.: Veliký přínos J.A. Komenského do demokratické pedagogiky. Pedagogika 1, 1951, č. 1, s. 6 - 22 nebo Petráčková, V.: Zájem o život a dílo J.A. Komenského v Sovětském svazu. Pedagogika 28, 1978, č. 1, s. 89-98.

veškeré komeniologické bádání možné jen ve velmi omezené míře. Svou roli zde však zcela jistě sehrál také doktorát Jiřiny Popelové získaný roku 1958 na filosofické fakultě moskevské Lomonosovy univerzitě právě za komeniologická bádání.

Domnívám se, že tyto dvě události spolu s vládním usnesením z března 1956, „kterým bylo rozhodnuto o úplné kritické edici všech Komenského spisů a o vydání rozsáhlého výboru v českém překladu pro širokou veřejnost“¹⁷², jsou tím nejzásadnějším, co otevřelo i v podmínkách komunistického Československa možnost relativně svobodného komeniologického bádání.

Velmi významnou roli sehrála rovněž okolnost, že A.A. Krasnovskij absolvoval univerzitu v Kazani již roku 1910 a je tedy logické, že ve svém díle čerpal i z ruské předrevoluční, ne-komunistické pedagogiky, která Komenskému věnovala soustavnou pozornost, což celkovou kvalitu díla zvyšuje. Ale nalézáme zde i další pozitiva: znalost Pampaedie a Panorthosie, velmi důkladné seznámení s oběma Didaktikami a v neposlední řadě i zájem o otázky, které většinou zůstávaly stranou - např. problematika etiky a jejího postavení v celku Komenského myšlení¹⁷³. Ačkoliv ve výše zmíněném úvodu k českému vydání knihu velmi pozitivně oceňuje, soud v Cestě k Všenápravě je o poznání střízlivější a dle mého názoru až příliš odsuzující a zároveň až příliš poplatný dobové politické situaci: „Pokusil se (A.A. Krasnovskij - pozn. J.H.) o jednotnou, marxistickou koncepci díla Komenského, chápaného vývojově, v závislosti na vývoji historických událostí nejen českých, ale i evropských. Vyzvedl, i když s přeceněním a se značným zjednodušením složitého vývoje, význam husitské tradice v díle Komenského, dobře

---

¹⁷² Kumpera, J.: Jan Amos Komenský. Poutník na rozhraní věků. Ostrava 1992, s. 172. K tomuto rozhodnutí československé vlády též: Patočka, J.: Dnešní stav vydání děl J.A. Komenského. Pedagogika 6, 1956, č. 4, s. 474-475

¹⁷³ Krasnovskij, A.A.: Jan Amos Komenský. Praha 1955, s. 352. Pozoruhodné je především chápání Labyrintu světa a ráje srdce jako díla hluboce prodchnutého etickou problematikou.

postřehl a doložil pokrokovost jeho gnoseologických názorů (...) a podal sovětskému učitelstvu ucelený obraz velikého českého pedagoga. Vady jeho práce plynou jednak z neúplného materiálu, na základě něhož dělá své vývody, jednak ze zásad, ovládajících sovětskou filosofii v období kultu osobnosti. Působením těchto zásad nedocenil vlivy západní filosofie i vlivy buržoasní, přecenil vliv plebejských mas a konečně zjednodušeně a schematicky chápal filosofické zápasy v XVII. století“¹⁷⁴.

Vedle A.A. Krasnovského je nejvýznamnějším sovětským badatelem D.O. Lordkipanidze, komeniolog z daleké Gruzie, jehož nejdůležitější kniha vyšla v češtině pod jednoduchým názvem: „Jan Amos Komenský“¹⁷⁵ až roku 1970. Počátek jeho komeniologického bádání je však mnohem starší a spadá přibližně do období konce třicátých let¹⁷⁶.

Jedná se o knihu velmi důkladnou, neboť se dosti podrobně věnuje nejen Komenskému a jeho myšlenkovému systému, ale i komeniologickému bádání v Sovětském svazu¹⁷⁷ a v Československu¹⁷⁸. Ve srovnání s Krasnovským však hodnotím celkové pojetí jako nepřilíš invenční a jen opakující již načrtnutá schémata. Nejvýznamnější partií knihy se tak dle mého názoru stává zhodnocení Konzultace z pohledu marxismu¹⁷⁹, které je sice dosti schématické a opakující ideologické

---

¹⁷⁴ Popelová, J.: Cesta, s. 27. Bez zajímavosti nejsou ani recenze Chrudoše Vorlíčka a především Jiřího Kyráška (Vorlíček, Ch.: prof. A.A. Krasnovskij o J.A. Komenském. *Pedagogika* 4, 1954, č. 10, s. 768 - 782; Kyrášek, J.: A.A. Krasnovskij: Jan Amos Komenskij. *Pedagogika* 4, 1954, č. 3-4, s. 299-301; v obou případech se jedná o recenze ruského vydání).

¹⁷⁵ Lordkipanidze, D.O.: Jan Amos Komenský. Praha 1970.

¹⁷⁶ Již roku 1939 gruzínsky a roku 1941 rusky vyšla jeho disertace „Didaktika Komenského“. Viz: Frumov, S.A.: Veliký přínos J.A. Komenského do demokratické pedagogiky. *Pedagogika* 1, 1951, č. 1, s. 7.

¹⁷⁷ Tamtéž, s. 268 n.

¹⁷⁸ tamtéž, s. 254 n.

¹⁷⁹ Tamtéž, s. 288 n. Uvedená stat' je prvním významným uceleným sovětským hodnocením Konzultace, protože Krasnovskij hallské rukopisy nezná.

fráze, ale vyslovuje se naprosto jasně, když Konzultaci označuje za „největší památku humanismu“¹⁸⁰ a označuje ji vedle Velké didaktiky za Komenského hlavní díla.

Posledním významným zahraničním marxistickým komeniologem, kterého je zapotřebí okrajově zmínit, je Franz Hofmann z tehdejší NDR. Pokouší se sice o podobný cíl jako Jiřina Popelová, ale činí tak o mnoho let později¹⁸¹ a jeho vliv je tedy v zásadě vyloučen.

Pro úplnost věnujme krátkou zmínku vlivu Zdeňka Nejedlého: je zcela zřejmé, že na dílo Jiřiny Popelové mělo především Nejedlého chápání českých dějin, jak se to ukazuje např. na některých místech „Rozjímání o českých dějinách“ anebo ve statích věnovaných B. Crocemu. Zdá se však, že na podobu komeniologických studií nemělo Nejedlého myšlení žádný vliv, neboť v obou hlavních statích, které Jiřina Popelová Nejedlému věnovala, je Komenskému věnována jen naprosto minimální pozornost¹⁸².

Ale komeniologické dílo Jiřiny Popelové neovlivnili jen výše jmenovaní marxisté, ale i velmi různorodá skupina badatelů, které je možno zahrnout do křesťanského paradigmatu. Převážná většina z nich byli evangelíci, ale nacházíme zde i katolíky. Za nejdůležitější z nich je možno označit Amedea Molnára, Rudolfa Říčana a Jana Milíče Lochmana na straně evangelíků, Antonína Škarku a Stanislava Sousedíka pak na straně římskokatolické církve. Domnívám se však, že celkový vliv těchto

---

¹⁸⁰ tamtéž, s. 297.

¹⁸¹ Děje se tak především knihou: Hofmann, F.: Jan Amos Comenius. Lehrer der Nationen. Leipzig, Jena, Berlin 1975; naposledy pak několika studiemi ve sborníku: Arnhardt, G., Reinert, G.B.: Jan Amos Comenius. Über sich und die Erneuerung von Wissenschaft, Erziehung und christlicher Lebensordnung. Donauwörth 1996.

¹⁸² Viz: Popelová, J.: Zdeněk Nejedlý - mistr dialektické metody. Filosofický časopis 1, 1953, č. 1, s. 66-81 (separát textu uložen: A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 5, sign. 372; táž: Zdeněk Nejedlý a pojetí české kultury. Praha 1972.

badatelů byl celkově menší, i když mezi dílem Jiřiny Popelové a jejich je možno nalézt nejednu spojitost.

Z autorů evangelického vyznání byl Jiřině Popelové zřejmě nejblíže Amedeo Molnár, na kterého v několika řídkých případech odkazuje¹⁸³. K navázání užších kontaktů nikdy nedošlo (čímž ovšem nechci ani v nejmenším tvrdit, že žádné nebyly¹⁸⁴) a tak je možno tvrdit, že díla obou autorů leží vedle sebe, aniž by se významněji dotýkala. Podobná situace je i u dále jmenovaných evangelických autorů, ovšem zde byly kontakty ještě řidší.

Paradoxně silnější vzájemný kontakt byl mezi Jiřinou Popelovou a katolickými autory. Zde totiž nenacházíme jen občasné zdvořilé citování děl, ale dosti vyhrčený odmítavý postoj, který je pravděpodobně částečně zapříčiněn negativním vztahem Jiřiny Popelové ke katolictví. Svědectvím je kupř. dosti odmítavý posudek na práci Stanislava Sousedíka „Valerián Magni a J.A. Komenský“ z roku 1979¹⁸⁵. Mnohem průkaznější je však velmi ostrá polemika s Antonínem Škarkou, která byla vedena v záležitosti významu *Clamores Eliae*.

---

¹⁸³ Nejvíce na knihu: Molnár, A.: *Bratrská výchova před Komenským*. Praha 1956.

¹⁸⁴ Svědectvím je kupř. velmi pochvalný posudek na připravovanou knihu Amedea Molnára a Noemi Rejchrtové „Komenský o sobě“, který je datován 23.6. 1983 (A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 14, sign. 798).

¹⁸⁵ „Pokládám práci Sousedíkovu za málo objektivní, proniknutou snahou, co nejvíce oslavit Valeriána. Komenského jednak dost nezná, jednak jeho názory neanalyzuje, jak by bylo třeba“ (A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 14, sign. 793; datováno 7.6. 1979).

3.2. rozhled po dosavadní literatuře

Pro naše analýzy komeniologických studií Jiřiny Popelové je bezpodmínečně nutné, abychom se rozhlédli po dosavadní literatuře a obeznámili se s dosavadním stavem bádání.

Hned na úvod je zapotřebí konstatovat, že vkladem Jiřiny Popelové do české filosofické komeniologie se dosud nikdo nezabýval v plné potřebné úplnosti - naše téma se tak stává prvním pokusem o pohled v plné šíři a s neustávajícím zřetelem k celkové strukturaci díla J. Popelové jako celku. Dosavadní literatura navíc vznikla ještě za života J. Popelové a nepostihují tedy komeniologické studie ani v potřebné chronologické úplnosti.

Jedinou dosavadní literaturu kromě roztroušených několikáslovných odkazů v obsáhlejších publikacích zabývajících se širší komeniologickou problematikou¹⁸⁶ máme k dispozici jen krátké články ve sbornících k životním jubileím Jiřiny Popelové: ve sborníku k šedesátým narozeninám především studie Roberta Kalivody „Několik úvah nad komeniologickým dílem Jiřiny Popelové“¹⁸⁷, která je však v celkovém pohledu spíše zamyšlením nad významem kategorie „národa“ v díle J.A. Komenského než zamyšlením nad avizovaným tématem. Nacházíme zde však i velmi zajímavé postřehy: především upozornění na skutečnost, že Jiřina Popelová provedla „integrální filosofickou analýzu Komenského díla, postihující zdroje a smysl tohoto díla jako celku“¹⁸⁸, čímž dochází k upozornění na význam ideje celku v celém díle J.A. Komenského; dále důraz na význam filosofické antropologie u Komenského, kterému Jiřina Popelová už ve svých pracích z 50. let alespoň v náznaku věnovala pozornost: „Je charakteristické nejen pro Komenského, ale i pro celou předbělohorskou linii našeho filosoficko-teoretického myšlení, která

---

¹⁸⁶ Jen namátkou: Kumpera, J.: Jan Amos Komenský. Poutník na rozhraní věků. Ostrava 1992, s. 172 - 173 i jinde; Králík, S. a kol.: Otázky současné komeniologie. Praha 1981, s. 148-149.

¹⁸⁷ Kalivoda, R.: Několik úvah ... . In: Sobotka 1964, s. 13-22.

¹⁸⁸ Kalivoda, R.: Několik úvah. In: Sobotka 1964, s. 18.

v Komenském integrálně vrcholí, že člověk, který je v této linii středem myslitelského zájmu, není (...) člověk jedné národní proveniencí, člověk „bytostně český“, nýbrž člověk jako takový, člověk vůbec“¹⁸⁹. Ve sborníku k osmdesátinám nacházíme bohužel jen velmi stručné články Olgy Loužilové „Obraz J.A. Komenského v díle Jiřiny Popelové“ a především Pavla Flosse „Ke komeniologické práci Jiřiny Popelové“¹⁹⁰.

První z nich pouze shledává, že „Popelová Komenského (...) chápe zejména jako sociálního myslitele, jehož projekt sociální přeměny je hluboko filosoficky založen“¹⁹¹. Výsledkem se stává Komenský, který je „hledající člověk, v jehož díle se zauzlila česká kultura a filozofie předbělohorské doby. Dědic velkých ideálů husitského lidu, jeho touhy po spravedlivém uspořádání tohoto světa. Současník a realizátor nejpokročilejších názorů na člověka v době nástupu buržoazie v západní Evropě“¹⁹².

Druhý článek velmi stručně upozorňuje, že: „J. Popelová je prvním marxistickým filozofem, který podstupuje cestu dlouholetého zkoumání Komenského filozofických názorů“ a velmi zajímavě dodává: „které byly pro československou kulturu a školství po roce 1948 legitimovány především Nejedlého interpretací smyslu českých dějin“¹⁹³. Současně si ale všímá závažné skutečnosti, že Jiřina Popelová věnovala svou pozornost i souvztažnostem mezi myšlením Komenského a italských renesančních filozofů, především pak T. Campanelly a Pica della Mirandoly¹⁹⁴. Otázkou však prozatím zůstává jak velkou roli zde sehrály studie Jana Patočky. Ty jsou sice v některých případech chronologicky starší¹⁹⁵, věnují však svou pozornost především otázce vzniku a rozvoji

---

¹⁸⁹ Kalivoda, R.: Několik úvah... In: Sobotka 1964, s. 19.

¹⁹⁰ Loužilová, O.: Obraz ... . In: Gabriel 1985, s. 75-76; Floss, P.: Ke komeniologické práci. In: tamtéž, s. 77-80.

¹⁹¹ Loužilová, O.: Obraz ... In: Gabriel 1985, s. 76.

¹⁹² Tamtéž.

¹⁹³ Floss, P.: Ke komeniologické práci ... .In: tamtéž, s. 77.

¹⁹⁴ Tamtéž, s. 78.

myšlenky pansofie. Jiřina Popelová je bezpochyby znala ¹⁹⁶, ale své analýzy zaměřila jiným, mírně odlišným směrem.

Poslední vydaný sborník, k nedožitým stým narozeninám Jiřiny Popelové, komeniologickou problematiku jen občas velmi stručně zmiňuje, ale nevěnuje jí žádnou soustavnou pozornost. Můžeme tedy v souhrnu konstatovat, že dosavadní literatura k našemu tématu je více než chudá a není možné, aby nám poskytla výraznější oporu.

---

¹⁹⁵ Viz už první Patočkovy komeniologické pojednání „O nový pohled na Komenského“ z roku 1941, kde se vlivem italských filosofů na Komenského v náznacích zabývá (Patočka, J.: Komeniologické studie I., Praha 1997, s. 17-19 i jinde).

¹⁹⁶ O vzájemných kontaktech svědčí především několik zachovaných Patočkových dopisů (A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 2, sign. 177). Ke vztahu J. Popelové k Patočkovi viz níže.

4. Místo komeniologických studií v celku díla J. Popelové

4.1. Úvodní zamyšlení

Jiřina Popelová se v průběhu svého života zabývala mnoha na první pohled nespojitými oblastmi, kdy snad jen jméno autorky prozrazuje, že se jedná o dílo jedné a téže osoby. První dojem je proto naplněn zdánlivých chaosem a nesourodostí. Domnívám se však, že tento dojem je mylný a že celé dílo má jednotící vnitřní linii, která je někdy více, někdy méně zřetelná, přesto však permanentně přítomná.

Snad je touto linií zájem o bytí člověka ve světě, a to vždy se zřetelným akcentem na sociální problematiku a tváří v tvář dějinám. A protože tato lidská existence ve světě je něčím velmi vnitřně strukturovaným, je takové i dílo Jiřiny Popelové. Snaha postihnout, zachytit tuto lidskou existenci se zde děje, jak už jsme naznačili, ve dvou základních rovinách: v kontextu sociálním - zde je tedy možno hledat odpovědi na otázky po politické angažovanosti Jiřiny Popelové (ať už v sociální demokracii či později v KSČ) či po nejhlubších zdrojích jejího zájmu o etiku či axiologii a v kontextu dějin - odtud pak tryská její zájem o filosofii dějin, dějinné proměny filosofie a v neposlední řadě i o Komenského.

Avšak ani touto naznačenou tezí není možno vysvětlit vše. Dílo i jednání Jiřiny Popelové mnohdy vyvolávají dojem, že jeho autorka mnohdy prostě tuto hlubokou kontextualitu nechápala nebo snad někdy ani nechtěla chápat. Ano, jsem přesvědčen, že mnohdy k ní podvědomě směřovala, přesto ale neustále platí slova Jaroslavy Peškové: „Popelová, jakkoli znala Heideggerovy fundamentální ontologie, neměla na rozdíl od Patočky domyšlené pojetí horizontu světa jako horizontu smyslu, který jest, ale není to žádné jsoucno, a proto její pohledy vystupují často jako nepochopitelné polarity, ač obě stránky v jistých souvislostech - relacích - platí“¹⁹⁷. Jako jednu z těchto polarit je snad možno chápat její hluboké poučení o filosofii dějin, které prozrazují neobyčejně vnímavé

---

¹⁹⁷ Pešková, J.: Zamyšlení nad dílem Jiřiny Otáhalové-Popelové u příležitosti stého výročí jejího narození. In: Foglarová 2005, s. 11.

ponoření do studované problematiky ¹⁹⁸ na straně jedné a naprosté nepochopení vnitřní dynamiky své doby, tedy mnohdy až přeháněnou angažovanost ve věci komunismu na straně druhé. Je zcela samozřejmé, že určitá angažovanost byla nutná, že bez citací děl klasiků a mnohého dalšího by její díla vůbec nesměla vycházet, ale přesto se zdá jakoby mnohdy vůbec nechápala situaci kolem sebe. Vydání systematické části *Etiky* roku 1962 ¹⁹⁹ či publikování v *Nové mysli* v roce 1971 ²⁰⁰ jsou jen dvěma z mnoha možných příkladů ... Snad má částečně pravdu Dušan Machovec, když se tyto polarity snaží zdůvodnit její nesmírnou pracovitostí ²⁰¹. Domnívám se však, že tento důvod není jediným možným, neboť je až příliš zjednodušující ve vztahu k mnohem více strukturované realitě.

---

¹⁹⁸ Srov. Gabriel 1995, s. 276 - 277.

¹⁹⁹ Mám zde na mysli druhou (systematickou) část knihy: Popelová, J.: *Etika. K historické a současné problematice mravní teorie*. Praha 1962.

²⁰⁰ Jedná se o stat': Popelová, J.: *Aktuálnost myslitelského díla J.A. Komenského*. *Nová mysl* 24, 1970, č. 11, s. 1513 - 1522.

²⁰¹ Machovec, D.: *Moje vzpomínka na profesorku Popelovou*. In: Foglarová 2005, s. 41.

4.2. Tři základní složky díla

4.2.1. Úvod

Posuzovat místo komeniologických studií v celku díla Jiřiny Popelové je možno ze dvou základních hledisek: jednak časově, tj. ptát se po chronologii jednotlivých děl a ptát se, kdy se Jiřina Popelová věnovala komeniologii a kdy jiným problémům, jednak tematicky, tj. zkoumat, jakým jiným tématům mimo komeniologickou problematiku se Jiřina Popelová věnovala a jaký je jejich vzájemný vztah, popř. zda opravdu platí výše naznačená teze o jednotící vnitřní linii díla jako celku. Je evidentní, že obě tato hlediska musí být při naší analýze aplikována, neboť použití jen jednoho z nich by učinilo naši analýzu zcela zbytečnou.

Je třeba se rovněž ptát, co všechno je potřeba počítat do celku díla Jiřiny Popelové. Na první pohled by se mohlo zdát, že plně postačí, když svoji pozornost budeme věnovat pouze vědeckým pojednáním. Domnívám se však, že to není možné, a že je proto zapotřebí do celku díla započítat i zdánlivě zcela nesouvisející „ne-vědeckou“ část, tj. uměleckou²⁰² a „publicistickou složku“²⁰³, neboť i ony mají v mnoha případech úzkou souvislost s „přísně vědeckým“ dílem - jako příklad je možno uvést báseň nazvanou „Země Komenského“²⁰⁴ nebo na jiném místě zmíněnou politikou prodchnutou báseň „Legenda z dělnické čtvrti“.

Tvrdím proto, že dílo Jiřiny Popelové je, i přes stálé vědomí problematičnosti a schematičnosti, možno rozdělit na tři základní složky: vědeckou, „uměleckou“ a „publicistickou“.

---

²⁰² Viz především A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 22.

²⁰³ Pod tímto termínem mám na mysli např. novinové články o dojmech z italského studijního pobytu, pojednání o socialistickém životním stylu a mnoho dalších. Byly otiskovány buď v denním tisku nebo v nejrůznějších časopisech.

²⁰⁴ A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 22, sign. 889.

4.2.2. Umělecká a publicistická složka

Složku uměleckou je pak možno dále rozčlenit na básně, divadelní hry a prózu. Je třeba hned na úvod poznamenat, že tato složka je nejdůležitější v době mládí Jiřiny Popelové a že s ubíhajícím časem její důležitost postupně klesá. Tím nechci říci, že by postupně zcela ztrácela jakýkoli význam, ale pouze, že rozsah umělecké tvorby je v době stáří již velmi malý. Proto i sama Jiřina Popelová přiznávala, že její začátky byly spíše literární a dramatické než filosofické²⁰⁵. Zároveň platí, že umělecké vlohy navíc dosti posílené dlouhým manželstvím s umělcem-sochařem, velmi silně ovlivnily dílo Jiřiny Popelové jako celek - důsledkem je elegantní styl vyjadřování a bohatý jazyk. Zvláštní postavení pak náleží dvěma uměleckým počínům ze 40. let: výše zmíněnému Rozjímání o českých dějinách (1948) a jen o málo starším velmi působivým Hovorům s nenarozeným (1946)²⁰⁶. Domnívám se, že především toto druhé jmenované dílo je zcela jedinečným svědectvím o významu ženství autorky, vždyť který muž by byl schopen napsat podobně hluboké hovory nastávající matky se svým rodičím se dítětem? Nechci ani v nejmenším upadat do zbytečného psychologizování, ale hluboce věřím, že myšlenka Jaroslavy Peškové, že „ženská reflexe dává spatřit jiné momenty než analytické vidění většiny teoretiků“²⁰⁷ je ve výše zmíněném kontextu naprosto přesná a výstižná. Navíc toto dílo, jakkoliv je nutno ho počítat mezi díla výsostně umělecká, jakoby otevírá a ukazuje cestu dalšímu myslitelskému vývoji své autorky, která se bude později, v šedesátých letech, zabývat problematikou etiky. Profesorka

---

²⁰⁵ Foglarová, E.: „Zelená světýlka“ Jiřiny Popelové. In: Foglarová 2005, s. 12.

²⁰⁶ Poznamenejme jen, že dílo bylo uváděno v období 1976-77 v kavárně Viola a zaznamenalo velmi příznivý ohlas (Pokorný 1989, s. 14). Viz též AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 3, sign. 337 - korespondence s Vladimírem Justlem.

²⁰⁷ Pešková, J.: Zamyšlení nad dílem Jiřiny Otáhalové-Popelové u příležitosti stého výročí jejího narození. In: Foglarová 2005, s. 11

Růžena Vacková v recenzi tohoto díla vystihla ještě jednu závažnou okolnost: nejedná se o hovory nenarozeného dítěte s „obyčejnou“ matkou, ale matkou, která se věnuje vědě a je tak nucena každý den znovu a znovu zápasit mezi povinnostmi vědeckého pracovníka a matky - čtete zde: „Je to nevšední malá knížka, neboť v ní hovoří s celým příštím potomstvem ve vlastním dítěti, s Božím stvořením (...), skrytém v lůně mateřského tajemství, žena svrchovaně vzdělaná, dědička evropské vzdělanosti, člověk, který myslel samostatně se závazností myšlenky (...). Mluví tu ženská osobnost, příznačná pro věk, který vydal na světlo především ženské člověčenství“²⁰⁸.

Velmi úzkou spojitost umělecké a vědecké složky díla Jiřiny Popelové pak velmi pregnančně ukazuje i jedno z jejích posledních vydaných děl nazvané „Étos a práce. O etice povolání“ z konce 70. let²⁰⁹. Toto vědecké dílo je totiž na svém konci doplněno uměleckým „doplňkem“²¹⁰ - velmi zajímavým stylizovaným rozhovorem²¹¹ mezi studentem ve věku před maturitou na straně jedné a lékařem, právníkem, technikem a několika dalšími odborníky na straně druhé, kdy hlavním tématem je profesní etika jednotlivých povolání, neboť student, pro kterého má otázka etiky zcela zásadní důležitost, stojí před nutností volby povolání a ostatní účastníci hovoru mu představují etiku svých oborů. Téma je ovšem pojato dosti široce a proto se tématem rovněž

---

²⁰⁸ Vacková, R.: Zmatek ušlechtilého srdce. Výstřižek z neznámého tisku. Nedatováno, ale pravděpodobně před rokem 1948. Uloženo: A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 23, sign. 942.

²⁰⁹ Popelová, J.: Étos a práce. O etice povolání. Praha 1979.

²¹⁰ Rukopis tohoto „symposia o profesionální etice“ uložen A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 22, sign. 884.

²¹¹ Forma díla je bezesporu v mnohém ovlivněna Platónovými dialogy. Jiřina Popelová měla totiž vždy Platóna ve zvláštní oblibě, jak o tom svědčí kupř. její předmluva k Zákonům (Popelová, J.: O Platónových Zákonech. In: Platón: Zákony. Praha 1961, s. 5-21; srov.: Machovec, D.: Moje vzpomínka na profesorku Popelovou. In: Foglarová 2005, s. 41).

stává např. otázka potratů či euthanasie. Umělecká²¹² a vědecká složka zde tvoří naprosto jednolitý komplex, který jakoby ukazoval na dávné počátky tvorby své autorky a zároveň velmi úspěšně odkazoval na nemožnost jakýchkoliv snah o příliš striktní rozčleňování celku díla Jiřiny Popelové.

Významné je i místo ostatních dramatických děl: již jako dvacetiletá napsala hru „Logaritmy“, která zaznamenala ohlas především mezi studentskými ochotnickými soubory, a o něco později méně významné krátké hry „Pohádka o hořcích“ a „Fiat iustitia“²¹³. V předposledně jmenované hře si dokonce i zahrála roli děvčete z vesnice a poslední zmiňované dílo režírovala a navrhla pro něj i scénu²¹⁴. Jako pravděpodobně pozdější, zřejmě ze 30. let (soudím tak podle ojedinělých narážek na politickou a společenskou situaci) pak je možno hodnotit poměrně rozsáhlé tříaktové drama „Altruista“²¹⁵, které pravděpodobně nebylo nikdy publikováno - také veškerá dosavadní literatura o něm zcela mlčí, ačkoli se jedná o zřejmě nejrozsáhlejší umělecké dílo tohoto druhu. Jako spíše kuriozitu pak je možno zmínit publikovanou hru pro loutky nazvanou „Pohádka o princezně Fňuk-Fňuk“²¹⁶, k níž je možno poznamenat zdánlivě banální skutečnost, že byla publikována roku 1931 a tedy ve stejném roce jako na jiném místě zmíněná báseň „Legenda z dělnické čtvrti“. Ocitáme se tak před otázkou: není právě toto jednou z mnoha a mnoha dalších polarit

---

²¹² Z uměleckých prostředků zaujme především bohatý jazyk díla: „Je podzimní den. Nebe je čekankově modré. Kolem srubu kvetly z jara hlohy a plané růže. Nyní jsou keře zdobeny sytě rudou krásou šípků a hložinek. Temnější hložinkové pruty jsou plody hustě obsypány a jejich barevný soulad s blankytným nebeským pozadím působil až neskutečnou nádherou“ (tamtéž, s. 1 - rkp. je průběžně paginován).

²¹³ Pokorný 1989, s. 9.

²¹⁴ Foglarová, E.: „Zelená světýlka“ Jiřiny Popelové. In: Foglarová 2005, s. 12.

²¹⁵ Rukopis uložen A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 22, sign. 870.

²¹⁶ Popelová, J.: Pohádka o princezně Fňuk-Fňuk. Praha 1931.

v celém díle Jiřiny Popelové? Jak spojit a především pak pochopit Jiřinu Popelovou současně vyučující na střední škole, přemýšlející o základní metodologii společenských věd, řečnické na sociálně demokratických shromážděních a zároveň sepisující hru pro loutky? Ano, život nikoho z nás není naprosto „spojitý“, každý z nás „hraje“ několik sociálních rolí, ale přesto, nejsou tyto zdánlivé paradoxy až příliš do očí bijící?

V pozdějších letech význam dramatické složky uměleckého díla nadále klesá, avšak méně dramaticky než v případě básní, neboť jsem už výše zmínil, že dvě důležitá umělecká díla „Rozjímání o českých dějinách“ a „Hovory s nenarozeným“ pocházejí ze 40. let a „Symposium o profesionální etice“ až z let 70., ačkoli nelze zcela vyloučit, že se jedná o dílo starší.

Ačkoli je postavení dramatických děl v celku umělecké složky díla zdaleka nejdůležitější, je zapotřebí říci alespoň několik slov o básních²¹⁷: pocházejí povětšinou z nejranějšího období tvorby a mají povětšinou přírodní nebo sociálně-politické motivy. V celé pozůstalosti se nachází jen jediná s milostnou tematikou²¹⁸. Ačkoli si ani v nejmenším z nedostatku jakékoli kompetence neosobuji právo podrobit tyto básně literární kritice, soudím, že jejich umělecká kvalita je velmi nízká. Snad právě proto z nich bylo publikováno jen naprosté minimum. Dalším důvodem však může být i skutečnost, že se často jednalo o texty, které neměly být publikovány a soužily jen privátním účelům - jako příklad je možno uvést nedatované přání k sňatku neznámému adresátovi začínající slovy: „Ke svatbě každý něco přeje a do manželství moudří radí, mé přání jenom prostičké je, mějte se rádi!“²¹⁹.

V celkovém dojmu tedy básně Jiřiny Popelové vyvolávají dojem jakoby poezie v próze - ačkoli zde nalézáme mnoho krásných básnických příměrů a vyjádření, působí v celkovém dojmu spíše toporně a neuměle. Rýmy jsou jakoby těžké a vykonstruované a chybí jim jakási vnitřní schopnost zaujmout, strhnout a především pak volně plynout a tryskat - jako příklad je

---

²¹⁷ Naprostá většina z nich uložena: A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 22.

²¹⁸ A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 22, sign. 879 - jedná se o nedatovanou báseň bez názvu, která začíná slovy: „Mám ho tak ráda“.

²¹⁹ Tamtéž, k. 22, sign. 877.

možno uvést začátek (soudím, že zbytek je umělecky ještě méně hodnotný) jedné básně: „Tam někde z výšky hor ses díval na svou zem,/ležela v kotlině - smrky se temně chvěly/mizíce vesnice pod mlžným závojem/pro slzy neviděls, veliký učiteli“²²⁰.

Snad je možno vyslovit hypotézu, že převážná většina těchto básní vznikla v období mezi ukončením univerzitních studií a římským studijním pobytem, tedy v době, kterou Jiřina Popelová trávila jako středoškolská profesorka na několika venkovských středních školách. Pravděpodobně si tímto způsobem ukracovala chvíle po vyučování či o prázdninách. Zároveň je však potřeba podotknout, že současně připravovala svou první knihu *Poznání kulturní skutečnosti*²²¹.

Naproti tomu prozaických děl je v pozůstalosti zachováno jen naprosté minimum (cca 5 položek), navíc v torzovitém stavu (uchováno maximálně devět stran rukopisu). Jejich tematika je podobná jako v případě básní - postrádáme zde však kupodivu tematiku politickou. Všechny jsou psány velmi lyrickým jazykem, který oplývá velikým množstvím básnických obrazů. Nejrozsáhlejší zachovaný fragment představuje povídka „Večery“²²², která má milostný motiv a zcela jistě vychází z praktického každodenního kontaktu autorky se středoškolskými studenty, i když není možno vyloučit ani částečné autobiografické rysy. Jako ukázkou je možno ocitovat: „Seděla večer dlouhou u klavíru (...). A pak plakala a nevěděla proč. A v noci je jí zdálo o Jarkovi, takovém černém kluku kudrnatém, podivínu, který umí ještě jiné věci než goniometrické rovnice, nebo football na louce za městem, který mívá nálady, kdy se sám prochází po chodbě a jen tak pro sebe si něco šeptá“. Následuje milostná scéna: „Byli spolu v přírodopisném kabinetu a měli odtud přinést lasičku. Bůh ví proč se o ní začali tahat a utrhli jí ocas. A

---

²²⁰ A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 22, sign. 889 - báseň „Země Komenského“; nedatováno, ale pravděpodobně ze 30. let.

²²¹ Popelová, J.: *Poznání kulturní skutečnosti*. Praha 1936.

²²² A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 22, sign. 888. Nedatováno.

potom se lekli. Rozběhli se po schodech, ven ze školy, ven z města. Běželi přes louky a drželi se za ruce“²²³.

Souhrnně je proto možno říci, že význam prozaických děl je oproti básním a dramatům výrazně menší, ba skoro možno říci zanedbatelný. Rovněž umělecká kvalita zachovaných prozaických zlomků je dosti nízká, jak to ostatně názorně ukazuje i výše uvedený úryvek.

O publicistické složce díla Jiřiny Popelové je možno říci, že je oproti složce umělecké méně rozsáhlá a věnující se většímu počtu témat. Je rovněž podobně fragmentární a proto se zdá pravděpodobné, že v pozůstalosti nejsou zachovány všechny sem náležející položky, neboť se v mnoha případech jednalo o krátké, stručné texty určené k okamžitému zásahu do probíhající diskuse.

Domnívám se, že tématy, kterým Jiřina věnovala největší či nejčastější pozornost, jsou především: socialistický životní styl, „ženská otázka“, problematika výchovy v nejširším slova smyslu a vše související s politickou angažovaností v sociálně demokratické straně. Za zmínku stojí rovněž reportáže z italského pobytu v letech 1933-34, kterým však věnují pozornost na jiném místě. Pokusím se proto těmito tématickým okruhům věnovat alespoň nejstručnější zmínku.

K tématu socialistického životního stylu jsou to především stati: „Socialistický humanismus“, „Socialistický způsob života“, „Zamyšlení nad volným časem“ a „Životní styl“²²⁴ a další. Hlavním tématem je zde především snaha o základní vyjádření toho, co se rozumí pod pojmem „socialistický životní styl“. Setkávají se zde proto myšlenky týkající se etiky se zamyšlením nad každodenním životem i výhledy do budoucnosti. Je velmi zajímavé pozorovat, jak se zde projevuje vliv studií k problematice etiky - často je možno nabýt dojmu, že se zde setkáváme se statěmi o praktické etice „pro každý den“, která se však nezabývá každodenním stereotypem, ale spíše představou o životě v blízké budoucnosti realizované socialistické společnosti. Časově je tyto stati

---

²²³ Tamtéž.

²²⁴ Všechny studie uloženy: A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 10, sign. 494, 495, 512, 514.

možno zařadit především do období 60. a 70. let, i když datace mnoha výše uvedených pojednání je nejistá a pouze přibližná (kupř. stat' „Socialistický humanismus“ vznikla dle citované literatury po roce 1961, ale přesnější datace chybí).

Pod slovem publicistická činnost k „ženské otázce“ rozumím několik zamyšlení nad postavením ženy v moderní společnosti i možnými eventualitami dalšího vývoje. Byly publikovány především v časopise Ženské noviny převážně ve 30. letech. Jako příklad je možno uvést pojednání: „Co mají ženy číst?“²²⁵.

K problematice výchovy, vzdělání a především roli učitele věnovala Jiřina Popelová veliké množství různě rozsáhlých textů. Témata jsou opravdu různorodá: od aktuálních otázek školské teorie a praxe z období působení na středních školách - např. stati „Pocit méněcennosti ve výchově dělnického dítěte“, „Rodičovská sdružení na středních školách“ z roku 1931 či z roku následujícího „Poznámky ke středoškolské reformě“²²⁶ k článkům s podobnou tematikou z pozdějšího období - např. „Stranickost ve škole“ z roku 1955²²⁷ či „K diskusi o pedagogickém reformismu“²²⁸ k sérii článků věnovaných svátku učitelů - např. esej „Svátek učitelů v dnešní době“²²⁹ z roku 1969.

Textů s vyhraněně politickou, sociálně demokratickou tematikou je zachováno jen velmi málo, ale je naprosto jasné, že musely existovat kupř. písemné přípravy pro pravidelné projevy na stranických schůzích a shromážděních²³⁰. Z dochovaných zpráv vyplývá, že politická aktivita

---

²²⁵ Tamtéž, k. 13, sign. 663.

²²⁶ Tamtéž, k. 9, sign. 477; k. 12, sign. 570, 579.

²²⁷ Tamtéž, k. 12, sign. 641.

²²⁸ Pedagogika 2, 1952, č. 5-6, s. 343-344.

²²⁹ A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 22, sign. 869

²³⁰ O účasti na těchto akcích svědčí kupř. A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 3, sign. 318 (dopis Sekretariátu žen Československé sociálně demokratické strany dělnické ze dne 6.3. 1937) či tamtéž, k. 3, sign. 342 (3 dopisy Župního sekretariátu Československé sociálně demokratické strany v Pardubicích z let 1930-1).

Jiřiny Popelové byla nejintenzivnější na počátku 30. let a postupně zcela ustupuje do pozadí. Definitivní tečkou pak je vyjádření v časopise Svět žen z roku 1948 ohledně nuceného sloučení sociálně demokratické a komunistické strany ²³¹.

Mimo vyjmenované tématické okruhy by bylo možno jmenovat i další, vždyť naznačené rozdělení si ani v nejmenším nečiní nárok na úplnost - zmiňme proto kupř. pravidelné recenze na nové knihy. Právě tato oblast však náleží spíše do složky vědecké a budu jí tedy věnovat pozornost dále.

---

²³¹ Svět žen, 1948, č. 5, s. 7. Uchováno: A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 22, sign. 915.

4.2.3. Vědecká složka

Již první pohled na vědecké dílo Jiřiny Popelové nepostrádá na zajímavosti: před očima se nám vynořuje velmi rozsáhlé dílo, které svou pozornost věnuje značnému počtu témat, která jsou vnitřně velmi odlišná.

Základní linie myslitelského vývoje Jiřiny Popelové jsem se pokusil nastínit již ve stručnou formou životopise - mohu proto konstatovat, že jako hlavní promyšlená témata lze označit: filosofie dějin, metodologie a vnitřní struktura společenských věd, Karel Marx a jeho filosofie obsažená v Kapitálu, Etika, dějiny filosofie se zvláštním zaměřením na antickou a německou klasickou filosofii a v neposlední řadě myšlenkový systém a odkaz Jana Amose Komenského.

Vědecká kvalita monografií, které jsou jednotlivým tématům věnovány, je značně různorodá - rané spisy věnované noetice společenských věd (především Poznání kulturní skutečnosti z roku 1936), filosofii dějin (Tři studie z filosofie dějin. Příspěvek k problematice bytí a dění z roku 1947) a současné filosofii (krátké, ale velmi výstižné a bystré Studie o současné české filosofii z roku 1946) hodnotíme jako velmi dobré a zcela jistě překračující dobovou filosofickou produkci. Jiřina Popelová zde ukázala především velmi výraznou jazykovou erudici a schopnost zvládnout pro každého jiného badatele nezvládnutelné množství literatury. Ve všech případech se nejedná o hluboko jdoucí analýzu dílčího problému, ale o velmi bystrý a svěží syntetický pohled, který však obsahuje i mnoho inovativních prvků²³².

První jmenovaná kniha je pokusem o klasifikaci a stručné zachycení problémů metodologie společenských věd. Nejsilnější inspiraci čerpá Jiřina Popelová především z Diltheye a Masaryka, avšak snaží se o překonání jejich závěrů: „Kdežto Diltheyovi šlo hlavně o to, aby dokázal svéráznost duchových věd a jejich metod, chce Popelová podati nejen metodický úvod do oněch věd, nýbrž zároveň s jejich hlediska ukázati

---

²³² Srov.: Gabriel 1995, s. 276 - 277, kde autoři u Jiřiny Popelové v této souvislosti konstatují určitou „kongeniálnost se světovou filosofii dějin“.

příčiny i léky dnešní kulturní krise. Její kniha je tedy aktuálnější než byla kniha Dilteyova, a ne neprávem jmenuje Popelová vedle Diltheye ještě Masaryka a Rádlu mezi těmi, kdo na ni nejvíce zapůsobili“²³³. Ačkoli kniha nebyla přijata jednoznačně kladně, jako jednoznačně pozitivní byla hodnocena především autorčina snaha hledat nová řešení a překračovat tak ustrnulé vnitřní mantinely českého meziválečného pozitivismu.

Naproti tomu poválečné práce z období první poloviny padesátých let se vyznačují jistou schematičností a někdy až přílišnou touhou zapojit se do dobově politicky motivovaných požadavků kladených na filosofické bádání. Snad nejsilněji se to projevilo ve spise „K filosofické problematice Marxova Kapitálu“ z roku 1954²³⁴. Domnívám se však, že stejně legitimní může být i pokus číst tuto knihu jednak jako první české důkladné ponoření do problematiku marxismu a tedy jako dílo, které ukazuje další cestu, která bezesporu vyvrcholí v Kosíkově Dialektice konkrétního, jednak jako velmi závažné svědectví o níže analyzované cestě Jiřiny Popelové k marxismu a tedy jakési vnitřní vypořádání s celou dosavadní tvorbou. Jsem proto přesvědčen, že slova, kterými v úvodu charakterizuje Karla Marxe, platí v plné své závažnosti i pro Jiřinu Popelovou samotnou: „Je to obraz růstu, v němž osobnost se dostává kupředu překonáváním předchozích stadií svého vývoje. Marx se nenarodil marxistou. Rostl k světovému názoru mužným bojem s okolím i se sebou. Dovedl přerhat svazky, rozbít stará přátelství, s vášní hledat pravdu. Cenné pro naše poměry je poznat, jakým způsobem bojuje s idealismem, jak překonává Hegela ne prostým popřením, ale

---

²³³ Svoboda, K.: Jiřina Popelová: Poznání kulturní skutečnosti. Naše věda XVIII, 1936, č. 8-9, s. 3.

²³⁴ Krátké pracovní skici ke knize uloženy: A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 19, sign. 845. Vyplývá z nich, že J. Popelová si nejdříve nebyla jista názvem: uvažovala nad „Filosofické problémy v Marxově kapitálu“ anebo „Filosofické otázky v Marxově Kapitálu“.

dialekticky, vyrůstáním nad jeho omyly, převrácením těchto omylů v pravdu“²³⁵.

Nejvýznamnějšímu dílu druhé poloviny padesátých let, knize Jana Amose Komenského cesta ke Všenápravě z roku 1958, budu věnovat níže zvláštní pozornost. Na tomto místě proto jen poznamenám, že se zde setkáváme s velmi zřetelným posunem badatelské pozornosti Jiřiny Popelové k osobě a dílu Jana Amose Komenského.

Na počátku šedesátých let dochází k dočasnému opuštění komeniologické problematiky a posunu k tématu dosud téměř nedotčenému - k etice²³⁶. Hlavním spisem tohoto období je celkově nejrozsáhlejší publikovaná kniha Jiřiny Popelové nazvaná „Etika. K historické a současné problematice mravní teorie“ z roku 1962“. Jak jsem poznamenal níže, kniha byla přijata velmi rozporuplně: zatímco první (historická) část, která se zabývá dějinami etiky, byla přijata velmi dobře byla oceňována jako velmi zdařilá a ani dnes nepostrádá na zajímavosti, je část druhá (systematická) slovy Dušana Machovce „omyl samém principu“²³⁷. Přehlednost ideologickými frázemi zde dosahuje stupně, který překračuje každou mez přípustnosti - jako příklad je možno uvést kapitulu „Vztah etiky k vědeckému komunismu“²³⁸. Naprosto výstižným vyjádřením „hodnoty“ této druhé části knihy pak bylo slovenské vydání pouze historické části v roce 1981²³⁹.

---

²³⁵ Popelová, J.: K filosofické problematice Marxova Kapitálu. Praha 1954, s. 8.

²³⁶ Nejvýznamnější předchozí práci k problematice etiky je útlá populárně laděná knížka: táž: Antická ethika. Praha 1948

²³⁷ Machovec, D.: Moje vzpomínka na profesorku Popelovou. In: Foglarová 2005, s. 40.

²³⁸ Tamtéž, s. 305 n. Čteme zde kupř.: „Činnost (*etiky* - pozn. J.H.) bude mít smysl jen tehdy, stane-li se součástí stranou vedeného a řízeného úsilí o poznání a přeměnu mravních vztahů jako součástí vztahů společenských“ (tamtéž, s. 307).

²³⁹ Popelová, J.: Etika. Dejiny etických teórií. Bratislava 1981.

Avšak není možno na toto dílo jen jednoduše a bezmyšlenkovitě s opovržením plivnout: jedná se o první pokus o uvedení etické problematiky zpět do filosofické diskuse po dlouhých letech odmlky, která byla způsobena především nástupem dvou diktatur. Vždyť od dob vydání základních prací české meziválečné pozitivisticky laděné etiky²⁴⁰, tj. děl Františka Krejčího, Františka Čády²⁴¹ a Inocence Arnošta Bláhy²⁴² zůstávala snaha o vypracování systému „laické“, tj. ne-náboženské etiky zcela nedotčenou oblastí. Chronologicky pozdější nábožensky laděná, ať už v katolickém²⁴³, nebo protestantském duchu²⁴⁴, totiž Jiřinu Popelovou i následný vývoj ovlivnila jen v minimální míře.

Avšak otevírá se nám ještě jedna možnost čtení tohoto pozoruhodného díla: hluboce věřím, že je možno ho číst jako nesmírně poetickým jazykem zachycené svědectví o každodenní radosti a starosti pracující ženy a matky v poválečném Československu. Nejedná se tedy o „přísně“, „čistě“ vědecké dílo, ale o svébytnou reflexi tehdy panující společenské reality. Ačkoliv celé dílo je neseno snahou ukázat důležitost společenských organizací (míněn ČSM, ROH, Pionýr atd.), na mnoha místech vytryskne mnohdy až spontánní úcta ke klasickému modelu rodiny i společnosti - velmi mne kupř. oslovil následující citát: „Mluvíme ve škole dítěti o úctě k práci, seznamujeme je s fakty našeho budování, můžeme je zavést i na pracoviště. Ale co je to proti tomu, když dítě každodenně slyší vyprávět otce o své práci (...), když dítě vidí únavu maminčinu a její lásku, s níž i tehdy, když přijde upracovaná, chystá

---

²⁴⁰ K tomu souhrnně: Gabriel 1995, s. 251 n.

²⁴¹ Čáda, F.: Etika individuální. Praha 1920.

²⁴² Především: Bláha, I.A.: Mravní výchova ze stanoviska sociologického. Praha 1921; tentýž: Filozofie mravnosti. Praha 1922; tentýž: Vědecká morálka a mravní výchova. Praha 1940.

²⁴³ Kupř.: Habáň, M.: Přirozená etika. Olomouc 1944; Dacík, R.M.: Mravouka. Praha 1946.

²⁴⁴ Kupř.: Hromádka, J.L.: Základy teologické etiky. Praha 1929; Kozák, J.B.: Přítomný stav etiky. Praha 1930.

večeři, spravuje děcku punčochy, žehlí mu límeček u košilky“²⁴⁵. Lze proto říci, že zde dochází k částečně snad plně nereflektovanému popření mnoha základních představ o socialistické a později komunistické výchově. Kniha se tak stává vnitřně ještě více rozporuplná, než by se na první letmý pohled mohlo zdát.

Konec šedesátých let přinesl v myšlenkovém směřování Jiřiny Popelové další změnu: přichází orientace na dějiny filosofie. Pozornost věnuje především německé klasické filosofii v knize „Rozpad klasické filosofie. Vznik soudobého filosofického schizmatu“ z roku 1968 a prapůvodním počátkům a samotnému vzniku antické filosofie v knize „Zrození filozofie“ z roku 1977²⁴⁶.

První jmenovaná kniha je nejrozsáhlejším textem k dějinám filosofie v celku díla své autorky. Nepřímo navazuje na spis o Marxově filosofii podané v Kapitálu, ale činí v tak mnohem širším záběru a rovněž s větším citem pro neupadání do politicko-ideologických frází, jak o tom svědčí kupř. evidentní inspirace „neortodoxním“ marxismem, tj. především dílem G. Lukácse. Bez zajímavosti není ani položení otázky, proč právě filosofie 19. století se stala pro Jiřinu Popelovou jedním z nejzajímavějších témat z dějin filosofie. Domnívám se, že se tak stalo právě proto, že ji zajímal celkový kontext, ve kterém se zrodil marxismus i pozitivismus, tedy dva směry, které nejvýraznější měrou určily její myšlenkový vývoj. Milan Sobotka v této situaci poznamenává: „Tyto filosofie (tj. *Schopenhauer, Dostojevský, Nietzsche a další - pozn. J.H.*) vyhovují jejímu vlastnímu založení, protože to nejsou filosofie abstraktní, nýbrž filosofie určitého životního naladění vyrůstající z dobové situace“²⁴⁷.

Naproti tomu druhá jmenovaná kniha je spíše populárně laděným zamyšlením nad příčinami vzniku starořecké filosofie. Velmi zřetelná je

---

²⁴⁵ Popelová, J.: *Etika*. Praha 1962, s. 436.

²⁴⁶ Kniha vyšla i ve slovenském překladu pod názvem „Zrod filozofie“ roku 1980.

²⁴⁷ Sobotka, M.: Jiřina Popelová - filosofka kultury. In: Foglarová 2005, s. 23.

sympatie k Platónovi, která je zcela jistě odkazuje k dávným rokům středoškolského a universitního studia²⁴⁸. Protože kniha byla zamýšlena jako první úvod do filosofie určený především mladým lidem vstupujícím do filosofie z vlastního zájmu, nacházíme zde pasáže, které se věnují filosofii aktuální, tj. marxismu-leninismu. Proto, stejně jako v Etice, i zde nacházíme množství ideologických frázi, které vyznívají v některých případech do značné komicky, např.: „Rádi si přečtete (tj. vy, mladí čtenáři - pozn. J.H.) stati o debatách na šestém porýnském zemském sněmu, které jsou věnovány otázce o svobodě tisku a rozpravě o zákonu o krádeži dříví“²⁴⁹.

Mimo tato naznačená témata z dějin filosofie se Jiřina Popelová v okrajové míře věnovala i dalším otázkám, jak o tom svědčí kupř. její stat' „Politická teorie Johna Locka“, která byla publikována jako předmluva českého překladu Lockových Dvou pojednání o vládě²⁵⁰, pojednání o nizozemské revoluci a Spinozovi z roku 1961²⁵¹ anebo dvě nepublikovaná zamyšlení, přičemž první z nich se zabývá českým humanismem²⁵² a druhé filosofií Františka Palackého²⁵³, kde mimo jiné čteme o významu Palackého myšlení pro dnešní dobu tento nadmíru

---

²⁴⁸ Viz např.: „Platón byl vynikající myslitel, skvělý spisovatel a básník, jehož dílo se vyznačuje jak intelektuální hloubkou, tak dialektickou pronikavostí, i básnickou silou. Byl mnohem větším myslitelem i člověkem než jeho odpůrci. Vynikal stejně v bystré analýze jako v odvážné syntéze“ (s. 91).

²⁴⁹ Popelová, J.: Zrození filozofie. Praha 1977, s. 146 - 147 (doplněno odkazem na první svazek spisů Marxe a Engelse).

²⁵⁰ Popelová, J.: Politická teorie Johna Locka. In: Locke, J.: Dvě pojednání o vládě. Praha 1965, s. 5 - 32.

²⁵¹ Popelová, J.: Ideologie nizozemské buržoazní revoluce a Baruch Spinoza. Dějiny a současnost 3, 1961, č. 2, s. 36 - 38.

²⁵² A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 11, sign. 530. Strojopis s názvem „Myšlení českého humanismu“. Datováno k roku 1981.

²⁵³ A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 19, sign. 850. Nedatovaný strojopis s názvem „Palacký a dnešek“.

zajímavý citát: „Proč dnes? Protože jako politik je mrtev a jako historik a filosof dějin žije“²⁵⁴.

---

²⁵⁴ Tamtéž.

5. Vnitřní struktura komeniologického díla

5.1. Úvod

V předcházejících kapitolách jsem se, mimo jiného, pokusil o stručnou charakteristiku postavení komeniologických studií v celku díla Jiřiny Popelové. Dalším logickým krokem se tak stává prozkoumání vnitřního obsahu těchto děl. Zvolený postup je v zásadě chronologický a snaží se proto především o vysledování vnitřních vývojových linií, to vše se zvláštním zřetelem ke vstupu Jiřiny Popelové do komeniologické problematiky a nikdy nepublikovaným studiím.

Povězme již stručně na tomto místě, že komeniologické dílo Jiřiny Popelové tvoří dva téměř uzavřené celky, kdy první z nich vznikl v padesátých a počátkem šedesátých letech, druhý vzniká až po poměrně rozsáhlé odmlce v období po Pražském jaru a zahrnuje proto období samého konce šedesátých a sedmdesátých let.

Hlavní výsledná konstatování pak zvláště vyniknou při srovnání s komeniologickým dílem Jana Patočky, o kterém jsem se ve stručnosti zmínil již výše. Ukáže se tak zcela zřetelně, že dílo Jiřiny Popelové nepředstavuje předstupeň či méně hodnotnou etapu komeniologie před Patočkou, ale že díla těchto dvou velkých badatelů jsou alespoň v oblasti bádání o Komenském v zásadě srovnatelná, a to při stálém vědomí jejich zcela rozdílných myšlenkových východisek.

5.2. Vstup Jiřiny Popelové do komeniologie

Než se pokusíme o jakoukoli další charakteristiku komeniologického díla Jiřiny Popelové, je bezpodmínečně nutné, abychom si položili otázku, proč Jiřina Popelová do komeniologie vlastně vstoupila.

V období před a v průběhu druhé světové války nepublikovala Jiřina Popelová o J.A. Komenském ani řádku a je tedy zřejmé, že se o Komenského nijak nezajímala. Určitě zaznamenala hallské objevy, ale nikde nenacházíme jejich sebemenší reflexi. Přesto je snad možno tvrdit, že postava Komenského zaujala Jiřinu Popelovou už v dobách středoškolského studia. Zcela jistě zde totiž zapůsobil vliv předního komeniologa Josefa Hendricha, který byl v septimě a oktávě třídním učitelem a zároveň latinářem mladé Jiřiny. Sama na jeho pedagogické působení vzpomíná jako na krásné hodiny naplněné především četbou Tacita a Vergilia, které u ní probudily chápání studia latiny jako něčeho velmi zajímavého a podnětného i pro aktuální současnost. O tom, že by došlo i k četbě z díla J.A. Komenského, se ovšem nezmiňuje ²⁵⁵.

V období závěru čtyřicátých let píše Jiřina Popelová první články, které se dotýkají problémů výchovy. Tedy ne přímo Komenského, ale je možno konstatovat, že od nich už je ke komeniologické problematice velmi blízko. Prvním z nich je pojednání „Rysy nové pedagogiky“ ²⁵⁶. Jen o málo pozdější je pak článek „Problémy socialistické pedagogiky“ ²⁵⁷. Z roku 1952 pak pochází stať „K otázce výchovy k socialistickému vlastenectví v přírodních vědách“ ²⁵⁸. K roku 1952 pak jsou datovány tři články, které byly všechny publikovány ve

---

²⁵⁵ Popelová, J.: Díky, pane profesore (Vzpomínka). In: Pedagog Josef Hendrich. Sborník k jeho 60. narozeninám. Praha 1948, s. 42-43. Strojopis uchován: A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 13, sign. 668.

²⁵⁶ Popelová, J.: Rysy nové pedagogiky. Pedagogická revue, 3, 1949/50, č. 1-2, s. 1-24.

²⁵⁷ Táž: Problémy socialistické pedagogiky. Lidové noviny 2.8. 1950, s. 4. Uchováno: A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 12, sign. 629

druhém ročníku časopisu *Pedagogika*, a které nesou názvy: „K diskusi v časopise „Sovetskaja pedagogika“ o výchově jako společenském jevu“²⁵⁹, „K diskusi o pedagogickém reformismu“²⁶⁰ a „Boj proti pozůstatkům kosmopolitismu a objektivismu v pedagogické vědě“²⁶¹.

Žádný z výše jmenovaných článků není možno ani při nejlepší vůli označit za příklad brilantně napsané vědecké studie, spíše se jedná o místy až příliš topornou snahu vyhovět dobovým politickým požadavkům. Ostatně - Jiřina Popelová tuto skutečnost otevřeně přiznává v úvodu posledně jmenovaného článku: „Ideologická konference brněnská zmobilisovala nás všechny do boje proti pozůstatkům kosmopolitismu a objektivismu ve vědě. Rozjížděli jsme se z ní s pevným přesvědčením, že každý na své pracovišti s plnou silou povedeme tento boj, abychom mohli na příští konferenci již skládat poctivé účty ze své práce“²⁶². *Pedagogika* se tak dostává plně do služeb komunistické ideologie a redukuje se na komunistickou výchovu. K tomu navíc přistupuje i pocit aktuální nutnosti věnovat se těmto otázkám: „*Pedagogika* za dnešních poměrů musí mít mimořádně bojovný ráz. Musí zápasit s buržoasní pedagogikou, jejíž vlivy k nám nejen neustále pronikají, ale která je u nás dlouholetým pěstěním a tradováním důkladně zakořeněna“²⁶³.

Připomeňme jen, že tyto texty vznikají v době, kdy jejich autorka zastávala funkci rektorky olomoucké univerzity a byla proto neustále „v záři reflektorů“. Je evidentní, že jestliže nechtěla riskovat okamžitý

---

²⁵⁸ Táž: K otázce výchovy k socialistickému vlastenectví v přírodních vědách. *Přírodní vědy ve škole*, 2, 1951/52, č. 6, s. 402-6.

²⁵⁹ Táž: K diskusi v časopise „Sovetskaja pedagogika“ o výchově jako společenském jevu. *Pedagogika* 2, 1952, č. 7-8, s. 399 - 407.

²⁶⁰ Táž: K diskusi o pedagogickém reformismu. *Pedagogika* 2, 1952, č. 5-6, s. 343 - 344.

²⁶¹ Táž: Boj proti pozůstatkům kosmopolitismu a objektivismu v pedagogické vědě. *Pedagogika* 2, 1952, č. 3-4, s. 141 - 146.

²⁶² Tamtéž, s. 141.

²⁶³ Popelová, J.: Problémy socialistické pedagogiky. *Lidové noviny* 2.8. 1950.

vyhazov nejen z tohoto úřadu, ale z vědecké sféry vůbec, musela projevovat určitou dávku konformismu, přesto však tyto články svědčí spíše plném ztotožnění s panující ideologií a tedy o upřímné víře své autorky v ideu komunismu a v nastávající světlé období v dějinách.

Od těchto statí pak už je k samotnému vstupu do komeniologie pouhý krůček. Za první komeniologický počín Jiřiny Popelové tak je možno označit krátkou stat' Jan Amos Komenský a dnešek (K 360. výročí jeho narození) z roku 1951²⁶⁴. Jedná se o populárně laděný text, který se ptá po aktuálním významu myšlenkového odkazu Komenského. V úvodu Jiřina Popelová odkazuje na „největšího theoretika české reformace“²⁶⁵ Petra Chelčického: „Jde sám na kořen stavovského rozvrstvení, útočí prudce na jeden stav za druhým odhaluje sám kořen stavovského rozvrstvení, útočí prudce na jeden stav za druhým“²⁶⁶.

Z Komenského myšlenek, které jsou dosud živé a aktuální, uvádí Jiřina Popelová tyto čtyři: a) přesvědčení o moci výchovy²⁶⁷, b) demokratismus výchovy, c) zdůrazněná nutnost pevně propracovaného výchovného i výukového systému a d) Komenského láska k dítěti. Jedná se tak o čtyři témata, která spadají do sféry pedagogiky. Jiřina Popelová však na tomto místě své přemýšlení neuzavírá, ale snaží se pokračovat dále, když konstatuje: „Jdeme-li za hranice pedagogiky, nacházíme oblasti, v nichž je nám Komenský dodnes živým vzorem. Jsou to především jeho mírové snahy. Dnes již víme dobře, proč musely ztroskotat. (...) A stejně nám zůstává vzorem svým žhavým

---

²⁶⁴ Táž: J.A. Komenský a dnešek. Komenský 76, 1951/52, č. 7, s. 385 - 387.

²⁶⁵ Tamtéž, s. 385. Je velmi zajímavé, že těmito slovy Jiřina Popelová necharakterizuje J.A. Komenského, ale právě Petra Chelčického.

²⁶⁶ Tamtéž.

²⁶⁷ Zde Jiřina Popelová částečně navazuje na svou jen o málo starší stat' „Rysy nové pedagogiky“ (Pedagogická revue 3, 1949/50, č. 1-2, s. 1 - 24), kde problému přesvědčení o vychovatelnosti věnovala mnoho prostoru (zejména s. 9 - 14).

vlastenectvím“²⁶⁸. Je tedy zřetelné, že v době vstupu do komeniologie ještě Jiřina Popelová stála na tradičních pozicích didaktického paradigmatu a ani v nejmenším neoceňovala hodnotu Komenského filosofie. To ovšem ani v nejmenším neznamena, že již zde nalézáme první náznaky toho, co bude později rozvinuto - kupř. „Celé husitské revoluci jde žhavě, bytostně o „nápravu věcí lidských“, ať již ohněm a palcátem či anarchickou vzpourou Chelčického“²⁶⁹.

K následujícímu roku pak jsou datovány dvě důležité stati: výše uvedená „Boj proti pozůstatkům kosmopolitismu a objektivismu v pedagogické vědě“ a dále pak „Pokrokové tradice české pedagogiky“²⁷⁰. V obou případech se nejedná o „čistě“ komeniologické dílo, ale významu J.A. Komenského je zde věnován dosti značný prostor.

Když totiž Jiřina Popelová mluví v prvním jmenovaném článku o „třech hlavních etapách naší pokrokové pedagogické minulosti“²⁷¹ uvádí jako první z nich období od počátků husitství do Komenského, jako druhé období vlasteneckých učitelů z doby národního obrození a konečně „třetí etapa počíná Říjnovou revolucí a její pokrokové tradice jsou vytvářeny těmi nemnohými, ale vysoce uvědomělými a statečnými učiteli, kteří pochopili její význam, pochopili dějinnou úlohu proletariátu. (...) Tyto pokrokové tradice (...) jsou krvavě rdoušeny v koncentracích a na popravištích protektorátu, aby prošeďše touto krvavou zkouškou, staly se bezprostředním předstupněm naší socialistické pedagogiky“²⁷².

---

²⁶⁸ Popelová, J.: J.A. Komenský a dnešek. Komenský 76, 1951/52, č. 7, s. 387.

²⁶⁹ Tamtéž, s. 385.

²⁷⁰ táž: Pokrokové tradice české pedagogiky. Pedagogika 2, 1952, č. 9-10, s. 560-580. Téměř kompletní výtisk (chybí jen závěrečná partie) separátu uchován: A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 5, sign. 369. Velmi podobně laděná je stat': „Učme se u J.A. Komenského a vlasteneckých učitelů z doby obrozenecké“. Pedagogika 5, 1955, č. 3, s. 190 - 210.

²⁷¹ Táž: Boj, s. 561 - 2.

²⁷² Tamtéž, s. 562.

Už samotný výměr první epochy je více než zajímavý: v zásadě celistvé chápání období od Husových předchůdců až po Komenského je něčím, co ukazuje směr dalšímu marxistickému bádání v dějinách české filosofie a směřuje tak ke Kalivodovu chápání českých dějin jako jedné veliké vývojové linie, kterou „roztáhne“ do ještě mnohem delšího časového období. Zatímco chápání husitství u téměř současných studií Josefa Macka²⁷³ a Františka Kavky²⁷⁴ je pohledem historiků (byť marxistických), kteří akcentují především význam Tábora, snaží se Jiřina Popelová o dosti odlišný úhel pohledu: jednak je to úhel pohledu filosofie, jednak zde není husitství chápáno jako něco, co po relativně krátkém vzmachu postupně odumírá, aby se v díle J.A. Komenského uzavřelo docela, ale naopak něco, co kontinuálně trvá - „od pokrokových pedagogických tradic husitství můžeme vést přímou linii až k vrcholu našeho pedagogického tvoření, k J.A. Komenskému“²⁷⁵.

Je nezbytné připomenout to, co jsem konstatoval již výše, totiž zásadní vliv studií sovětských a východoněmeckých badatelů na vstup Jiřiny Popelové do komeniologie i na vytváření poválečné podoby této disciplíny v poválečném období. Zároveň však platí, že Jiřina Popelová tyto knihy překonává snahou o nový úhel pohledu - podobně jako Jan Patočka totiž přesunuje těžiště své pozornosti k otázce filosofie u Komenského, aby postupně pochopila, že právě tato složka jeho díla je ve srovnání s pedagogickou mnohem důležitější a závažnější. Dospívá tak k tezi, že „jeho (tj. Komenského - pozn. J.H.) se nám již nejeví

---

²⁷³ Především: Macek, J.: Tábor v husitském revolučním hnutí I. Praha 1952; týž: Husitské revoluční hnutí. Praha 1952.

²⁷⁴ Především: Kavka, F.: Husitská revoluční tradice. Praha 1953.

²⁷⁵ Popelová, J.: Pokrokové tradice, s. 564. Pozn.: chápání „dlouhé vlny“ od husitství až ke Komenskému „zakonzervované“ především v oblasti pedagogiky ostatně naznačuje i soudobá sovětská literatura - např.: Frumov, S.A.: Veliký přínos J.A. Komenského do demokratické pedagogiky. Pedagogika 1, 1951, č. 1, s. 10.

isolovaně, ani ji nestavíme do protikladu s jeho filosofií, nýbrž se nám jeví jako organická součást jeho koncepce filosofické i společenské“²⁷⁶.

Na základě výše uvedených skutečností tedy lze jako čtyři pravděpodobné důvody vstupu Jiřiny Popelové do komeniologie označit: 1) snahu vyhovět dobovým politicky podmíněným požadavkům kladeným na filosofii spojenou se spoléháním na jistotu, že komeniologické bádání nebude v důsledku pozitivního vztahu sovětské vědy ke Komenskému z oficiálních míst odmítnuto, 2) snahu vyhnout se mnohem ožehavějším tématům z moderních dějin filosofie. Je totiž zcela evidentní, že kdyby chtěla i nadále promýšlet své teze týkající se teorie a metodologie společenských věd či filosofie dějin, byla by zcela jistě komunistickým režimem perzekvována. Jiřina Popelová tak částečně sdílí podobný osud jako Jan Patočka, který rovněž komeniologii chápal jako útočiště v těžkých dobách²⁷⁷, 3) již léta mnoho let trvajícím, avšak nijak výrazným a nepřilíživě reflektovaným zájmem o Komenského chápaný především ve spojitosti s dlouholetým aktivním pedagogickým působením na středních školách a konečně 4) poválečným autorčin zájmem o problematiku výchovy v širokém slova smyslu, ve kterém se ozývá jak její mnohaleté pedagogické působení na středních školách, tak nová role vysokoškolské profesorky a rektorky university.

Otázka, zda komeniologie byla spíše svobodnou volbou Jiřiny Popelové, či zda do ní vstoupila tak trochu proti své vůli, tak zůstává otevřena. Zdá se však, že ani jedna z těchto možností neplatí s absolutní platností, ale že Jiřina Popelová, když hledala v nejistých dobách plných strachu útočiště, tj. téma, které by bylo alespoň částečně ne - politické, zvolila si Komenského sice dobrovolně, ale s vědomím, že jejím největším zájmem dál zůstává filosofie dějin - vždyť i na samém sklonku života, v posledním publikovaném rozhovoru tvrdí: „Moje nejoblíbenější

---

²⁷⁶ Popelová, J.: Jan Amos Komenský - bojovník za nápravu společnosti. Nová mysl 1957, č. 10, s. 931,

²⁷⁷ Viz: Schifferová, V.: Úvodní poznámka. In: Patočka, J.: Komeniologické studie I. Praha 1997, s. 7; Palouš, R.: Patočka - komeniolog. SCetH 24, 1994, č. 52, s. 7-8

jsou dějiny filozofie a filozofie dějin. Dějiny filozofie chápány jako filozofie dějin“²⁷⁸.

---

²⁷⁸ Stindl, R.: Pracuji, co jiného bych pořád dělala. Rozhovor s prof. dr. Jiřinou Popelovou, DrSc. Tvorba, 1984, č. 9, s. 4.

5.3. Komeniologické studie z prvního období

5.3.1. Menší studie

Komeniologické studie z prvního období, tj. pocházející z padesátých let, tvoří relativně uzavřený celek, který je možno přibližně datovat mezi roky 1954 a 1964. Je možno ho dále rozčlenit na dvě „pod-období“: před a po vydání zásadního díla celého tohoto období, Cesty k všenápravě, což se téměř kryje se získáním doktorátu moskevské Lomonosovy univerzity. Zatímco v první etapě píše Jiřina Popelová každoročně několik komeniologických studií a připravuje si tak cestu k sepsání rozsáhlé monografie, v etapě druhé intenzita komeniologického bádání a výzkumu dosti zřetelně klesá, aby postupně zcela umlkla²⁷⁹, což je způsobeno především přesunem badatelského zájmu směrem k etice a tedy především k práci na velké Etice vydané roku 1962. Proto v užším slova smyslu můžeme jako „první komeniologické“ období chápat časový úsek přibližně mezi lety 1951 a 1959.

Jestliže se pokusíme vyčíslit, jaké množství děl je do tohoto období možno zahrnout, uvidíme jednu zásadní monografii a poměrně značné množství kratších či delších článků, z nichž jako nejvýznamnější a nejpropracovanější hodnotím stat' „J.A. Komenský - bojovník za nápravu společnosti“ z roku 1957²⁸⁰. Poznamenejme jen, že mnoho z těchto textů však má, podobně jako mnoho dalších statí věnovaným odlišným tématům, výrazně popularizační charakter.

Současně platí, že naprostá většina těchto textů byla publikována, povětšinou v Pedagogice, Učitelských novinách či vzácněji na politicky exponovaných stránkách Nové myslí či Rudého práva. Je tedy evidentní, že Jiřina Popelová v této době neměla žádné problémy s publikací a nebyla tedy nucena ani v nejmenším psát „do šuplíku“. V důsledku toho

---

²⁷⁹ Za poslední text z tohoto období je možno považovat pochvalnou recenzi k latinskému vydání Konzultace, která je datována k 27.2. 1964 (rukopis uchován: A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 13, sign. 737).

²⁸⁰ Popelová, J.: Jan Amos Komenský - bojovník za nápravu společnosti. Nová mysl 1957, č. 10, s. 930 - 941.

nejsou tyto studie něčím zcela neznámým, ale byla jim dosavadní literaturou alespoň částečně věnována pozornost.

Největší množství z těchto studií pochází z počátků komeniologického bádání. Jejich počet postupně klesá a místo nich nastupují seriózněji laděné vědecké stati - za první z nich je možno považovat „Společenské názory J.A. Komenského do roku 1628“²⁸¹ z roku 1955, kde už Jiřina Popelová dosti zřetelně naznačuje hlavní rysy svého pojetí komeniologie a zcela zřetelně si tak připravuje cestu k sepsání Cesty k Všenápravě.

Zde i v jiných pracích z tohoto období nacházíme dvě závažné skutečnosti: především snahu překonat úzce „pedagogicko-didaktický“ pohled a zaměření na filosofickou problematiku uvnitř Komenského díla a dále pak problém vyrovnání se s otázkou synkritické metody. V obou případech je zcela jasně zřetelné, že Jiřina Popelová dochází k výsledným závěrům po delším váhání, hledání jiných možných řešení a diskusích s ostatními badateli, mezi nimiž vyniká především Jan Patočka.

Při snaze o nový úhel pohledu však naráží na hluboce pocitovanou vnitřní rozporuplnost Komenského názorů: „Komenský je ideologem pokrokové buržoasie v době, kdy její zápas s feudalismem na mezinárodním poli ostře propuká tam, kde obě zájmové sféry se střetají - ve střední Evropě. Rozpornost společenských a politických poměrů, v nichž Komenský žije, se nutně odráží v rozpornosti jeho názorů, jež se Komenský po celý život marně snaží uvést v harmonii“²⁸².

Snad právě proto se snaží o uchopení méně závažných témat, avšak v dobovém kontextu pocitovaných jako nanejvýš aktuální, tj. především téma vlastenectví a pojetí národa u Komenského²⁸³, jak o tom

---

²⁸¹ Popelová, J.: Společenské názory J.A. Komenského do roku 1628. *Pedagogika* 5, 1955, č. 3, s. 190-210.

²⁸² Táž: Filosofické a společenské názory Jana Amose Komenského. Nedatovaný rukopis pocházející evidentně z 50. let. A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 13, sign. 673.

²⁸³ D. Čapková připomíná, že „Popelová nezapomněla, že Komenského pojetí vlastenectví obsahovalo i prvky nereálné, jako byla víra

svědčí kupř. dosti rozsáhlá pravděpodobně nikdy nepublikovaná stat' nazvaná „Vlastenectví Komenského“ anebo článek „Národní vědomí u J.A. Komenského“ z roku 1957²⁸⁴. K tomu se připojují další jen okrajová jen velmi stručně tematizovaná témata, jako kupř. otázka slovanské vzájemnosti či Komenského péče o mateřský jazyk. Zvláštní pozornosti se proto zcela zákonitě těší malý Komenského spisek „Gentis felicitas“ (Šťěstí národa)²⁸⁵, o kterém je kupř. konstatováno, že „podává na svou dobu velmi zralou definici národa“²⁸⁶.

Jiřina Popelová se v duchu o rozpoznání aktuálního významu dále pokouší o pochopení J.A. Komenského jako bojovníka za mír - nejsilněji ve stati nazvané signifikantně „Mírové snahy J.A. Komenského a jejich význam pro přítomnost“²⁸⁷, v brožuře „Význam Jana Amose Komenského pro světovou kulturu a mírové hnutí“²⁸⁸ anebo nepublikované stati „Vlastenectví Komenského“²⁸⁹ a v neposlední řadě o porozumění myšlení

---

v proroctví“ (Čapková,D.: Myslitelsko-vychovatelský odkaz Jana Amose Komenského. Praha 1987, s. 128).

²⁸⁴ Táž: Národní vědomí u J.A. Komenského. Pedagogika 7, 1957, č. 2, s. 178-202.

²⁸⁵ V této souvislosti je potřeba upozornit na Patočkovu edici tohoto textu z roku 1956. Viz: Kumpera,J.: Jan Amos Komenský. Poutník na rozhraní věků. Ostrava 1992, s. 239-240.

²⁸⁶ Táž: Filosofické a společenské názory Jana Amose Komenského. A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 13, sign. 673, s. 4.

²⁸⁷ Táž: Mírové snahy J.A. Komenského a jejich význam pro přítomnost. Československý výbor obránců míru. Časopis pro pracovníky mírového hnutí. Zvláštní číslo z 25.2. 1957, s. 2-5. Uchováno: A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 5, sign. 376.

²⁸⁸ Táž: Význam Jana Amose Komenského pro světovou kulturu a mírové hnutí. Praha 1957. Studie doplněna několika velmi stručnými ukázkami, kupř. z Cesty světla a Panorthosie.

²⁸⁹ Rukopis uložen: A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 10, sign. 505 (celkem 62 stran, avšak s. 43 - 51 chybí).

mladého Komenského (článek „Společenské názory J.A. Komenského do roku 1628“ roku 1955²⁹⁰).

Vedle těchto dílčích témat však dochází k prvním promyšlením tématu, který svým významem všechny ostatní zastihuje: promyšlení významu Konzultace, a to jak v celku Komenského myšlenkového systému, tak její aktuální platnosti a aktuálnosti. Toto téma postupně nabývá na důležitosti a postupně se stane téměř nejzávažnějším. Jiřina Popelová se tak spolu s Janem Patočkou stává prvním badatelem, který začíná chápat skutečný význam Konzultace. S tím ruku v ruce kráčí i nové ocenění hodnoty Cesty světla, která začíná být chápána jako jeden z nejdůležitějších Komenského spisů: „Cesta světla je dílem vzácné hloubky, nadšeného činorodého optimismu a demokratické víry. Moc osvěty je idealisticky přeceněna, ale tento omyl je Komenskému společný s nejlepšími mysliteli XVIII. století. Je plodem spojení pokrokových tradic domácích s atmosférou předvečera anglické buržoasní revoluce. Mnohé myšlenky i formulace přecházejí z ní buď beze změny, nebo rozšířeny do závěrečné formulace Všenápravy“²⁹¹.

Výše zmiňovaná snaha prolomit dosavadní „pedagogicko-didaktické“ mantinely tedy probíhá jen velmi pomalu a dosti nesměle. Přesto však pomalu klíčí, aby byla naprosto jasně artikulována na stránkách Cesty ke všenápravě. Pro ilustraci tohoto procesu lze použít slova jednoho populárně laděného článku Jiřiny Popelové: „Avšak Komenský není jen velikým pedagogem. Je i velikým humanistou a demokratem, bojovníkem za mír a šťastnou budoucnost lidstva. Pro Komenského je vzdělání jednou ze tří lidských věcí. Požadavek lidskosti neproniká jen jeho díly pedagogickými, ale i jeho projektem nápravy

---

²⁹⁰ Táž: Společenské názory J.A. Komenského do roku 1628. *Pedagogika* 5, 1955, č. 3, s. 190-210. Strojopis uložen: A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 5, sign. 373.

²⁹¹ Táž: J.A. Komenský - bojovník za nápravu společnosti. *Nová mysl*, 1957, č. 10, s. 935.

celé lidské společnosti, kterou vypsál v celoživotním díle „Všeobecná porada o nápravě věcí lidských“²⁹².

---

²⁹² Táž: „Komenský a dnešek“. Vlasta XI, 1957, č. 13, s. 9.

5.3.2. Cesta k Všenápravě

Vznik, podobu i význam zásadní monografie Jiřiny Popelové z prvního období nazvané „J.A. Komenského cesta k Všenápravě“²⁹³ je nezbytné chápat v širším kontextu, tj. uvědomit si skutečnost, že tato kniha byla publikována v letech „mírného tání“ po XX. sjezdu KSSS²⁹⁴ a náleží tak k první generaci marxistických monografií k dějinám filosofie spolu s Robertem Kalivodovou a jeho knihou o husitské ideologii, Kosíkovou Českou radikální demokracií a několika dalšími, tedy ke kolektivu badatelů, který „poprvé společně vystoupil na konferenci o dějinách české filosofie v Liblicích v dubnu 1958“²⁹⁵.

---

²⁹³ Táž: J.A. Komenského cesta k Všenápravě. Praha 1958.

²⁹⁴ Význam této události zmiňuje J. Popelová v článku „Tváří v tvář lidu“, který byl otištěn: Literární noviny 5, 1956, č. 9, s. 1. Mimo jiné zde konstatuje, že úkolem je „hluboce se zamyslet nad tím, co bylo červenou nití celého sjezdového jednání, a co jediné může filosofii pomoci z její dnešní bezvýznamnosti a vnitřní bezvýchodnosti - nad leninskou zásadou nejtěsnějšího spojení theorie s praxí“. Viz též Gabriel 1995, s. 151 n.

²⁹⁵ Popelová, J.: Hodnocení současné české komeniologie. Rukopis uložen: A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 18, sign. 844, s. 4. Nedatováno, ale podle citované literatury možno usuzovat na konec 50. anebo počátek 60. let. Viz též sborník z této konference: Kosík, K., Popelová, J. (eds.): Filosofie v dějinách českého národa: protokol celostátní konference o dějinách české filosofie v Liblicích ve dne 14.-17. dubna 1958. Praha 1959. Pozn.: Jiřina Popelová přispěla článkem „Filosofické a společenské názory J.A. Komenského“ (s. 70 - 88) - separát uložen: A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 13, sign. 672, ovšem bez diskuse k tomuto příspěvku, která je ve sborníku zachycena na s. 88-89. Srov.: Pešková, J.: Deset let práce nad filozofickým odkazem Jana Amose Komenského. SCetH 15, 1985, č. 29 sborník, s. 81, kde o této konferenci čteme: „Zahájila novou éru vztahu ke zdrojům filozofické kultivace naší společnosti a založila novou marxistickou tradici ve vztahu k teoretickému dědictví“.

V období vydání knihy však byla marxistická filosofie v pohybu nejen v Československu - připomeňme publikování základních textů A. Schaffa, L. Kolakowkého anebo G. Lukáče. Zdá se však nepravděpodobné, že by Jiřina Popelová tyto studie znala do podrobností, přesto se však o kupř. o Lukáčovi na stránkách *Cesty k Všenápravě* pochvalně zmiňuje ²⁹⁶.

Současně platí, že tato monografie, která zcela jistě tvoří střed celého komeniologického díla Jiřiny Popelové z prvního období, není něčím izolovaným, ale naopak že je nezbytné ji chápat v kontextu. Mnoho motivů, které se ozývají už v předchozích textech, je zde vyjádřeno podrobněji a zároveň mnoho z toho, co bude Jiřina Popelová dále tematizovat a promýšlet, je zde už alespoň částečně naznačeno.

Téma své práce charakterizuje Jiřina Popelová v samém úvodu knihy slovy: „Zabývám se problémem, jehož zpracování se po objevu všech částí „Všeobecné porady o nápravě věcí lidských“ stalo naléhavým, totiž genesí, růstem a konečnou podobou všennápravných snah Komenského. Protože všennápravné snahy vycházejí ze širokého okruhu společenských otázek jeho doby, bude mým úkolem, analyzovat společenské názory Komenského v celé jejich šíři. Počítám k nim jak společenskou kritiku, tak projekty na reformu společnosti, tj. snahy všennápravné, vševědné, všeosvětové a mírové, i názory politické, s nimiž reformní snahy těsně souvisí. Přesahuje tedy moje pojetí značně to, co se dosud k filosofickým názorům Komenského počítalo“ ²⁹⁷. Tato slova dosti přesně vystihují hlavní klady i zápory práce. Z kladů je především potřeba vyzvednout už samu snahu překonat dosavadní zúžený pohled a podat tak nový pohled, což se úzce pojí s chápáním významu Konzultace. Zároveň jako hodnotné je možno hodnotit úsilí postihnout Komenského i jeho myšlenkový systém v širokém kontextu jeho doby - současně je však zapotřebí uznat, že tak činí mnohdy velmi ploše a zjednodušeně ²⁹⁸.

---

²⁹⁶ Popelová, J.: *Cesta*, s. 99 - 100. Poznamenejme, že tato zmínka je naplněna obdivem a respektem.

²⁹⁷ *Táž*, *Cesta*, s. 8.

Bez zajímavosti není ani dosti nové chápání všenápravných snah jako záležitosti, na které se zcela jasně ukazuje, že „tvoří přechod od společenských utopií renesančních k politickým programům osvícenským“²⁹⁹. Jiřina Popelová si zde velmi bystře a dle mého soudu novátorským způsobem všimá, že „specifickým rysem Komenského utopismu je přesvědčení, že dokonalé uspořádání společnosti nebude výmyslem jedinice, nýbrž vzejde z celosvětové porady a bude udržováno celosvětovými organizacemi. (...) Pro něho (tj. pro Komenského - pozn. J.H.), jako pro pozdější osvícence, je ideální říše říší rozumu“³⁰⁰. Právě od těchto úvah totiž s největší pravděpodobností vede přímá cesta k pozdější tezi Jiřiny Popelové o Komenském i době předbělohorské jako něčem, co je možno charakterizovat jako „pre-osvícenské“.

Velmi zajímavé je i nové chápání velmi výrazného náboženského zápalu Komenského jako něčeho, co není záležitostí jen striktně náboženskou a tudíž v jádře negativní a protipokrokovou, ale naopak něčím, co je možno chápat jako to, co se podílí na progresivním vývoji, neboť udává směr vývoji směrem k osvícenské ideji tolerance. Nenacházíme zde tedy žádné zkratkovité představy o náboženství jako „opiu lidstva“, ale naopak³⁰¹: „Věk Komenského je věkem Miltonovým,

---

²⁹⁸ Viz kupř. kapitola nazvaná „Vývoj pobělohorských Čech“ (s. 35 n.), kde mimo jiné o poddaném obyvatelstvu v době před Bílou horou čteme: „Ale přes veškeren útlak nebyl ani poddaný lid venkovský naprosto zdeptán, žil svým životem, jak nám ukazuje i jeho účast v tvoření různých náboženských sekt. (...) Vývoji národnímu, v němž je politicky bezprávný, přispívá poddaný lid i v té době nejen jako výrobce hmotných statků, ale i jako tvůrce statků kulturních“ (s. 39).

²⁹⁹ Táž: Cesta, s. 235.

³⁰⁰ Táž: Cesta, s. 241.

³⁰¹ Julie Nováková v této situaci o Jiřině Popelové poznamenává: „Jak se vyjádřila v jednom rozhovoru se svými spolupracovníky, bez bible se Komenský dělat nedá“ (Nováková, J.: Čtvrtstoletí nad Komenským. Praha 1990, s. 71). Pozn.: citovaná kniha pochází až z 80. let, takže uvedený výrok nemusí pocházet z období 50. a 60. let.

Cromwellovým, věkem levellerů, anglické revoluce. Kdo v této době vidí v Písmě jen věc náboženskou, myslí nehistoricky. Citace z Písma jsou stejným odrazem revolučního převratu společenského, jako je jím dovolávání se objevů, vynálezů a zámořských cest“³⁰². V této souvislosti je nezbytné zmínit i další, jen o málo starší vyjádření Jiřiny Popelové, když v souvislosti s ideu náboženské tolerance u Komenského konstatuje: „Jeho tolerance plyne z toho, že dogmatické otázky mu jsou cizí, nedovede je již theologicky chápat, nedovede se za ně bít, jeho náboženství je záležitostí etickou, společenskou, citovou, ne již dogmatickou. Sleduje v tom ostatně tradice Jednoty (...). Komenský sice měl veliké theologické vzdělání, ale využívá ho právě ke kritice theologických subtilit. Je tolerantní nábožensky, protože již málo věří v dogmata, je netolerantní pokud jde o církevní kázeň, která je i kázní společenskou a o mravní zásady, protože myslí společensky. Zároveň pak zdůrazňuje vroucnost náboženského citu. Je to cesta, po níž na jedné straně za určitých stísněných společenských poměrů bylo možno dospět k sentimentálnímu a úzkoprsému pietismu, ale na druhé straně a ve formulaci Komenského mnohem spíše, to byla i přímá cesta k deismu a náboženské toleranci. (...). Tato tolerance se ovšem netýká katolíků. I tu spor Komenského s katolicismem není sporem o určitá náboženská dogmata, nýbrž sporem s nesmiřitelným dogmatismem, vůbec neschopností přistoupit na cestu nápravy. S Římem není možno se smířit, protože není schopen nápravy“³⁰³. Anebo v ještě vyhocenější formě na místě velmi paradoxním - na stránkách oficiálního ideového časopisu ÚV KSČ: „Náboženská složka Komenského světónázoru byla pokládána za residuum středověku. To je pravda jen zčásti. Nezapomínejme, že teprve buržoasie 18. století bojuje svůj boj s feudalismem pod praporem materialistické ideologie, kdežto buržoasie švýcarská, nizozemská a anglická v 16. a 17. století jej bojují pod praporem kalvinismu. V bibli, a to ve Starém Zákoně, tito bojovníci nacházejí obrazy, jimiž se

---

³⁰² Táž: Cesta, s. 380 - 381.

³⁰³ Táž: Komenský jako sociální utopik. Rukopis uložen: A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 18, sign. 844, s. 15 (rukopis je průběžně paginován).

rozplameňuje jejich obraznost a které dávají masám srozumitelnou symboliku a hesla bojového pathosu. V českých zemích k tomu ještě přistupuje rozšíření bible Kralické v širokých vrstvách lidových, které pro exulanty znamená i pouto s jejich národní minulostí“³⁰⁴.

Velmi podobná situace je i v případě Komenského chiliasmu - Jiřina Popelová se snaží ho chápat jako výraz prozatím velmi neurčitých „pre-osvícenských“ snah, když konstatuje: „Komenský v době anglického pobytu ani již nemluvil o říši Kristově, nýbrž o blížícím se osvíceném věku. Znakem, že se tento věk přibližuje, byly objevy, vynálezy a vzrůstající vzdělanost. Tak v Komenského chiliasmu, v němž se s ním shodovali i jeho angličtí přátelé, docházelo k přerůstání myšlenky chiliastické v myšlenku vývojovou“³⁰⁵. Dagmar Čapková proto v této souvislosti zmiňuje význam teorie o „dvojím“ chiliasmu: „V dějinách křesťanství se rozeznává dvojí milenarismus, učenecký, zpravidla neschvalovaný církví, spokojující se s očekáváním nastolení milénia, tisícileté říše Kristovy, a milenarismus lidový, rovněž neschvalovaný církví, který znamenal revoluční aktivitu v přípravě na příchod milénia. Komenského řadí (...) Jiřina Popelová k druhému typu, i když ne bez výhrad“³⁰⁶.

To vše se pak pojí s částečně novým hodnocením víry v revelace: zatímco starší literatura víru v revelace tvrdě odsuzovala³⁰⁷, snaží se Novák ve své velké monografii o střízlivější pohled: (*Komenský - pozn. J.H.*) „hned zprvu (...) seznal, že nejsou obyčejné, ani přirozené, ani ďábelské. V mínění tom byl utvrzován, čím více jich četl. Svědomitost

---

³⁰⁴ Táž: J.A. Komenský - bojovník za nápravu společnosti. Nová mysl, 1957, č. 10, s. 931.

³⁰⁵ Táž: Cesta, s. 242.

³⁰⁶ Čapková, D.: Anglický milenarismus a Komenský. SCetH 32, 2002, č. 67 - 68, s. 37. Srov.: Popelová, J.: Cesta, s. 50 - 51.

³⁰⁷ Jeden příklad za všechny: Otakar Kádner napsal: „Jen hrozné osudy životní a děsné útrapy válečné (...) mohou nám vysvětliti, že duch tak hluboký mohl hledati útěchy ve věcech tak povrchních a pochybných“ (Kádner, O.: Jan Amos Komenský. Praha 1912, s. 11).

muže toho nepřipouštěla domnívat se, že jsou to výmysly, nízké vzdělání nedovoľovalo soud, že politické takové zprávy by byly z jeho hlavy, když o záležitosti polické nikdy v řeči nezavadil. Nezbývá tedy než pokládati sny ty za vyšší vnuknutí. Když pak část jich se splnila, ostatní jsou tomu blízké, rozhodl se upravit je do tisku a vydati k slávě moudrosti“³⁰⁸. Jiřina Popelová proto činí další krok, když píše: „je residuem minulosti, zesíleným lidskou zemdleností a zoufalstvím, když ztroskotala všechna naděje na návrat do otčiny, jeho (tj. Komenského - pozn. J.H.) víra v to, že Bůh oznamuje svou vůli prostřednictvím zjevení a že tlumočníky těchto zjevení jsou některé vyvolené osobnosti. Ale i tato residua buď nejsou v jeho nejlepších dílech nebo nepodmiňují hlavní myšlenkový sled. Obojí argumentace, plynoucí ze zjevení a plynoucí z rozumových důvodů a bystrého pozorování soudobé společnosti, jde v mnoha dílech paralelně a vnějšně nás sice ruší, ale nijak nenarušuje sled argumentace budované na přirozených důvodech“³⁰⁹.

Navíc k Mikuláši Drábíkovi a jeho prorockým chová Jiřina Popelová zcela zjevné sympatie - nechce ho považovat za ztroskotaného nevzdělance, který Komenskému spíše uškodil než pomohl, ale snaží se oprostit od jeho osobních vlastností a pohlíží na něj jako na „hlas lidu“, tj. jako na projev lidového chiliasmu: „Ať byly osobní kvality Drábíkovy jakékoli, přece lze na něho nazírat jako na mluvčí lidového odporu, tvrdé nesmiřitelnosti a visionářské víry lidových mas. (...) Zůstává mluvčím utlačovaného lidu. (...) Až do posledních dnů Komenského spojuje velkého exulanta s rodnou půdou a jejím lidem. (...) Drábík hyne jako mučedník lidového odboje nedlouho po Komenského smrti jako by již jeho další život neměl smyslu“³¹⁰. Dodejme jen, že v pozadí tohoto

---

³⁰⁸ Novák, J.V., Hendrich, J.: Jan Amos Komenský. Jeho život a spisy. Praha 1932, s. 595 - 596.

³⁰⁹ Popelová, J.: Cesta, s. 274.

³¹⁰ Táž: Cesta, s. 228; k této tezi Jiřiny Popelové též: Nováková, J.: Čtvrtstoletí nad Komenským. Praha 1990, s. 48; Viz též: Bernát, L.: K eschatologickým prvkom v diele Jána Amosa Komenského a Mikuláša Drábika. SCetH 32, 2002, č. 67-68, s. 70 n., především s. 72 - 73.

hodnocení je snaha o rozlišení mezi „lidovým“ chiliasmem, který chce dopomoci konci věků násilím a „učeneckým“, který je lidovému do značné míry protikladný, reprezentuje jej např. Komenský a který se o svůj cíl snaží vypjatým pracovním, tj. vědeckým nasazením³¹¹.

Je zapotřebí přiznat, že argumentace ve všech vyjmenovaných případech je povětšinou dosti plochá a tendující ke schematismu, navíc velmi často „zabalená“ do květnatého stylu plného téměř básnických obrazů. To nám však ani v nejmenším neumožňuje ji jednoduše smést ze stolu jako překonanou a neodpovídající dalšímu bádání, neboť všechny ve všech vyjmenovaných záležitostech prokazuje Jiřina Popelová znalost Konzultace jako celku (a tedy i částí, které dosud byly k dispozici pouze v rukopise³¹²) a bravurní snahu hledat nová řešení tam, kde dosavadní literatura ve většině případů jen přejímala stereotypní schémata. Milan Machovec proto zcela oprávněně v recenzi Cesty k Všenápravě píše: „Jak jiný Komenský tu pak stojí před očima čtenářů! Reálná a rozumná se pak jeví dosud odbývaná pansofie i chiliasmus. Komenský tu právem zaujímá místo i v dějinách světové filosofie jako logický a nutný článek“³¹³.

Tato její snaha samozřejmě není ve všech případech zcela úspěšná - naprosto jasně se to ukazuje v případě diskusí o synkritické metodě a jejím významu v celku Komenského myšlení. Jiřina Popelová ji totiž na stránkách Cesty k Všenápravě posuzuje v zásadě negativně³¹⁴: „Na synkritické metodě si Komenský velice zakládal jako na svém originálním vynálezu a jako na nejbezpečnější cestě k odhalování a

---

³¹¹ Viz: Popelová, J.: Cesta, s. 50 - 51. Zde také výtka A. A. Krasnovskému, že toto rozdělení opomíjí. Srov. též vyjádření R. Palouše: „Komenského chiliastická zaměřenost je vyjadřována racionálním způsobem a stojí v souvislostech filosofického myšlení víc než v tradici emocionálních blouznivců“ (Palouš, R.: Komenského Boží svět. Praha 1992, s. 91).

³¹² O dostupnosti jednotlivých částí Konzultace: táž: Cesta, s. 343 - 343.

³¹³ Machovec, M.: Objevná kniha. Literární noviny 1958, č. 36, s. 4. Výstřižek uložen: A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 23, sign. 948.

³¹⁴ Srov.: Doležel, A.: Přesažnost nezbytností Pansofie. SCetH 32, 2002, č. 67 - 68, s. 107.

vysvětlování pravdy. Ve skutečnosti byla hlavním zdrojem jeho omylů, nebezpečnějším než omyly ostatní. (...) Nacházíme ji v nejlepších pedagogických i všenápravných pracích Komenského, (...) je výsledkem hledání nové metody u myslitele, který chápe nesmírný význam správné metody a tuto metodu usilovně hledá, ale který nedovedl odtrhnout vědu od theologie“³¹⁵. Stejná hodnocení ostatně nalézáme i v dalších statích z tohoto období: „Je to neblahý vliv synkritické metody, hledající všude důsledný paralelismus tří cest poznání, Zjevení, smyslů a rozumu, která zatěžuje pozdní spisy Komenského nadměrným citováním Písma a vystupuje v nich jako prvek rušivý“³¹⁶.

Není vyloučeno, že tento odmítavý postoj byl do značné míry ovlivněn velmi podobně vyznívajícím názorem Emanuela Rádl, který soudil, že synkritickou metodu u Komenského zavinil „nedostatek smyslu pro sevřenost myšlenek, pro logicky přesné vyjádření pojmů“³¹⁷. Později však, zřejmě pod vlivem studií Jana Patočky a Jiřího Kyráška³¹⁸, Jiřina Popelová svůj názor změnila a synkritickou metodu začala hodnotit kladně. K tomuto posunu však dochází až ve druhém období komeniologických studií. Současně však platí, že tento posun můžeme chápat jako výraz pružnosti a otevřenosti myšlení Jiřiny Popelové.

Můžeme tedy při shrnujícím pohledu na knihu „J.A. Komenského cesta k Všenápravě“ říci, že se jedná o nejrozsáhlejší text Jiřiny Popelové z prvního komeniologického období, který je prvním pokusem

---

³¹⁵ Táž: Cesta, s. 274..

³¹⁶ Nedatovaný pouze fragmentárně dochovaný rukopis - A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 18, sign. 844.

³¹⁷ Rádl, E.: Věda a víra u Komenského. Praha 1939, s. 28; srov. Palouš, R.: Česká zkušenost. Praha 1994, s. 17. Důvodem hypotézy je mimo jiné skutečnost, že Jiřina Popelová za studií navštěvovala Rádlovy kurzy (ostatně sama o tom řekla: „Já chodila na Vorovku a na Rádl“; viz: Steindl, R.: Pracuji, co jiného bych pořád dělala? Rozhovor s prof. PhDr. Jiřinou Popelovou, DrSc. Tvorba 1984, č. 9, s. 4).

³¹⁸ Především: Kyrášek, J.: Synkritická metoda v díle J.A. Komenského. Praha, 1964.

zvládnout dosti obtížné a dosud tímto způsobem nepokládané téma za pomoci marxistické metodologie. Výsledkem je velmi dobrý syntetizující pohled a vynikající přehled o postupně vznikajícím projektu všenápravy, který je vždy propojen s chápáním Konzultace jako vrcholu a středu Komenského myšlenkového systému. Zároveň však platí, že způsob podání je často až příliš mnohomluvný a užívání marxistické metodologie je i přes evidentní hlubší obeznámenost s marxismem dosti povrchní a vyvolávající dojem, že je jen jakousi vnější „slupkou“, která má zaručit možnost knihu publikovat v těžkém období padesátých let³¹⁹. Jiřina Popelová na stránkách knihy sice sebe samu chápe jako věrnou marxistku, ale to je jen vnější zdání - v jádře zůstává věrná pečlivé, faktograficky přesné a pozitivisticky laděné komeniologii, tedy především odkazu Josefa Hendricha. Rovněž dosti silné ovlivnění studiem Jana Patočky deklarovaný marxistický přístup nijak neposiluje, ale naopak ho do značné míry umenšuje.

---

³¹⁹ O tom svědčí např. povinné „úlitby bohům“: kupř.: „Velikou pomocí při zdolávání potíží je dílo klasiků marxismu-leninismu. Marx a Engels odhalili společenským vědám pravdu, která byla do té doby neznáma nebo jen slabě tušena“ (Popelová, J.: Cesta, s. 10).

5.4. Komeniologické studie z druhého období

5.4.1. Úvod

Zatímco komeniologické studie z prvního období byly až na výjimky publikovány, tvoří texty z druhého období v zásadě dosud neznámý celek. Mnoho závažných statí z tohoto období bylo sice publikováno, přesto jich však poměrně značné množství zůstalo v rukopise.

Stejně jako v případě prvního komeniologického období je i zde nezbytné, abychom si položili otázku, proč Jiřina Popelová v době po roce 1970 znovu vstupuje do komeniologie. Možných příčin lze uvést několik a je více než pravděpodobné, že působily ve vzájemné interakci. Snad tou nejdůležitější byl vyhazov z Filosofické fakulty UK a nucený odchod do starobního důchodu, v důsledku čehož si Jiřina Popelová „uvolnila ruce“ a mohla se věnovat tématům, kterým chtěla a nemusela se podřizovat žádným shora diktovaným požadavkům. Není vyloučeno, že svůj vliv zde sehrála i velká komeniologická konference v Praze na téma „Jan Amos Komenský a náprava věcí lidských“ konaná ve dnech 8. - 11.9. 1970³²⁰. Možná zapůsobila i celková únava a pocit jisté vyčerpanosti z dlouholetého zájmu o etiku, kdy svůj podíl určitě mělo i dosti rozporuplné přijetí „Etiky“ z roku 1962. Ostatně, sama k tomu poznamenala: „Etika - tu jsem dělala, protože to bylo potřeba. Na fakultě ji nikdo nepřednášel“³²¹. Svou roli navíc sehrálo i znechucení z politické situace po událostech Pražského jara a z toho vyplývající nová sázka na komeniologii jako na obor v zásadě ne-politický a tedy skýtající možnost dále relativně svobodně bádát - připomeňme jen, že doba druhého vstupu do komeniologie je u Jiřiny Popelové přibližně časově shodná s obrovskou deziluzí a zhroucením víry v komunismus. Vždyť

---

³²⁰ Viz celá složka týkající se této události (uložen seznam účastníků, resumé mnoha referátů atd.): A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 23, sign. 926.

³²¹ Steindl, R.: Pracuji, co jiného bych pořád dělala? Rozhovor s prof. dr. Jiřinou Popelovou, DrSc. Tvorba 1984, č. 9, s. 4.

slova, kterými roku 1968 charakterizovala soudobou československou kulturu, platí beze zbytku i pro ni samotnou: „Jednostranný obraz člověka jako výrobce se mění v mnohostrannější model absurdního a odcizeného jednotlivce. Od třídního boje a výrobní aktivity jako osnovy lidského života se hodnocení posunuje k objevování složitosti mezilidských vztahů a významu lidské osobnosti“³²². Základní antropologický akcent tak zůstává zachován, ale celkový přístup se mění a získává charakter mnohem bližší existenciálnímu paradigmatu, tedy takové podobě filosofické komeniologie, která se objevuje kupř. u Pavla Flosse.

Stranou naší pozornost by neměla zůstat i „nepřímé“ a dnes téměř zapomenuté působení Jiřiny Popelové na vývoj české komeniologie - i v době po roce 1970 totiž poměrně často recenzovala nové vědecké počiny a pomáhala tak jejich autorům s publikací. Ačkoli se v mnoha případech jednalo o autory, kteří stáli na zcela protilehlých myšlenkových východiscích, posudky Jiřiny Popelové jsou téměř vždy velmi přejné, pochvalné a doporučující k publikaci - za zmínku stojí kupř. velmi kladná recenze na ediční návrh publikace „Komenský o sobě“, který předložili Amedeo Molnár a Noemi Rejchrtová³²³, či na text Pavla Flosse „Smysl jedné české tradice“³²⁴. Velmi zajímavá je i rozsáhlá recenze na knihu Jaromíra Červenky „Die Naturphilosophie des Johann Amos Comenius“³²⁵, která byla publikována pod názvem „Nová pozoruhodná komeniologická práce“³²⁶. Jiřina Popelová především velmi pochvalně hodnotí skutečnost, že „nové zařazení Komenského filosofa

---

³²² Popelová, J.: Současná česká kultura. Rukopis uložen: A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 10, sign. 496, s. 7.

³²³ A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 14, sign. 798 (datováno 23.6. 1983).

³²⁴ A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 14, sign. 787 (datováno 27.4. 1977).

³²⁵ Červenka, J.: Die Naturphilosophie des Johann Amos Comenius. Praha - Hanau 1970.

³²⁶ Popelová, J.: Nová pozoruhodná komeniologická práce. Pedagogika 21, 1971, č. 2, s. 324 - 327. Rukopis uložen: A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 13, sign. 753.

je u Červenky spojeno i s novým hodnocením jeho filosofie. Ke Komenskému-velikému pedagogovi je postaven na roveň Komenský-filosof“³²⁷. Zcela zřetelně tak chápe Jaromíra Červenku jako toho, kdo spolu s ní (a s Janem Patočkou) prolamuje dosavadní stojaté vody komeniologie a otevírá novou etapu bádání: „Červenkova práce není zdaleka jen přínosem pro naši komeniologii. Jako kdysi se klasicko-filologické bádání o básních Homérových stalo převratným metodologickým podnětem nejen pro tematiku z klasické filologie, ale i pro jiné kulturovědní obory, tak i naše dnešní komeniologie přerůstá hranice vlastní tematiky a stává se materiálovým i metodologickým přínosem pro jiné obory“³²⁸.

---

³²⁷ Tamtéž, s. 5 (cituji dle paginovaného rukopisu).

³²⁸ Tamtéž, s. 6.

5.4.2. Vydané texty

Pokusíme-li se o stručné vyčíslení počtu komeniologických statí z druhého období, nacházíme jednu monografii, několik vydaných článků a několik nevydaných rukopisů. Chronologicky nejstarší z nich je několik statí z roku 1970 (bližší časové rozlišení je nemožné): vydaná brožura nazvaná „J.A. Komenský - pedagog dospělých“³²⁹, článek „Pojetí lidské přirozenosti u J.A. Komenského“³³⁰, referát „Komenský a česká filosofie“³³¹, krátké populárně laděné zamyšlení „Na prahu roku Komenského“³³², pojednání „Komenského češství a světovost“³³³ a v neposlední řadě dva rozsáhlé články: „Problém teodiceje u J.A. Komenského“³³⁴ a „Aktuálnost myslitelského díla J.A. Komenského“³³⁵. Je samozřejmě pravděpodobné, že alespoň některé z těchto textů Jiřina Popelová psala už před rokem 1970, ale publikovány byly všechny až v tomto roce a svědčí tak o velmi zřetelném návratu Jiřiny Popelové zpět do komeniologie.

Už na první pohled vidíme, jak se už v názvech děl odráží zcela zásadní změna celkového přístupu Jiřiny Popelové ke komeniologické problematice - vidíme zde nejen texty, které svou tematikou navazují na

---

³²⁹ Publikováno roku 1970 v řadě brožur Městského výboru Socialistické společnosti pro vědu, kulturu a politiku v Praze. Exemplář uložen: A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 7, sign. 389.

³³⁰ Publikován: *Pedagogika* 20, 1970, č. 5, s. 679 n.

³³¹ Publikováno: Sborník referátů ze semináře Komenský a jeho doba konaného ve dnech 12.-13. května 1970. vyd. Česká socialistická společnost pro vědu, kulturu a politiku, odborná sekce historie, Praha 1971, s. 106 - 118.

³³² *Učitel'ské noviny* 20, 1970, č. 1, s. 1 a 4.

³³³ Publikováno: Sedlář, R. (ed.): *Universita Karlova J.A. Komenskému. 1670 - 1970. Sborník prací učitelů a studentů University Karlovy k 300. výročí úmrtí J.A. Komenského.* Praha 1970, s. 13 - 29.

³³⁴ Publikováno: *Filosofický časopis* 18, 1970, č. 6, s. 900 - 912.

³³⁵ Publikováno: *Nová mysl* 24, 1970, č. 11, s. 1513 - 1522.

starší studie (např. o Komenského vztahu k českému národu), tak stati, které přicházejí s novým pohledem a snahou tematizovat dosud neřešené otázky - z tohoto pohledu je potřeba ocenit text o Komenském chápaném jako pedagog dospělých³³⁶, který velice zajímavým způsobem předchází Paloušově studii nazvané „Komenského škola stáří a založení gerontagogiky“ z roku 1978³³⁷. Je potřeba uznat, že Paloušova studie je obsáhlejší a provádí zevrubnější pedagogicko-filosofickou analýzu, která však míří dosti odlišným směrem, neboť autor zde odkazuje téměř výhradně na Jana Patočku a Klause Schallera a studii Jiřiny Popelové jen velmi zběžně registruje. Naproti tomu studie Jiřiny Popelové vyniká nejen snahou o první tematizování této dosud nekladené otázky, ale i mnoha zajímavými postřehy, jako např.: „Pozoruhodné je, že Komenský zná dva způsoby, které rozlišuje soudobá pedagogika dospělých. Jednak vzdělání těch, kterým se z různých příčin školního vzdělání nedostalo (...), i vzdělání v dospělém věku těch, kteří školními stupni prošli, a u nichž v dospělém a ještě i v stařeckém věku na školní vzdělání navazuje sebevzdělání, jehož cíl i metody v tom kterém věku Komenský ve Vševýchově propracovává“³³⁸ anebo: „Vedle tradice domácí navazuje Komenský již od svých studií v cizině i na vzdělávací proudy současné

---

³³⁶ Samotnému textu Jiřiny Popelové předchází velmi zajímavá předmluva Josefa Polišenského, kde mimo jiné čteme: „Říká se dnes, že stojíme na prahu nové etapy v bádání o životě a díle „velkého Moravana“ (...). Je tomu tak i proto, že jsme dnes s to lépe než dříve pochopit, jak široké obzory Komenský odhaloval ve svém rozsáhlém díle, jak se rozšiřoval jeho rozsah zájmů, jak rostl jeho pocit společenské zodpovědnosti, jak se prohlubovalo jeho chápání procesu vzdělávání, začínajícího vlastně dřív, než se člověk narodil, a trvajícího po celý lidský život“ (In: Popelová, J.: J.A. Komenský. Pedagog dospělých. Praha 1970, s. 3).

³³⁷ V době vzniku vydáno jen v samizdatových edicích „Nové cesty myšlení“ a „Petlice“ a v německém překladu roku 1979 pod názvem „Die Schule der Alten“. V plném rozsahu vydáno až v souboru: Palouš, R.: Česká zkušenost. Praha 1994, s. 7 - 66.

³³⁸ Popelová, J.: J.A. Komenský. Pedagog dospělých. Praha 1970, s. 5.

doby v tehdy nejcivilisovanějších zemích. Je uchvácen nejen rozvojem vědy a techniky, ale je zaujat potřebou nové výsledky šířit. (...) Komenský má v celém svém životě dosti příležitostí sledovat rozdíl mezi zeměmi pokročilými a zaostalými, obdivuje se zejména Nizozemí, v mnohém pak i Anglii, je bolestně dotčen zaostalými poměry, s nimiž se setká v Sedmihradsku, a tak je neustále veden ke snaze o vyrovnání těchto rozdílů, které jsou stálým zdrojem zájmu o výchovu dospělých“³³⁹

Stručnou zmínku je zapotřebí věnovat i textu věnovanému pojetí lidské přirozenosti. Dochází zde totiž k oproti textům z prvního komeniologického období ke snaze o hlubší filosofickou analýzu. Za základní východisko je zde zvolen pojem „lidská přirozenost“, který tvoří „spojovací linii mezi různými sférami jeho (tj. Komenského - pozn. J.H.) zájmu, spojuje jeho celoživotní dílo „Obecnou poradu o nápravě věcí lidských“ s jeho díly předchozími a zároveň spojuje navzájem jednotlivé díly Konzultace i jednotlivé stupně pansofie“³⁴⁰. Poznamenejme jen, že právě toto téma charakteru a podstaty lidské přirozenosti bylo vnímáno jako velmi kontroverzní už v Komenského době, neboť Komenský v ostrém rozporu s reformačním učením tvrdil, že lidská přirozenost je dobrá a tvořivá - ostatně Jiřina Popelová na tuto skutečnost nezapomíná a ve stručnosti ji reflektuje³⁴¹.

Velmi podnětné může být především srovnání tohoto textu se statěmi Jana Patočky, které vznikaly ve stejné době³⁴². Zatímco Patočka chápe Komenského v duchu své fenomenologického přístupu jako filosofa, který vidí člověka jako toho, kdo podobně jako Poutník v Labyrintu „vnitřním obratem, oproštěním od sobeckého ulpění na sobě jako věci, může se stát bytostí, která se radostně a cele věnuje, a tím se

---

³³⁹ Tamtéž, s. 6 - 7.

³⁴⁰ Táž: Pojetí lidské přirozenosti u J.A. Komenského. *Pedagogika* 20, 1970, č. 5, s. 679.

³⁴¹ Tamtéž, s. 687 - 688.

³⁴² Zejména: Patočka, J.: Utopie a soustava lidských cílů u Komenského. In: tentýž: *Komeniologické studie II*. Praha 1998, s. 271 - 282; tentýž: O filosofii J.A. Komenského. In: tamtéž, s. 289 - 319.

stává bytostí celku, universálním tvorem, který je s to zúčastnit se díla dotvoření světa“³⁴³, zdůrazňuje Jiřina Popelová možná tak trochu v marxistickém duchu vedle rozumu, řeči, svobodné vůle a rozumu další Komenského základní znak lidské přirozenosti - činnost a práci - *operatio*³⁴⁴. „Z Komenského připomínek je zřejmé, že k zavedení tohoto znaku jej vedla sama činorodá doba, ve které žil, kypící objevy, vynálezy, zámořskými cestami, podnikavostí všeho druhu, stejně jako příčinlivý život jeho souvěrců, řemeslníků i zemědělců a nadto i zkušenost pedagogická, která ukazovala již od nejútlejšího věku neúnavnou dětskou touhu po činnosti“³⁴⁵.

V důsledku toho se myšlenkové cesty J. Patočky aj. Popelové opět přibližují k sobě, neboť když se Jiřina Popelová snaží akcentovat prvek práce a tvoření, naráží na Patočkou dosti podrobně analyzovanou Komenského představu o člověku jako toho, kdo napodobuje Boha v díle stvoření, když vytváří svět lidské práce, svět morální a svět duchovní³⁴⁶.

Bez zajímavosti není zamyšlení Jiřiny Popelové nad podněty, ze kterých plyne jeho pozitivní hodnocení lidské přirozenosti. Zatímco Patočka zdůrazňuje především vliv Mikuláše Kusánského³⁴⁷, akcentuje Jiřina Popelová především vliv italské renesanční filosofie - především Marsilia Ficina, Picca della Mirandoly a Campanelly o kterém píše: „Jeho vliv na Komenského je nesporný. Nejde jen o podobnost, ba identitu vývodů, příkladů, termínů, jde i o obdobnou atmosféru nadšeného opojení a optimistické důvěry v člověka“³⁴⁸. Za další možný zdroj pak je označen i socinianismus, „který se mezi evangelickými sektami

---

³⁴³ Tamtéž, s. 297.

³⁴⁴ Popelová, J.: Pojetí lidské přirozenosti, s. 681 - 682; Srov.: Čapková, D.: Pansofie a Komenského pojetí činnosti. SCeTH 15, 1985, č. 29 sborník, s. 37 n.

³⁴⁵ Popelová, J.: Pojetí lidské přirozenosti, s. 681.

³⁴⁶ Patočka, J.: Komeniologické studie I. Praha 1997, s. 59 - 85; 275 - 277; tentýž: Komeniologické studie II. Praha 1998, s. 193 - 194 i jinde.

³⁴⁷ Např.: tentýž: Komeniologické studie III. Praha 2003, s. 125 n. i na mnoha jiných místech.

vyznačoval racionalismem a lidskou vlídností a byl v tomto smyslu ideovým podnětem i anglickému deismu“³⁴⁹. Jako poslední pramen pak je hodnocena Komenského pedagogika - „zatímco jiní myslitelé té doby studují mechaniku pohybu těles na zemi i na nebi i u tělesných pohybů člověka, sleduje Komenský povahu dětí a jejich vývoj. A z této zkušenosti jeho znalost lidské přirozenosti, jeho optimistická důvěra ve vývojové možnosti člověka, v přirozenost jeho činorodosti a nenasytné touhy po pohybu, poznání, sebe-uskutečňování prací“³⁵⁰. Jiřina Popelová v této souvislosti oprávněně odkazuje na pasáž z Pampaedie³⁵¹, kde Komenský ukazuje, že „odepřít komukoli z lidí vzdělání znamená zabránit člověku, aby se stal plně člověkem, znamená to vlastně dělat z člověka nečlověka. Neznamená to tedy jen přestupek v oblasti vzdělání nebo politických práv, ale hluboce negativní zásah povahy ontologické, směřující proti samé podstatě bytí“³⁵².

Snahu o tematizování dosud neprobádané oblasti vyjadřuje i článek „Problém teodiceje u J.A. Komenského“ publikovaný rovněž roku 1970. Už na samém začátku vyjadřuje Jiřina Popelová myšlenku, že „teodicea je palčivý problém, který proniká celým myšlením J.A. Komenského od raných počátků jeho tvorby až do jeho smrti. Můžeme jej sledovat v jeho spisech i v jeho korespondenci“³⁵³.

---

³⁴⁸ Popelová, J.: Pojetí lidské přirozenosti, s. 689. Obsáhleji: táž: Filozofia Jana Amose Komenského, s. 202 - 205.

³⁴⁹ Tamtéž.

³⁵⁰ Tamtéž. Srov. obdobné stanovisko Patočkovo: Patočka, J.: Komeniologické studie II. Praha 1998, s. 106; tentýž: Pedagogické studie I. Praha 1997, s. 281 i jinde.

³⁵¹ Komenský, J.A.: Obecná porada o nápravě věcí lidských III. Praha 1992, s. 18.

³⁵² Popelová, J.: Pojetí lidské přirozenosti, s. 685 - 686; srov.: táž: Konsultace jako vrchol myšlenkové tvorby J.A. Komenského. A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 10, sign. 547. Nedatovaný rukopis pravděpodobně ze druhé poloviny 70. let.

Celý text je proniknout snahou ukázat prostřednictvím tohoto tématu na jednoduitost a vnitřní souvislost Komenského díla jako celku: „Je omylem, souvisejícím s označením řady spisů z pobělohorského období jako spisů útěšných, vidět v nich jen potěšné moralistní traktáty a zanedbat jejich filosofickou hloubku. Právě tak je omylem, vidět počátek Komenského filosofování až v myšlení pansofickém. (...) To platí i o jeho pojetí teodiceje, v němž si řeší i vztah poznání a víry. Výrazně se tento problém jeví již v rané práci 'Listové do nebe'“³⁵⁴.

K vlastnímu problému teodiceje Jiřina Popelová poznamenává, že řešení, které Komenské předkládá, není příliš originální: „Pramen zla je dvojí. Je to u tvorů, překročení mezí daných jim vlastní přirozeností a tím i vykročení ze svého místa v kruhu, a tam porušení vztahu k bohu“³⁵⁵. Důležité je ale propojení této otázky s myšlenkou člověka jako toho, kdo napodobuje Boha v díle stvoření: „Vedle těchto výkladů týkajících se vztahu boha ke zlu řeší ovšem Komenský tuto otázku základní koncepcí svého díla - tou, že Bůh odevzdal člověku část své tvůrčí moci. (...) Tvořivá moc člověka je tedy nejen výrazem optimistického humanismu, ona zároveň zachraňuje boha před odpovědností za zlo v lidském světě. Optimistický humanismus je však zaručen tím, že každé zlo je napravitelné, že proti narušení stojí vždy náprava, a že povaha nápravných prostředků je taková, že jejich činnost nepřestává, pokud není náprava dovršena. Problém je přenesen do jiné roviny, která bytostně odpovídá Komenského zkušenostem pedagogickým, jazykovým, politickým. Není podstatné, že vzniká zlo, podstatné je, že zároveň vznikají možnosti k jeho nápravě, a úsilí o ni. Není jádrem problému účast boží na vzniku zla (...), je však podstatná spolupráce boha a člověka na nápravě zla a dosažení harmonie“³⁵⁶.

---

³⁵³ táž: Problém teodiceje u J.A. Komenského. Filosofický časopis 18, 1970, č. 6, s. 900.

³⁵⁴ Tamtéž, s. 901.

³⁵⁵ Tamtéž, s. 908.

³⁵⁶ Tamtéž, s. 910.

Na konci článku nalézáme zajímavé propojení tématu s otázkou revelací, která částečně navazuje na starší vyjádření k tomuto problému: „V souvislosti s otázkou řízení dějin bude nutno si odpovědně položit otázku Komenského víry v Drabíkova proroctví. Bude třeba ne je přecházet s politováním jako neblahé poblouznění, které poškodilo Komenského prestiž ve světě, ale jako nutný důsledek jeho providencialismu. Řídí-li bůh dějiny a vykonává-li svou vůli prostřednictvím lidí, je pochopitelné, že tuto vůli prostřednictvím vyvolených proroků oznamuje a naznačuje lidem jejich úkoly v historickém dění“³⁵⁷.

Stručnou zmínku je v neposlední řadě zapotřebí věnovat článku „Komenského češství a světovost“, který je posledním z významných pojednání publikovaných v roce 1970. Jiřina Popelová zde v mnohém navazuje na své starší myšlenky o Komenském - vlastenci a také o Konzultaci jako vrcholu a středu Komenského myšlení³⁵⁸. Objevují se zde však i nové myšlenky: předně nové chápání útěšných spisů: „Chci promluvit o řadě děl, které by bylo možno označit jako spisy o národním údělu, a které jaksi zůstaly stranou zájmu jak těch, kdo se soustředili na Komenského dílo pedagogické, tak těch, kdo se zabývají zejména jeho filosofií. Jsou to předně díla, naplněná hořkostí porážky, jejichž sled začíná Truchlivý z roku 1622 a 1624 a pokračuje, vždy v letech pohrom, dalšími versemi“³⁵⁹. Je však zajímavé, že nejen zde, ale i v dalších textech z tohoto období, je z prozatím ne zcela zřejmých příčin věnována jen minimální pozornost Labyrintu světa a ráji srdce.

Za krátkou citaci určitě stojí i závěr článku - uvědomíme-li si skutečnost, že text byl publikován velmi krátce po srpnové okupaci, ukáže se nám zcela jasně silný politický náboj: „Bylo by toho mnoho, čím

---

³⁵⁷ Tamtéž, s. 911.

³⁵⁸ Táž: Komenského češství a světovost. Sedlář, R. (ed.): Universita Karlova J.A. Komenskému. 1670 - 1970. Sborník prací učitelů a studentů University Karlovy k 300. výročí úmrtí J.A. Komenského. Praha 1970, s. 24.

³⁵⁹ Tamtéž, s. 17.

česství vstupuje do všenápravné koncepce. Zmíním se jen o ideji ohleduplnosti, snášenlivosti, úcty ke každému, sebemenšímu, sebeodlehlejšímu, sebechudšímu a sebeopuštěnějšímu národu, jíž je celá koncepce proniknuta. (...) Nejen Evropa, všechny díly světa a všechny kmeny v nich jsou hodny úcty, žádný národ nesmí být pokořen ve své hrdosti, v potřebě svobody i sebeúcty a úcty druhých. (...) Ani velikost, ani moc, ani bohatství nedávají právo zacházet s druhými národy násilně a s opovržením“³⁶⁰. Možná právě zde leží jeden z hlavních motivů opětovného vstupu Jiřiny Popelové do komeniologie - potřeba nějakým srozumitelným, avšak nenapadnutelným a politicky „neprůstřelným“ způsobem vyjádřit hlubokou deziluzi z neúspěchu Pražského jara a počínající normalizace.

Posledním významným textem z roku 1970 je článek „Aktuálnost myslitelského díla J.A. Komenského“, který byl publikován na stránkách *Nové mysl*³⁶¹.

Z pozdějších vydaných textů zvláštní pozornost vyžaduje především článek „Komenského pojetí kultury“, který byl publikován v němčině začátkem 80. let na stránkách časopisu *Acta comeniana*³⁶² a jehož český originál je k dispozici v pozůstalosti³⁶³. Jedná se totiž o text, který se vyznačuje zvláštní vnitřní polaritou - již Jaroslava Pešková upozornila na skutečnost³⁶⁴, že Jiřina Popelová zde proti sobě klade dva protikladné přístupy. Základem celého textu je podrobná analýza těch partií *Konzultace*, kde Komenský popisuje svou velmi originální a dodnes

---

³⁶⁰ Tamtéž, s. 26.

³⁶¹ J. Popelová: Aktuálnost myslitelského díla J.A. Komenského. *Nová mysl* 1970, s. 1514 n.

³⁶² Táž: Der Kulturbegriff Komenskýs'. *Acta Comeniana* 29, 1983, s. 5 - 19.

³⁶³ Uloženo: A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 8, sign. 449.

³⁶⁴ Pešková, J.: Zamyšlení nad dílem Jiřiny Otáhalové-Popelové u příležitosti stého výročí jejího narození. In: Foglarová, 2005, s. 11.

velmi zajímavou teorii o osmi světech, kdy čtyři z nich tvoří Bůh a zbylé čtyři člověk ³⁶⁵.

Na straně jedné je Komenský chápán jako filosof, u kterého je způsobem radikálně odlišným od Descartovy koncepce „poprvé stanoven obsah i zařazení a klasifikace věd o věcech lidských, o věcech tvůrčí lidské práce“ ³⁶⁶, čímž Jiřina Popelová jakoby navazovala na své už téměř půl století staré studie o teorii a metodologii společenských věd ³⁶⁷. Poznamenejme jen, že hápání tohoto pojetí je založeno především na pátém a šestém gradu Pansofie (Mundus artificialis a Mundus moralis).

Na straně druhé pak druhé pojetí je založeno na čtvrtém gradu Pansofie (Mundus materialis). Dochází tak ke zdůraznění bytostné jednoty člověka a světa, když např. čteme: „Komenský velebí zejména napodobování zvířat v oblasti tělesných úkonů, např. v plavání, létání, lovení (...). Zájem Komenského o možnosti zlepšení a zvýhodňování lidských činností podle vzoru nebo za pomoci zvířat je veliký. Mnohostranné možnosti skýtá i oblast, k níž má Komenský zvláště velikou lásku, to je pěstování rostlin“ ³⁶⁸.

V roce 1983 byla publikovaná poslední větší studie Jiřiny Popelové nazvaná „Dialektika dějinného vývoje u Komenského“ ³⁶⁹, jejíž originál se rovněž nachází v pozůstalosti. O dosti pozdním datu vzniku textu (pravděpodobně až počátek 80. let) svědčí nezvykle vysoké množství překlepů, které jsou zcela jistě zapříčiněny prodělaným těžkým úrazem i vysokým věkem autorky.

Komenský je zde chápán jako dialektický filosof (a v náznaku tedy jako myslitel, který ukazuje dlouhou cestu k Marxovi) - „Pronikavost

---

³⁶⁵ Srov.: Čapková, D.: Myslitel'sko-vychovatel'ský odkaz Jana Amose Komenského. Praha 1986, s. 158 n.

³⁶⁶ Popelová, J.: Pojem kultury u Komenského, s. 2.

³⁶⁷ Míňena především kniha: táž: Poznání kulturní skutečnosti. Praha 1936.

³⁶⁸ Popelová, J.: Pojem kultury u Komenského, s. 14.

³⁶⁹ Táž: Dialektika dějinného vývoje u Komenského. SCetH 13, 1983, č. 26 sborník, s. 109 - 119.

Komenského dialektiky spočívá v tom, jak nachází jádro konfliktu v každé věci a s jejím vývojem vidí rozvíjení stále dalších rozporů. Hledá, tápe, mučí se, přímo se děsí neustálým objevováním nových bludištních cest. (...) Dialektika věčného zápasu dává naději na věčný smír, nebudeme-li rozporné věci zavrhnout jako celek, nýbrž budeme-li z nich neustále vyjímat jejich kladné stránky a z nich stavět žebřík synthes“³⁷⁰.

V pozůstalosti je uložen i text bez nadpisu³⁷¹, o kterém bylo teprve při detailním pátrání zjištěno, že byl začleněn do kolektivního díla „Otázky současné komeniologie“³⁷² - jedná se o strany 172 - 182. Oproti textu knihy je zde cca. 10 drobných úprav převážně stylistického rázu. Z neznámých důvodů nebyl otištěn úplný úvod stati: „Z širokých oblastí, jimiž se Komenského universální duch zabýval, je nutno závěrem zdůraznit činnost společensko-nápravnou. Tato činnost je jakýmsi svorníkem jeho ostatních zájmů, což je vyjádřeno i tím, že dává název jeho celoživotnímu dílu „Obecná porada o nápravě věcí lidských“. Společensko-kritickou i společensko-nápravnou činnost je nutno studovat z několika hledisek: a) specifičnost pojmu společnosti a nápravy u Komenského i souvisejících s tím pojmů „lidské věci“ a lidské světy. B) Domácí i všeevropské vlivy, které tyto pojmy utvářely. C) Vývoj těchto pojmů během Komenského života. D) Jejich konečná podoba v Komenského teorii i jeho praktickém úsilí. E) Iracionální deviace Komenského nápravného úsilí“³⁷³.

---

³⁷⁰ Táž: Dialektika dějinného vývoje u Komenského u Komenského. A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 8, sign. 451, s. 13.

³⁷¹ A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 10, sign. 511.

³⁷² Králík, S. (ed.): Otázky současné komeniologie. Praha 1981.

³⁷³ A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 10, sign. 511, s. 1.

5.4.3. Filozofia J.A. Komenského

Kniha „Filozofia J.A. Komenského“ byla vydána až posmrtně - roku 1985 ve slovenském překladu, neboť vydání české verze nebylo povoleno. Nejedná se o „přísně“ vědeckou monografii, ale o populárně laděný stručný přehled Komenského myšlenkového systému určený především mladým lidem.

Na začátku knihy Jiřina Popelová stručně shrnuje dosavadní vývoj komeniologie, přičemž upozorňuje kupř. na zajímavé chápání revelací u Arne Nováka³⁷⁴. Zmiňuje i Klause Schallera a J.B. Čapka, tedy badatele režimu nepříliš sympatické, ovšem jméno Jana Patočky muselo být z pochopitelných příčin zamlčeno...

Ve svém výkladu postupuje autorka v zásadě chronologicky a začíná proto prvními vydanými pracemi Komenského. Opět se zde objevuje již zmíněné vědomé opomíjení Labyrintu spojené s odmítnutím chápání tohoto díla jako filosofického textu³⁷⁵ a naopak vyvýšení Truchlivého, který je pokládán za „ludsky otriasajúce dielo, vynikajúci filozofický dialóg českej barokovej literatúry“ a srovnáván, i když s výhradami, s myšlenkami B. Pascala³⁷⁶.

V kapitole věnované Komenského teorii poznání³⁷⁷ čteme zajímavé vyličení Komenského metody, ve kterém se jakoby zrcadlilo dlouhé manželství s umělcem: „Je to optimistický senzualizmus, odražajúci plnosť a bohatosť vecí. (...) Je však blízky aj holandskému a flámskému senzualistickému maliarstvu, s ich citom pre jednoduché věci každodenného života. (...) Komenského popis detských hier v Informatóriu školy materskej je predchnutý tou istou oduševnelou vecnosťou i ľudskou intimitou, ako to vidíme na hrajúcich sa skupinkách

---

³⁷⁴ Popelová, J.: Filozofia Jana Amose Komenského. Bratislava 1985, s. 20 - míněno: Novák, A.: Čtvero poselství Jana Amose Komenského. Brno 1936.

³⁷⁵ Popelová, J.: Filozofia, s. 33.

³⁷⁶ Tamtéž, s. 41 - 42.

³⁷⁷ Tamtéž, s. 87.

detí na holandských obrazoch“³⁷⁸. Výsledkom je skutočnosť, že Jiřina Popelová mení své dosavadní stanovisko a předkládá kladné hodnocení synkritické metody: „Triádami a analogizovaním sa synkritizmus stáva nástrojom hlbšieho poznania štruktúry sveta“³⁷⁹, když zároveň čiastečne navazuje na své starší myšlenky týkajúci se čiastých citátů z Písma: „Veľmi mnoho dôkazov z Písma predstavuje vlastne historické dôkazy. Písma je teda svedectvom o pradávnych časoch a zároveň aj akýmsi dôkazom o živote predkov“³⁸⁰.

Téměř polovina knihy je věnována Konzultaci. Hodnocení Jiřiny Popelové je nesené neustávajícím obdivem především k Panorthosii vnímané jako vrchol celého díla³⁸¹, i když si na několika místech uvědomuje problematičnost Komenského výkladu: „Ohromujúca účinnosť (...) čiastí sa vzápätí stráca pod dojmom didakticky rozškatulkovaného výkladu, rozvláčnosti a prílišnej podrobnosti. Učiteľ a kazateľ niekedy prehlušuje filozofa“³⁸².

Na konci knihy pak Jiřina Popelová věnuje krátký oddíl problematice Clamores Eliae, když na Schallerovu adresu podotýká: „Komenského bytostnú túžbu po jednote totiž ťažko možno zlúčiť so zámernou dvojkoľajnosťou“³⁸³ a o něco dále konstatuje: „Výkriky Eliášove sú teda vyvrcholením českobratrskej humanity. Keďže neboli určené pre tlač, sú bezprostredné, úprimné, neupravované. Je to intímna sved'ť. Poznáváme v nich Komenského osobnosť v jej veľkosti i v jej ľudskej dojímavosti“³⁸⁴.

---

³⁷⁸ Tamtéž, s. 97 - 98.

³⁷⁹ Tamtéž, s. 101.

³⁸⁰ Tamtéž.

³⁸¹ Tamtéž, s. 180 n.

³⁸² Tamtéž, s. 142.

³⁸³ Tamtéž, s. 221.

³⁸⁴ Tamtéž, s. 225.

5.4.4. Nevydané texty zachované v pozůstalosti

5.4.4.1. Úvodní poznámka

Jak jsem pověděl již výše, období sedmdesátých let přineslo do života Jiřiny Popelové nemožnost publikovat bez jakýchkoli omezení, kterou shledáváme až do období Pražského jara. V důsledku toho zůstalo v pozůstalosti několik rukopisů, které nebyly nikdy vydány, které však představují jedny z nejhodnotnějších příspěvků ke komeniologické problematice v celku díla Jiřiny Popelové. Pokusím se proto v krátkosti nastínit obsah těchto textů, které nebyly dosavadním bádáním nijak reflektovány.

5.4.4.2. Komenského filosofie ve vztahu k filosofickým systémům 17. století.

V tomto nedatovaném rukopisu ³⁸⁵, o kterém můžeme s jistotou povědět jen to, že vznikl po roce 1966, se Jiřina Popelová pokouší o zachycení místa Komenského mezi velkými filosofickými systémy 17. století. Činí tak zcela odlišným způsobem než ve zřejmě pozdější pasáži na identické téma z Filozofie Jana Amose Komenského ³⁸⁶. Opomíjí zde zcela domácí inspirační zdroje Komenského myšlenkového systému a zaměřuje se pouze na jeho vztah k anglickému empirismu a karteziánskému racionalismu.

Konstatuje na jedné straně mnoho shod s empirismem, na straně druhé i mnoho rozdílů - „zatímco angličtí sensualisté ex post dokládají sensualistické these poznatky z psychologie, Komenský z ní vychází. Dětská psychologie je jeho nejvlastnější pedagogickou zkušeností. Od smyslového vnímání k pojmovému myšlení je cesta jeho myšlení“ ³⁸⁷. Dosti obsáhle je analyzován rovněž Komenského gnoseologický optimismus, kterému se však autorka věnovala v téměř identické formě již na stránkách Cesty k Všenápravě ³⁸⁸.

Současně však Jiřina Popelová nachází i několik shod s racionalismem, přičemž si uvědomuje, že tyto dva velké systémy nejsou v Komenského myšlenkovém systému dvě oddělené a nespojitě záležitosti, ale naopak něco, co je vždy vzájemném vztahu - „empirismus byl základem pro Komenského didaktiku, bylo jej však nutno spojit s racionalismem, neboť jen zkušenostní poznání s nutným relativismem není schopno dokázat jednotu lidského pokolení, jeho společnou podstatu, od níž náleží harmonický řád lidské společnosti“ ³⁸⁹.

---

³⁸⁵ Uloženo: A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 8, sign. 447.

³⁸⁶ Popelová, J.: Filozofia, s. 196 n.

³⁸⁷ tamtéž, s. 3 - 4.

³⁸⁸ Popelová, J.: Cesta k Všenápravě, s. 140 n.

³⁸⁹ táž: Komenského filosofie, s. 5 - 6. Jiřina Popelová na tomto místě odkazuje i na neurčený text Pavla Flosse (v rukopisu je vynecháno místo,

Množství rozdílů ve vztahu ke karteziánskému racionalismu je podle hodnocení Jiřiny Popelové výrazně více než shod - za příčinu je možno označit vnímanou protikladnost Komenského a Descartova myšlenkového systému - „Zatímco v kartesianismu vystupuje člověk jen jako poznávací subjekt, je v koncepci Komenského v celém bohatství svého díla, ale i se všemi defekty a dialektickými zvraty lidských osudů“³⁹⁰. Ostatním velkým metafyzickým systémům 17. století, tj. především Spinozovu a Leibnizovu, však bohužel není věnována ani minimální pozornost.

V závěrečném shrnutí pak nacházíme stručnou apologii Descarta, když čteme: „Je jisté, že vědní pokrok nutně potřeboval stroze odosobnělou jen mechanikou kausalitu, vyžadující omezit všecko na exaktními metodami zvládnutelnou realitu. Odstranění teleologie a vyloučení zřetele k člověku bylo nutnou etapou ve vývoje evropské vědy a filosofie“³⁹¹.

Sympatie Jiřiny Popelové však náleží v mnohem větší míře Komenskému, když v určité návaznosti na své starší studie o Komenském chápaném jako bojovník za mír, přesto však v duchu nejnovějšího komeniologického přístupu říká: „Dnes však známe již i zápory myšlení, které ze své rovnice vyškrtlo člověka. Jeví se nám v podobě ničivých válečných zbraní, ale i v podobě porušené krajiny a otravování základních životních zdrojů - vzduchu, vody a půdy. A tak není marné ohlédnout se na filosofický systém Jana Amose, jehož vůdčí nití je myšlenka „vše pro člověka“. Proto má jeho obsáhlý, dokonale propracovaný systém čestné místo mezi filosofickými systémy 17. století“³⁹².

---

evidentně pro doplnění sekundárně dohledané citace; pravděpodobně se jedná o knihu Příroda, člověk a společnost v díle J.A. Komenského. Přerov 1968.).

³⁹⁰ tamtéž, s. 6.

³⁹¹ Tamtéž, s. 7 - 8.

³⁹² Tamtéž, s. 8.

5.4.4.3. Vnitřní drama života Komenského

Datace druhého nevydaného rukopisu nazvaného „Vnitřní drama života Komenského“ je stejně jako v předcházejícím případě značně neurčitá - lze jen říci, že vznikl po roce 1969. Jiřina Popelová se zde v mírně beletristickém duchu zamýšlí nad vnitřním vývojem Komenského osobnosti.

Hlavní důraz je kladen na tři „významné české spisy, ve kterých se poprvé objevují vnitřní zákonitosti jeho myšlení a první náznaky jeho životního díla Obecné porady o nápravě věcí lidských. Filosofická meditace Centrum securitatis, Labyrint světa a dialog Truchlivý vznikly téměř současně, ve stejné situaci“³⁹³. Dochází tak ke zdůraznění starší teze o významu Konzultace jako vrcholu a středu Komenského myšlení, kterou Jiřina Popelová vždy zastávala. „Ale k žádnému jinému dílu už Komenského nepojí tak těžké osobní zážitky, žádné jiné nevzniklo v tak hluboké duševní rozervanosti celé jeho bytosti, jako právě Truchlivý“³⁹⁴.

Objevuje se zde i náznak snahy porozumět problematice revelací z odlišného úhlu pohledu, který se více než hlubokou filosofickou analýzou vyznačuje úsilím o pochopení tohoto problému z lidského, snad až existenciálního hlediska, i když je potřeba uznat, že se to děje s jistou dávkou romantičnosti a určité sentimentality: „Mnozí reptali proti tomu, že Komenský vydával Drabíkova proroctví. Nic nemohlo více zraňovat, než jejich podezření, že Komenský je vydává za peníze, sebrané v cizině pro chudé Bratry, a že Drabíka víc než jiné. Skutečně tomu bylo naopak: o proroctví se zajímali mocní tohoto světa z politických důvodů, byla to dobrá propaganda, dokud se proroctví vyplňovala. Drabíka podporovali mecenáši z Holandska i z Anglie přímo. Komenský ale za všechno, co sám měl nebo sehnal k tomu účelu, vydával potřebné náboženské spisy pro Jednotu, a dával je tajně pašovat svým

---

³⁹³ Popelová, J.: Vnitřní drama života Komenského. A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 10, sign. 507, s. 1.

³⁹⁴ Tamtéž.

bývalým posluchačům ve vlasti docela zadarmo. To všechno ovšem nikdo nevěděl a nesměl vědět“³⁹⁵.

Konečné hodnocení Komenského duševního vývoje pak vyznívá téměř pateticky: „A jak mu pod rukou rostlo veliké dílo jeho života, Obecná porada o nápravě věcí lidských, rostla i jeho víra, jeho tvrdošíjná, velká naděje, kterou pak krásně vyslovil v jednom ze svých posledních dopisů“³⁹⁶.

---

³⁹⁵ Tamtéž, s. 6.

³⁹⁶ Tamtéž, s. 8.

5.4.4.4. J.A. Komenského etický systém

Jako bezesporu nejzajímavější z nepublikovaných statí hodnotím text „J.A. Komenského etický systém“³⁹⁷. Jiřina Popelová zde provádí velmi zajímavou syntézu, neboť navazuje jak na svoje pojetí komeniologie, tak etiky. Nejedná se však o prostou kompilaci, ale o snahu o hlubší analýzu, která dosavadní promýšlení tématu v mnoha ohledech překonává. Navíc se jedná o vůbec první snahu o ucelené zpracování dosud zcela přehlíženého tématu³⁹⁸ - články V. Soudilové³⁹⁹ a D. Kožmínové⁴⁰⁰ jsou o několik let mladší.

Strojopis o rozsahu 28 stran není datován, ale podle citované literatury lze soudit na dobu po roce 1974.

Už při prvním pohledu na analýzu z roku 1962 předloženou v Etice nás zaujme skutečnost, že Komenského etický systém je zde pojat nečasově, není zde totiž žádná pozornost věnována vývoji Komenského myšlení v čase a celý text se soustředí na Komenského etiku, tak jak je podána v Pansofii. Tuto skutečnost je však zřejmě nutno přičíst na vrub omezenému prostoru, které mohla Jiřina Popelová danému tématu v rámci rozsahu knihy věnovat⁴⁰¹.

Za základní zdroj Komenského etiky je prohlášena „českobratrská tradice mravní kázně“⁴⁰², o kterém je konstatováno, že „zřetelně odráží

---

³⁹⁷ Uložen: A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 8, sign. 444.

³⁹⁸ Krátkou pozornost mu věnoval jen A. A. Krasnovskij: Jan Amos Komenský. Praha 1955, s. 46 n. Výklad však je založen především na Labyrintu a Konzultaci z důvodů nedostupnosti zcela opomíjí, v důsledku čehož dochází ke značně odlišným výsledkům.

³⁹⁹ Především: Soudilová, V.: K systému etických kategorií J.A. Komenského. SCetH 17, 1987, č. 33, s. 40 - 58.

⁴⁰⁰ Především: Kožmínová, D.: K etice u Erasma a u Komenského. SCetH 18, 1988, č. 35 sborník, s. 133 - 137.

⁴⁰¹ Popelová, J.: Etika. K historické a současné problematice mravní teorie. Praha 1962, s. 83 n.

⁴⁰² Etika, s. 83.

formy buržoazního životního stylu“⁴⁰³. Tím se Jiřina Popelová dotýká problému vztahu „ducha kapitalismu“ a protestantské etiky, který zkoumal již Max Weber⁴⁰⁴. Soudím však, že její názor není zcela správný, když spojuje „buržoazní životní styl“ a učení jednoty bratrské, neboť „teologickým jádrem (...) protestantského chování je (...) učení o predestinaci, o předurčenosti ke spáse“⁴⁰⁵. Jednota bratrská i sám Komenský však vždy měli výhrady k přísně formulované kalvínské teologii predestinace⁴⁰⁶.

Za druhý hlavní zdroj Komenského etiky je pak považován „sebevědomý renesanční humanismus s jeho optimistickou vírou ve všemohoucnost lidského poznání“⁴⁰⁷, který však není posuzován jednoznačně pozitivně, neboť např. o J.V. Andreae⁴⁰⁸ nebo J.J. Alstedovi soudí, že měli na Komenského vliv „spíše brzdivý“⁴⁰⁹.

Etický systém, který Komenský rozvíjí v Panpaedii, je charakterizován jen velmi stručně a veškerá další pozornost už je věnována Pansofii.

Naproti tomu ve statí „J.A. Komenského etický systém“ postupuje Jiřina Popelová v zásadě chronologicky, tzn. že nejdříve věnuje pozornost dřívějším spisům Komenského, které se věnují etické problematice a poté pokračuje výkladem o Konzultaci. Jako první je tedy

---

⁴⁰³ Tamtéž.

⁴⁰⁴ Srov.: Havelka, M.: Max Weber a počátky sociologie náboženství. In: Weber, M.: Sociologie náboženství. Praha 1998, s. 108 n.

⁴⁰⁵ Tamtéž, s. 111.

⁴⁰⁶ K této otázce nejvýstižněji: Molnár, A.: Českobratrská výchova před Komenským. Praha 1956; Halama, O.: Sociální učení českých bratří 1464 - 1618. Brno 2003.

⁴⁰⁷ Etika, s. 83.

⁴⁰⁸ S tím ostře kontrastuje Patočkovo velmi kladné ocenění jeho vlivu. Srov.: Patočka, J.: Komeniologické studie III. Praha 2003, s. 138. Viz též: Ransdorf, M.: Johann Valentin Andreae. Přehled historiografie a profil jeho myšlení a díla. SCetH 35, 1988, sborník, s. 17 - 29

⁴⁰⁹ Cesta, s. 55.

zmíněn spisek *Faber fortunae, sibi ipsi consulendi ars* (Strůjce štěstí aneb umění sám si poradit), který pochází z roku 1634, tedy období prvního pobytu v Lešně a který Komenský později drobně upravil. Jiřina Popelová zde shledává velmi silný vliv myšlenkového systému Francise Bacona⁴¹⁰, ovšem s tou základní odlišností, že Bacon se „zabývá pravidly života občanského a politického, Jan Amos (...) rozvíjí individuální etiku dávající radu jedinci k úspěšnému životu“⁴¹¹. Komenský v tomto svém spise především odmítá představu jakékoli Štěstěny, která řídí lidský osud. Etika zde předkládaná je tedy v zásadě etikou stoickou, hlavním úkolem člověka je „abychom nekonali to, co chtějí naše údy, ale to, co radí rozum a poroučí Bůh“⁴¹². Souhrnně pak konstatuje, že „Strůjce štěstí je dílkem, které posiluje lidské sebevědomí, obrňuje jej proti nepříznivým událostem, ukazuje, jak být pánem svých věcí“⁴¹³.

Dalším analyzovaným dílem je spisek *Regula vitae* (Pravidla života), který Komenský napsal roku 1645 v Elblagu a celkem pětkrát vydal, poprvé roku 1655 v Norimberku⁴¹⁴. Toto Komenského dílo není nikterak zevrubně analyzováno, pouze je konstatováno, že „kniha se obírá pravidly různých životních forem“, kterých se zde rozeznává celkem sedm⁴¹⁵.

Posledním zmíněným dílem je drobný spisek *Puerilis ethica* (J. Hendrych překládá pod názvem *Pacholecí ethica* Jana Amose Komenského, později V.T. Miškovská pod názvem *J.A. Komenského*

---

⁴¹⁰ K této problematice srov.: Patočka, J.: Komenský a Bacon. In: *Komeniologické studie III*. Praha 2003, s. 542 - 583, především s. 542 - 544; Patočka, J.: Bacon Verulamský a Komenského *Didaktika*. In: *Komeniologické studie I*. Praha 1997, s. 151 - 163.

⁴¹¹ *Etický systém*, s. 1.

⁴¹² *Tamtéž*, s. 2.

⁴¹³ *Tamtéž*.

⁴¹⁴ Viz též: Novák, J.V., Hendrich, J.: *Jan Amos Komenský. Jeho život a spisy*. Praha 1932, s. 380 - 381.

⁴¹⁵ *Tamtéž*, s. 3.

Mravouka pro děti)⁴¹⁶. Jedná se o dílo určené dětem. Skládá se ze čtyřiceti stručných naučení, které jsou shrnuty do celkem sedmi skupin. Ani toto dílko není nijak blíže zkoumáno.

Naproti tomu analýza etického systému vyloženého v Konzultaci je velmi detailní. Již na samém počátku výkladu Komenského etického systému vyloženém v Konzultaci Jiřina Popelová konstatuje: „Největší etické dílo *Mundus moralis* má mnohem filosofičtější ráz. Je dokonalým etickým systémem ústrojně včleněným do nadřazeného systému pansofického, jenž opět je částí systému *Všeobecné porady*“⁴¹⁷. Vidíme tedy, že zde dochází k opětovnému a velmi důraznému ocenění Konzultace jako středu a vrcholu celého Komenského díla a zároveň k vyzvednutí hodnoty filosofie zde obsažené.

Za důležitý faktor, který velmi silně ovlivnil podobu Komenského etiky, prohlašuje Jiřina Popelová jeho životní zkušenosti, jeho prožitky muže „osudem těžce stíhaného, světem proslého vyhnance, ale i pedagoga, kazatele, biskupa českých bratří, politika s horoucí láskou k vlasti a se světovým rozhledem“⁴¹⁸.

Jako hlavní teoretická východiska jsou označeny „názory české reformace, zejména její česko-bratrské církve s její dokonalou kázní, dále českého humanismu, který se pojí se senekovskostoickou tradicí antickou. Ze soudobé filosofie se uplatňuje zejména anglický utilitarismus a empirismus, opírající se o Bacona Verulámského a Herberta z Cherbury a předjímající v mnohém etiku Lockeovu. Je tu samozřejmě i odkaz křesťanský, jeví se příklady ze Starého i Nového zákona a z Apoštolských skutků. Avšak nad teologickou orientací převažuje všude antropologický ráz“⁴¹⁹.

Vidíme tedy, že v tomto svém pozdějším rukopise J. Popelová zdůraznila význam české reformace jako celku, tedy ne jen její bratrské

---

⁴¹⁶ Kumpera, J.: Jan Amos Komenský. Poutník na rozhraní věků. Ostrava 1992, s. 204.

⁴¹⁷ Tamtéž, s. 5.

⁴¹⁸ Tamtéž, s. 6-7.

⁴¹⁹ Tamtéž, s. 7.

části⁴²⁰. V této souvislosti je však zapotřebí podotknout, že Jiřina Popelová velmi dobře také postihla, že Komenský nepřejímá bezmyšlenkovitě bratrskou etiku, ale přetváří ji do jiné podoby. Komenského „etika je světštější, má méně náboženských prvků. (...) Rozhodně téměř už nic nemá Komenský společného s názory bratrské menší stránky, opírající se o názory Chelčického a Řehořovy. (...) Komenský pokračuje v linii stránky větší, která má i liberální postoj k účasti měšťanů a šlechty v řadách jednoty. A ještě více než bratrská tradice oslavuje řemesla i krásná umění. (...) Chválí divadlo i hudbu a sám se divadlu věnuje a jeho láska k výtvarnictví se jeví i v péči o krásnou vnější výpravu knih“⁴²¹.

Zároveň je oproti staršímu hodnocení podtržen i význam českého humanismu a jeho návaznosti na antické dědictví. Domnívám se, že význam těchto antických kořenů Jiřina Popelová ocenila nejvíce právě při analýze těch spisů Komenského, které jsem zmínil již výše, neboť právě zde je vliv stoického myšlení nejzřejmější. V neposlední řadě je snad možno tvrdit, že výše uvedené vyjádření svědčí o méně vypjatém a bojovném marxismu Jiřiny Popelové v období druhé poloviny 70. let, neboť zde už není kladen důraz na prvky rodící se buržoazní etiky, ale spíše na význam biblických odkazů.

Jako výchozí bod Komenského etiky je spatřována skutečnost, že „člověk je (...) chápán a vykládán ve třech rovinách. Zaprvé ve čtvrtém gradu (*Pansofie - pozn. J.H.*) jako součást materiálního světa, podruhé v gradu pátém, jako dovedný řemeslník, tento hmotný svět ovládající a konečně v gradu šestém, ve světě morálním, kde člověk vytváří a ovládá člověka a lidské vztahy“⁴²².

---

⁴²⁰ Tím se J. Popelová dostává blízko k základnímu stanovisku Roberta Kalivody. Srov.: Kalivoda, R.: Husitská epocha a J.A. Komenský. Praha 1992, s. 9 i jinde.

⁴²¹ Etický systém s. 14 - 15

⁴²² Tamtéž, s. 6.

Za základní rys Komenského etiky J. Popelová označuje její výrazný „antropologický a racionální“ charakter⁴²³. „Základem celého mravního světa jest znalost sebe sama, svézákonnost a moc nad sebou samým, z čehož vyplývá (*překrásná*)⁴²⁴ autarkeia - soběstačnost“⁴²⁵. Zde má zásadní vliv Komenského pojetí lidské přirozenosti, a tedy i přirozených instinktů, které „ochotně přejímá“⁴²⁶ Herberta z Cherbury⁴²⁷.

Lze tedy říci, že hlavní roli má v Komenského etice lidský rozum, jedná se proto o výrazně racionalistickou etiku, která je „prostá striktního poslouchání nebeských příkázání, neboť Bůh ponechal člověka jeho svobodné vůli, ale i zcela prostá naturalismu, neboť mezi člověkem a nižšími živočichy je kvalitativní rozdíl. Je i prostá sentimentalismu, neboť citový i pudový život je ovládaný rozumem“⁴²⁸. Je proto „aktivní, praktická, nemá stopy meditativnosti a mystičnosti“⁴²⁹. Domnívám se, že jako zdroj tohoto výrazně aktivního charakteru Komenského etiky je možno označit jeho mnohdy dosti vyostřený chiliasmus, neboť Komenský, který po celý svůj život doufá, že konec věků už je nablízku, nepřestává nikdy pracovat, právě pro toto své očekávání⁴³⁰.

---

⁴²³ Tamtéž, s. 8.

⁴²⁴ Slovo bylo při dodatečných korekturách J. Popelovou začerněno. Jedná se o jednu z velmi mála (mimo pravopisných) autorčin korektur do textu.

⁴²⁵ Etický systém, s. 8.

⁴²⁶ Tamtéž.

⁴²⁷ Tímto vyjádřením odpovídá J. Popelová na otázku, kterou vyslovuje v Cestě k Všénápravě: „Dalo Herbertovo dílo podnět Komenskému, aby uznával přirozené instinkty? Tento předpoklad bude ještě vyžadovat dalšího zkoumání“ (Viz: Popelová, J.: Cesta, s. 56).

⁴²⁸ Etický systém, s. 10.

⁴²⁹ Tamtéž, s. 15.

⁴³⁰ Viz např. hodnocení J.S. Trojana: „Paradoxně vede Komenského touha po věku, v němž bude konec všech tužeb, k tomu, aby volal k účasti všénápravném díle hic et nunc. Nikoli náboženský útěk do ráje srdce, nýbrž výzvy k státníkům (...), horečná práce na obnově světa, v němž

Bez zajímavosti není ani zamyšlení, odkud člověk bere vzory pro své jednání - „jsou to všechny předchozí světy, které obsahuje pansofie“⁴³¹. Jedná se tak o příklady ze všech částí živé i neživé přírody. J. Popelová si je ovšem plně vědoma takto rozsáhlého a tedy i problematického užívání nejrůznějších analogií. Soudí, že místy výklad příliš zatěžují a zatemňují, ale „na druhé straně přirovnání k stromům, k hvězdnému nebi a jiným přírodním jevům dodávají výkladu přímo poetický půvab“⁴³². Můžeme však jen litovat, že právě na tomto místě Jiřina Popelová otázku jen stručně nastínila a neprovedla hlubší rozbor funkce a postavení výše uvedených analogií v celém Komenského myšlenkovém systému. Domnívám se, že právě na tomto místě se autorka dotkla jednoho z klíčových míst pro pochopení celého Komenského empirismu⁴³³.

Některé vzory pro své chování je však podle Komenského možno čerpat též z lidského světa, tj. nejvíce ze zkušenosti, přičemž zde hlavní roli historie, která v sobě zahrnuje zkušenosti minulých generací - především příklady ze Starého nebo Nového zákona a často i citáty slavných básníků a filosofů⁴³⁴.

---

rozvrat a války budou nahrazeny pořádaností a mírem“ (Trojan, J.S.: *Moc v dějinách*. Praha 1994, s. 156 - 157). K celkovému postavení chiasmů v Komenského myšlenkovém systému v pohledu J. Popelové: Popelová, J.: *Cesta*, s. 50 - 51, kde nacházíme především rozlišení chiasmů „lidového“, který chce dopomoci konci věků násilím, a „učeneckého“, který reprezentuje Komenský a který se o svůj cíl snaží vypjatým pracovním nasazením.

⁴³¹ Etický systém, s. 10.

⁴³² Tamtéž.

⁴³³ Viz též: Popelová, J.: *Cesta*, s. 140 n. Velmi zajímavě své stanovisko formuluje Jiřina Popelová i v pozdějším (zřejmě ze druhé poloviny 60. let) rukopisu „Komenského filosofie ve vztahu k filosofickým systémům 17. století“ - především s. 4 n., který je uložen: A AV ČR, fond: Jiřina Popelová, k. 8, sign. 447.

⁴³⁴ Etický systém, s. 11.

Mnoho pozornosti Komenský věnoval analýze svobodné vůle a svobodě člověka vůbec, jejíž nejvlastnější příčinou je „podobnost člověka a Boha“⁴³⁵ - „nejdůležitějším majetkem člověka je svobodná vůle, jeho nehlubším citem láska ke svobodě“⁴³⁶. Právě proto je zapotřebí člověka vychovávat, aby poznal nesmírné možnosti, které má k dispozici. Člověk bez výchovy se tak stává ne-člověkem, protože nezná své možnosti a neví, jak s nimi zacházet. Nejvyšší ctností je tedy, jak jsem podotkl už výše, rozumnost, tj. umění řídit sám sebe a umění zvládat možnosti, které jsou člověku poskytnuty Bohem. Člověk je sice podřízen Bohu, ale nejedná se o vztah naprosté podřízenosti, ale člověk je u Komenského spíše Božím partnerem, který Boha napodobuje v díle stvoření⁴³⁷, vždyť i sama „mravnost je dílem člověka“⁴³⁸. V souladu s tím proto Komenský rozlišuje tři základy vlády nad sebou samým: „prvním je přesná znalost sebe jako bytosti ovládané a ovladatelné. Druhý základ je přesná znalost sebe jako bytosti vládoucí a třetí základ je přesná znalost sebe jako normy“⁴³⁹.

Tato obrovská svoboda člověka má však i druhou stránku: „zmýlí-li se, zabloudí-li, pak zničí všechno, co ovládá, pak může zničit celý svět i sebe a ztráta člověka je horší než ztráta světa“⁴⁴⁰. Bloudění a chyby člověka však nemají význam jen pro něj samotného, ale pro celý svět - „protože člověk je vládcem všech tvorů, jestliže bloudí, uvádí na scesti nejen sebe samého, ale všechny, které má pod sebou, a kolem sebe,

---

⁴³⁵ Tamtéž, s. 13.

⁴³⁶ Tamtéž, s. 15.

⁴³⁷ Srov.: Čapková, D.: Myslitélsko-vychovateľský odkaz Jana Amose Komenského. Praha 1987, s. 159. R. Palouš v této souvislosti velmi trefně říká: „Svět je hřištěm pro vzájemnou souhru“ (Palouš, R.: Komenského Boží svět. Praha 1992, s. 66).

⁴³⁸ Etický systém, s. 7.

⁴³⁹ Tamtéž, s. 17.

⁴⁴⁰ Tamtéž.

všechny strhuje sebou a sráží do propasti. A protože je tvorem určeným pro věčnost, pak jeho omyly se rozpínají až do samé věčnosti“⁴⁴¹.

V následujících partiích svého pojednání poměrně zběžně popisuje Jiřina Popelová konkrétní pokyny Komenského etiky, která nejprve probírá vládu nad sebou samým a dochází až k teorii správy státu. Domnívám se, že tyto partie nemají pro naše zamýšlení většího významu, protože zde J. Popelová jen překládá příslušné partie z Konzultace. Navíc partie, které se týkají scholastiky⁴⁴², politiky a basiliky⁴⁴³, se již „netýkají přímo mravnosti“⁴⁴⁴.

Za zmínku stojí jen velmi stručné zamýšlení nad Komenského teorií státu. Komenský je přesvědčen, že neoptimálnějším státním zřízením je stavovská monarchie s poměrně silnou autoritou vladaře, protože zde nacházíme kombinaci monarchie, aristokracie i demokracie. Jiřina Popelová proto konstatuje: „Komenský tu v pojetí společnosti nemá revolučního ducha husitství. Jeho chvályhodný racionalismus se stává mylným, je-li rozum vládců pokládán za všemocný prostředek pro řádné vedení společnosti“⁴⁴⁵.

Závěrem je zapotřebí poznamenat, že Jiřina Popelová měla v plánu napsat velikou knihu o dějinách českého myšlení, kde by zcela jistě bylo J.A. Komenskému věnováno mnoho pozornosti, a vydat se tak podobnou cestou jako Robert Kalivoda. Této problematice se však věnuji na jiném místě. Obdobná je i situace ohledně diskuse o „jednokolejnosti“ či „dvoukolejnosti“ Komenského myšlení.

---

⁴⁴¹ Tamtéž.

⁴⁴² Pod tímto termínem je chápána rozumnost při řízení školství ve společnosti.

⁴⁴³ Pod tímto termínem je chápána rozumnost při řízení království (někdy Komenský užívá též termín monarchika).

⁴⁴⁴ Etický systém, s. 27.

⁴⁴⁵ Tamtéž, s. 24.

6. Závěr

Ocitáme se na konci myšlenkové cesty za mnohovrstevnatým příspěvkem profesorky Jiřiny Popelové (1904 - 1985) k vývoji české poválečné filosofické komeniologie.

Pokusil jsem se toto dílo na pozadí stručného životopisu jeho autorky alespoň ve stručnosti charakterizovat a zařadit do celkového vývoje. Ukázalo se tak zcela zřetelně, že dílo Jiřiny Popelové tvoří, přes množství rozlišných témat i forem vyjádření, jednotný celek s jednotící antropologickou linií, ve kterém komeniologické dílo zaujímá postavení jednoho rovnocenného prvku vedle jiných - jmenujme kupř. „čistě“ vědecké texty věnující se etice či dějinám filosofie či umělecké texty, ze kterých zvláště pozornost zasluhují především dramata. Mým cílem bylo především spojitě, kontinuálně chápaní celku díla Jiřiny Popelové, neboť každá snaha o stanovení striktně položených hranic a předělu by dle mého názoru znamenala zásadní nepochopení celého problému. Ano, chápu, že umělecká hodnota některých básní, povídek či „čistě“ vědeckých textů⁴⁴⁶ dle měřítek kritiky není příliš vysoká. To však neznamená, že bych tyto texty chtěl označit za „druhořadé“ a proto zavrhovat.

Jako obzvláště nosné se ukázalo srovnání s komeniologickým dílem jen o tři roky mladšího Jana Patočky, neboť oba badatelé vstoupili do komeniologie počátkem padesátých let a měli zásadní zásluhu na prolomení dosud vládnoucího chápání Jana Amose Komenského jako skvělého teoretika školního vyučování, ale dosti mizerného filosofa a ještě pochybnějšího šířitele a vydavatele podivných a nesmyslných proroctví Mikuláše Drabíka a dalších. Možných paralel se však naskýtá více: stejně jako Patočka vstoupil do komeniologie vlastně proti své vůli a teprve později začal chápat, jak nesmírné možnosti mu zkoumání na první pohled dávno mrtvého a překonaného myšlenkového systému Jana Amose Komenského přináší, zvolila si Jiřina Popelová komeniologii snad

---

⁴⁴⁶ Zde mám na mysli především některé stati z počátku padesátých let a Etiku z roku 1962.

částečně proti své vůli, když se v období, kdy byla první rektorkou obnovené univerzity v Olomouci, začala více zajímat o problémy výchovy a kdy si zcela jasně uvědomila, že komeniologické bádání může přinést relativního „bezpečí“, neboť Komenský byl i starším ruským i sovětským bádáním považován za „pokrokovou tradici“. Snad nejvýznamnější paralelu pak představuje skutečnost, že oba badatelé již velmi záhy začali chápat „Obecnou poradu o nápravě věcí lidských“ jako vrchol a střed Komenského díla⁴⁴⁷, čímž začali psát novou kapitolu komeniologického zkoumání, které bylo dosud orientováno především na analýzu didaktických spisů.

To však neznamená, že srovnání s ostatními badateli by se ukázalo jako marné a zbytečné: komparace se sovětskými komeniology napomohla k objasnění příčin vstupu Jiřiny Popelové do komeniologie, srovnání s dílem Klause Schallera pak v mnohém vyjasnilo chápání dosti urputně vedené diskuse o významu velmi dlouho temného a nepochopeného díla „Clamores Eliae“ a v důsledku toho i o „jednokolejnosti“ či „dvoukolejnosti“ myšlení Jana Amose Komenského v posledním období života.

Při bližší analýze pozůstalosti Jiřiny Popelové se rovněž ukázalo, že komeniologické dílo Jiřiny Popelové je možno rozdělit do dvou částí: jednak je to část pocházející z 50. let, která se vyznačuje velmi vysokou mírou publikovanosti a zvýšeným zájmem o sociální filosofii Komenského, jednak je to část o přibližně deset let mladší pocházející z období po Pražském jaru, kdy jeho autorka prožívala zhroucení dosud poměrně pevné víry v komunismus a kdy v důsledku ztráty možnosti své texty publikovat začala psát „do šuplíku“ - jako nejvýznamnější text z tohoto souboru považují novátorský pohled na problematiku etiky u Komenského nazvaný „J.A. Komenského etický systém“, ve kterém se do jedinečného celku spojuje jak předchozí autorčino bádání jak v komeniologii, tak v etice.

---

⁴⁴⁷ Srov.: Popelová, J.: Cesta, s. 341 n; Patočka, J.: Komeniologické studie I. Praha 1997, s. 52 n.

Provedl jsem rovněž rozlišení komeniologického díla Jiřiny Popelové na „přímé“ a „nepřímé“, kdy jako „přímé“ chápu veškeré texty, které autorka věnovala komeniologické problematice, „nepřímé“ pak jako její vliv na celkovou podobu moderní české komeniologie, neboť byla to právě Jiřina Popelová, kdo vstupoval v mnoha případech na dosud nezkoumanou či daným způsobem netematizovanou půdu. Její v naprosté většině případů velmi přejné a pochvalné posudky totiž mnoha badatelům pomáhaly ke vstupu do komeniologie, neboť právě autorita Jiřiny Popelové, podepřená především doktorátem z moskevské Lomonosovy univerzity, představovala po mnoho let pevnou záštitu československého komeniologického bádání. Avšak nejen jemu: připomeňme, že komeniologie se pro mnoho režimem perzekvovaných badatelů (jmenujme kupř. Roberta Kalivodu či Josefa Válku) stala možností dále vědecky pracovat a skrze myšlenkový systém Jana Amose Komenského zkoumat „nepřípustná“ témata, v důsledku čehož se dodnes konaná uherskobrodská komeniologická kolokvia stala oázou relativní svobody a možnosti setkání⁴⁴⁸.

V neposlední řadě jsem se pokusil o pochopení nejen komeniologického díla Jiřiny Popelové jako jedinečného pramene pro studium mnohdy velmi dramatického putování ženy-intelektuálky zákruty dějin 20. století - pokusil jsem se tak navázat na pojetí Jaroslavy Peškové, která zcela zřetelně chápala, že „dílo filosofky Jiřiny Popelové je (...) průzorem do dění dějin minulého století z úhlu pohledu ženy, která se musela vyrovnat s oběma válkami, s protikladem touhy po pozitivní realizaci ideálních sociálních hodnot a realitou moci v dějinách. Je to téma, které čeká na zpracování“⁴⁴⁹.

---

⁴⁴⁸ Srov.: Válka,J.: *Studia Comeniana et Historica a uherskobrodská komeniologická kolokvia*. SCetH 22, 1992, č. 48, s. 129- 137; Floss,P.: *Malé vzpomínání*. SCetH 23, 1993, č. 49, s. 5-6

⁴⁴⁹ Pešková,J.: *Zamyšlení nad dílem Jiřiny Otáhalové-Popelové u příležitosti stého výročí jejího narození*. In: Foglarová, 2005, s. 11.

Snad by analýza jiných oblastí zájmu vědeckého zájmu Jiřiny Popelové osvětlila tuto problematiku přesvědčivěji a lépe ⁴⁵⁰, přesto však chápu tuto svou diplomovou práci jen jako skromný příspěvek k dosud pouze očekávanému komplexnímu zhodnocení života i díla Jiřiny Popelové i k téměř neznámým dějinám moderní české filosofické kmenologie.

---

⁴⁵⁰ Zde mám na mysli především dílo věnované etice.

7. Výběrová bibliografie

A. Spisy Jiřiny Popelové

1. Popelová, J.: Etika. K historické a současné problematice mravní teorie. Praha 1962.
  2. táž: Filosof František Krejčí. Praha 1942.
  3. táž: Filozofia Jana Amosa Komenského. Bratislava 1985.
  4. táž: J.A. Komenského cesta ke Všenápravě. Praha 1958.
  5. táž: Rozjímání o českých dějinách. Praha 1948.
  6. táž: Tři studie z filosofie dějin. Příspěvek k problematice bytí a dění. Praha 1947.
  7. táž: Význam Jana Amose Komenského pro světovou kulturu a mírové hnutí. Praha 1956.
  8. táž: Zdeněk Nejedlý a pojetí české kultury. Praha 1972.
  9. táž: Zrození filozofie. Praha 1977.
- Pozn.: Na časopisecké texty odkazují přímo v textu práce

B. Sekundární - monografie

1. Alt, R.: Pokrokový charakter Komenského pedagogiky. Praha 1955.
2. Bartoš, J.: Benedetto Croce filosof. In: Croce, B.: Breviř estetiky. Praha 1927.
3. Čapková, D.: Myslitelsko-vychovatelský odkaz Jana Amose Komenského. Praha 1987.
4. Fischer, J.L.: Listy o druhých a o sobě. Praha 2005.
5. Floss, P.: Jan Amos Komenský. Od divadla věcí k dramatu člověka. Ostrava 1970.
6. Foglarová, E. (ed.): Filosofka Jiřina Popelová. Praha 2005.
7. Gabriel, J. (ed.): Česká filosofie ve 20. století. Směry, osobnosti, problémy. Brno 1995.
8. Gabriel, J. (ed.): Jiřina Popelová. Filozofka a učitelka filozofie. Brno 1984.

9. Hanzal, J.: Cesty české historiografie 1945 - 1989. Praha 1999.
10. Kalivoda, R.: Husitská epocha a J.A. Komenský. Praha 1992.
11. Kopecký, J., Patočka, J., Kyrášek, J.: Jan Amos Komenský. Nástin života a díla. Praha 1957.
12. Králík, S. a kol.: Otázky současné komeniologie. Praha 1981.
13. Krasnovskij, A.A.: Jan Amos Komenský. Praha 1955.
14. Kumpera, J.: Jan Amos Komenský. Poutník na rozhraní věků. Ostrava 1992.
15. Kyrášek, J.: Synkritická metoda v díle J.A. Komenského. Praha 1964.
16. Lordkipanidze, D.O.: Jan Amos Komenský. Praha 1970.
17. Molnár, A.: Českobratrská výchova před Komenským. Praha 1956.
18. Novák, J.V., Hendrich, J.: Jan Amos Komenský. Jeho život a spisy. Praha 1932.
19. Nováková, J.: Čtvrtstoletí nad Komenským. Praha 1990.
20. Palouš, R.: Česká zkušenost. Praha 1994.
21. Palouš, R.: Komenského Boží svět. Praha 1992.
22. Patočka, J.: Komeniologické studie I - III. Praha 1997 - 2003.
23. Pokorný, Z.: Jiřina Popelová (1904-1985). Praha 1989.
24. Ransdorf, M.: Muž velké touhy. Komenský proti proudu dějin. Praha 1995.

C. Sekundární - články v časopisech.

1. Bečková, M.: Československá poválečná komeniologie. (Nástin vývojových linií). Pedagogika 33, 1983, č. 2, s. 209 - 224.
2. Bečková, M.: Komeniologie - vědní obor? SCetH 63-64, 2000, s. 11 n.
3. Čapková, D.: Anglický mileniarismus a Komenský. SCetH 32, 2002, č. 67 - 68, s. 37 - 43.
4. Červenka, J.: K problematice vztahů Komenského ke Campanellovi. SCetH 15, 1985, č. 29, s. 5 - 33.

5. Frumov,S.A.: Veliký přínos J.A. Komenského do demokratické pedagogiky. *Pedagogika* 1, 1951, č. 1, s. 6 - 22.
6. Gabriel,J.: Za profesorkou Jiřinou Popelovou. *SCetH* 16, 1986, č. 31, s. 134 - 138.
7. Kyrášek,J.: Didaktická úloha synkrise u Komenského (příspěvek k objasnění synkritické metody u Komenského). *Pedagogika* 7, 1957, č. 2, s. 244-254.
8. Patočka,J.: Dnešní stav vydání děl J.A. Komenského. *Pedagogika* 6, 1956, č. 5, s. 474-475
9. Polišenský,J.: Současný stav bádání o Komenském a společnosti jeho doby. *SCetH* 6, 1976, č. 14, s. 46 - 58.
10. Schaller,K.: Komenského *Clamores Eliae* jako poučný politicko-pedagogický text. *SCetH* 16, 1977, s. 62 - 76.
11. Schaller,K.: Několik poznámek k problematice revelací u Komenského. *SCetH* 7, 1977, č. 17, s. 172 - 176.

8. Příloha

Příloha 1 - dopis Milana Machovce ze dne 21.3. 1970.

Uložen: A AV ČR. Fond: Jiřina Popelová, k. 2, sign. 156.

Odpověď Jiřiny Popelové není známa.

Vážená a milá soudružko profesorko,

protože na fakultu chodím velmi málo, dověděl jsem se až včera - náhodou, od Jiřinky Šiklové - o nechutném způsobu, kterým Ti universita „poděkovala“ za Tvou poctivou, záslužnou a obětavou práci. Je to sice asi dnes běžný způsob „socialismu“, který přeci programově odmítl hlásit se k „lidské tváři“, ale v Tvém případě se mi to zdá být zvlášť odporné - vždyť vím, jak právě Ty ses - vlastně z mála a na rozdíl od většiny Tvých i mých vrstevníků, pěstujících si jen „čistou“ vědu - vždy snažila i hnutí pomáhat, ač Ti v něm byly a musily být vždy jisté věci odporné - jak to pomaleji, trochu jinak a obtížněji, „docházelo“ i mně s mým o dvacet let pozdějším začátkem.

Bohužel všechno to nechutné, co v komunistickém hnutí bylo sice vždy, ale ne vždy tak okatě, tak jednoznačně v centru, vyvstalo teď tolik do popředí, že je snad skoro lépe, skoro logické, když na Tebe nepadne - třeba setrváním na fakultě ani stín jakékoliv snad jinak možné domněnky o smíru se systémem, který povýšil očividnou lež na základní dogma. A to je pro Tebe a Tvé dílo lépe.

Není důvodu k elegiím - vždyť snad vykonáme za dané situace více odchodem, snad i mlčením, prací někde v ústraní či už jen mlčenlivou výzvou mladším. IN MAGNIS ET VOLUISSE SAT EST. A také: VIVANT SEQUENTES! Ale přece, protože patřím k těm pošetilcům, kterým „Universita Karlova“ nezní jen jako nějaké také možné pracoviště, chtěl jsem Ti přece jen při této příležitosti poděkovat za všechnu práci na universitě, nejen se studenty, ale za ochotu vždy i mladším kolegům pomáhat, vždy diskutovat, sdělovat zkušenosti, inspirovat k myšlení. Bylo toho mnoho - to ani snad sama dobře nemůžeš vidět a ocenit! Nebyl

jsem sice přímo z Tvých žáků, ale byli jsme přece skoro dvacet let vedle sebe, často spolu. A když jsme se tu a tam poškorpili, bylo to, zdá se mi s odstupem, asi vždy mou vinou. Ale nikdy, ani v celkem řídkých chvílích neporozumění či odstupu, nezbavil jsem se pocitu hluboké úcty k Tobě a Tvé práci. Pokud jsem Ti někdy bezděčně ublížil, prosím za odpuštění - budu se snažit vynahradit to snahou o to, aby i mladší porozuměli obtížím v úsilí Tvé i mé generace.

Já sám jsem dosud jednou nohou na fakultě - zatím mi jen zakázali přednášet a dali návrh na výpověď. Prof. Galla mi zároveň radil, abych po výpovědi rektora university soudně žaloval, což jsem odmítl. Stranické orgány mi zároveň „daly možnost“ - jestliže prohlásím, že srpen byl nutný. (Je to prý zjištěno „vědeckým rozbořem“.) Bude se mi stýskat po studentech (také po přednáškách), ale za tuto cenu prostě nemohu, i kdybych měl skončit v JZD (ostatně mám v srdci jakousi dosud nikdy neukojenou vergiliovskou touhu - FORTUNATE SENEX ?) Na rozdíl od Jiřinky Š. se nehodlám připravit o zážitek vyloučení ze strany, snad že v nějakém koutku doufám v nějaký zázračný obrat? Či snad jen z temné wagnerovské touhy po teatrálnosti a plném prožití i „soumraku“. Vědomě hlavně proto, že podle mých - nejspíš velmi naivně idealistických představ - ne já, ale „oni“ vystoupili, odpadli.

Pravda, život půjde dál. Velice nerad bych se octl v bezmocné neschopnosti být aktivní, v pozici podobné těm, které zahnal do ústraní únor 1948. Ale kupodivu je ve mně smysl pro čest a odpor k tomu, co se dnes u nás vydává za „socialismus“, nekonečně silnější než všechny snahy o kompromisy, ba i než touha po aktivitě. Je to pro mne dost neskutečné, připustit si, že bych měl přestat pracovat dosavadním způsobem. Nadto nejsem ani z těch šťastných, kteří věří, že pravda musí zvítězit byť třeba formou posmrtných rehabilitací. Já sám se spokojuji skromnějším RES VICTRIX DIIS PLACUI - RES VICTA CATONI.

Ale už si připadám sám protivný pro tu mnohomluvnost, kterou jsi u mne dovedla kolikrát (právem) vytknout - snad by bylo lépe jen napsat, že Tě upřímně zdravím, tisknu ruku, pokud dovolíš, vyjádřil se v té chvíli to by ani nebyl

Tvůj Milan Machovec

Praha, 21.3. 70.

Po čase třeba, až budeš mít chuť, rád bych přišel na kus řeči. (Než budu v nějakém tom vergiliovském DEUS NOBIS HAEC OTIA FECIT).

9. Resumé

Title: Jirina Popelova´s Comeniological Studies

The thesis deals with both published and unpublished texts which Jirina Popelova (1904 - 1985) wrote about Jan Amos Komensky.

In the introduction part there is a brief curriculum vitae of Jirina Popelova and then significance of her work in Czech Comeniological research is described. The following chapter presents relationship between Comeniological studies and the rest of her work. (She also thought and wrote e. g. about ethics or history of philosophy.)

The most extensive chapter is an analysis of single Comeniological texts focusing particularly on less known studies from 1970´s.

The conclusion is that Jirina Popelova was a researcher who changed general understanding of Jan Amos Komensky, especially comprehension of his basic writing *The General Deliberation on the Remedy of Human Matters*.

Jméno uživatele	Škola, fakulta, katedra, příp. pracoviště	Bydliště uživatele	Datum	Podpis